

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2021 PRIS: 89:-

Sätt dem på piedestal

Riv inte gamla statyer. Res nya!

SAMHÄLLE

ELISABETH BRAW

om hur vänstern ser ned
på sina gamla kärnväljare.



CIVILISATION

PAUL LINJAMAA

om forskares tvist om
Jesus civilstånd.

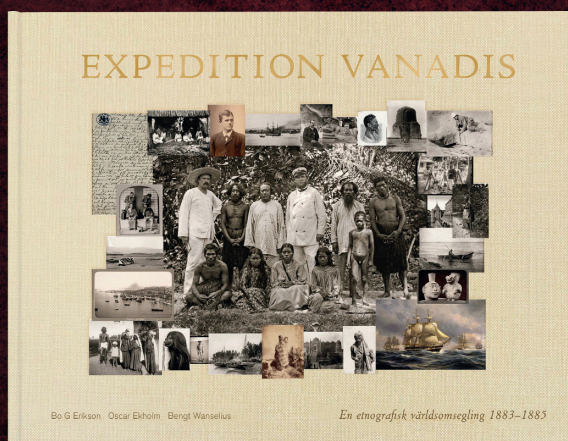
SVENSKA FACKBÖCKER

16 SIDOR EXTRA

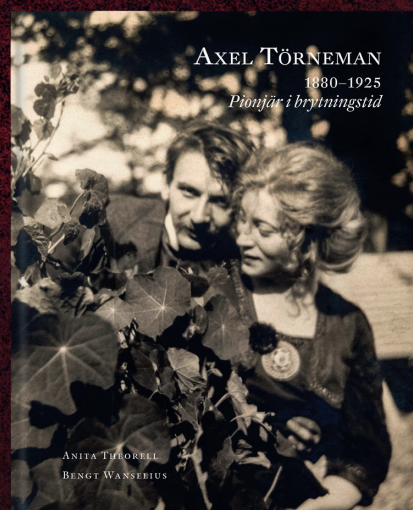
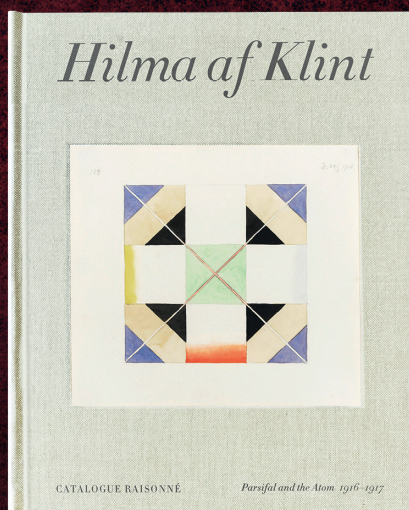
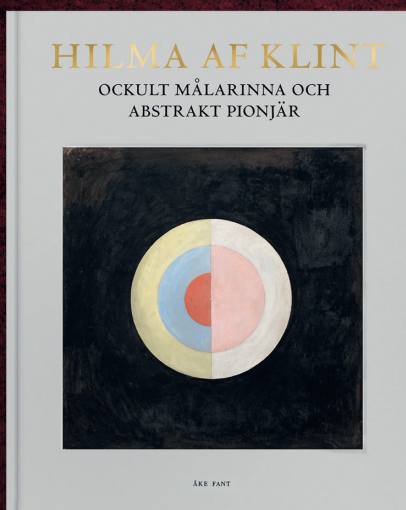
om sommarens
mest aktuella läsning.

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet



Årets utgivning präglas av konstskatter och livsöden signerade bland andra Hilma af Klint, Axel Törneman och Hjalmar Stolpe. Vi fortsätter även utgivningen av vår essäserie med skribenter från det internationellt välrenommerade Engelsbergsseminariet.



Miss inte att alla Axess-läsare har 20 % rabatt på Bokförlaget Stolpes titlar med koden **STOLPE20** hos Bokus.com



SENASTE NYTT

Nu lanseras Tidningen Näringslivet

Näringsliv • Ekonomi • Arbetsmarknad • Entreprenörskap • Opinion

www.tn.se



tidningen näringslivet

Arbetslösheten är bara början



PJ Anders Linder

Arbetslösheten har gjort ett ryck uppåt på listan över väljarnas viktigaste frågor. I en mätning från DN/Ipsos (8/5) tar 8 procent av de tillfrågade upp jobben när de ska ange tre särskilt angelägna politikområden. Långt fler fastnar för invandring/integration, sjukvård och brottslighet, men det är ändå tydlig skillnad jämfört med läget strax före pandemin då ynka 2 procent nämnde sysselsättningen.

Oron för läget på arbetsmarknaden har skjutit i höjden i takt med arbetslösheten. Enligt Arbetsförmedlingen var hela 425 000 personer inskrivna som arbetslösa i april och långtidsarbetslösheten har nått rekordnivåer. I Europeiska unionen är det numera bara Grekland, Spanien och Italien som har sämre tal än Sverige, vilket står i tragikomisk kontrast till statsminister Stefan Löfvens yviga utfästelser om att ordna EU:s lägsta arbetslöshet. Oppositionen, med Moderaterna i spetsen, har börjat öka trycket i jobbpolitiken, vilket också kan ha bidragit till att väcka väljarnas intresse.

Anlägger man ett längre tidsperspektiv får man ändå säga att debatten fortfarande kännetecknas av stillsamhet snarare än intensitet. En gång i tiden var arbetslösheten frågan framför alla andra i svensk politik och regeringar hittade på alla möjliga stolliga satsningar för att tackla ett läge på arbetsmarknaden som den gången uppfattades som arbetslöshetskris, men som vi idag skulle betrakta som full sysselsättning och mer därtill.

VID ETT FRAMTRÄDANDE i Stockholm 1980 formulerade den legendariske C Northcote Parkinson en alldeles särskild lag utifrån svenska erfarenheter: "Sikta på välstånd, och du får sysselsättning. Sikta på sysselsättning, och du får allt annat än välstånd." Och Sverige fick mycket riktigt betala dyrt för den överhettade stimulanspolitiken i form av klen tillväxt, hög inflation och andra obalanser. Till sist kom 1990-talskrisen. Då sexfaldigades arbetslösheten på några få år, och efter den chocken har även nivåer som före krisen betraktades som fullständigt otänkbara kommit att se ganska skapliga ut. Det "nya normala" blev arbetslöshet på vad man skulle kunna kalla europeisk nivå och frågan blev långt mindre laddad.

Det finns inga skäl att beklaga vad som sedan länge har upphört: besatthet vid minimal arbetslöshet och orimliga försök att pressa ned mycket låga procentsatser ytterligare några tiondelar. Däremot kan man gott ta sig en funderare på om inställningen tvärtom har blivit alltför tillbakalutad – eller uppgiven. Har vi klättrat ur den ena galna tunnan bara för att falla ner i den andra? Glappet mellan uppmärksamhet och läge tyder faktiskt på det. Redan arbetslöshetstalen är höga, men dessa fångar ändå inte in vare sig helhetsbild eller trender.

Många som inte jobbar räknas nämligen inte som arbetslösa och saknas i den officiella statistiken. Professor Johan Eklund vid Entreprenörskapsforum påpekade i förra numret av Axess att det för närvarande är 790 000 vuxna personer i Sverige som inte försörjer sig på arbetsinkomster utan på olika sorters bidrag och ersättningar. Av dessa har en mycket stor del utländsk bakgrund. I den banbrytande studien *När blir utrikes födda självförsörjande*, som Entreprenörskapsforum publicerade ifjol, visade Eklund och hans kollega Johan P Larsson att det 2016 var drygt 600 000 utrikes födda som inte tjänade tillräckligt mycket för att kunna försörja sig själva, och då har ändå gränsen för självförsörjning satts så pass lågt som 12 500 kronor i månaden efter skatt. Sedan dess har Riksdagens utredningstjänst gjort en ny beräkning och kommit fram till att motsvarande tal 2019 var 675 000. Och det var alltså fortfarande före pandemin. Den höga arbetslösheten är toppen av ett isberg.

RISKEN ÄR STOR för att gruppen ska växa ytterligare med allt vad det innebär av stigande kostnader och sociala spänningar. Dels på grund av fortsatt invandring av personer med bristfällig skolgång, dels på grund av att många unga med utländsk bakgrund lämnar skolan med kunskaper som inte räcker för att sköta ett jobb i den moderna ekonomin. En stor andel klarar inte av gymnasiet, och även bland dem som är födda i Sverige finns alltför många som har problem med något så grundläggande som svenska språket. Trixandet med OECD:s senaste kunskapsmätning Pisa ger en dyster bild av hur man ser på läget ute i skolorna: en högre andel elever än i något annat land slapp skriva proven, eftersom man utgick från att de inte skulle klara dem.



Regel nummer ett: förvärra inte läget.

FOTO: SOFIA EKSTRÖM/TT

Det här betyder att flera traditionella metoder mot arbetslöshet har ännu sämre förutsättningar än vanligt att fungera. Allmänna stimulanser av ekonomin kan öka efterfrågan temporärt, men individer som inte klarar av arbetsuppgifterna blir ändå inte anställda. Lägre lönekostnader kan hjälpa till, men bidragsnivåerna lägger i realiteten ett golv, och för arbetsgivare blir det krångligt och dyrt med väldigt omfattande arbetsledning.

DET KOMMER ATT KRÄVAS insatser över hela linjen. Grunden är en positiv inställning till entreprenörskap och innovationer, investeringar och produktion. När ekonomin går bra och det allmänna välbefindandet stiger ökar också sannolikheten för att det ska uppstå arbetstillfällen på många olika kunskapsnivåer. God näringspolitik är god arbetsmarknadspolitik: det kostar inte bara tillväxt utan även jobb ifall det inte fungerar med elförsörjning, forskning och infrastruktur.

Men allmänt god tillväxt räcker inte för att det Eklundska isberget ska smälta. Det kommer också att krävas riktade och sannolikt personligt utformade insatser. Som Torbjörn Hållö skrev i förra Axess: "skräddarsydda utbildningsprogram med återkommande inslag av arbetspraktik". Mer allmänt hållna program kommer inte att förslå.

För att denna yrkesutbildning ska få bästa möjliga effekt behöver kombinationen av skatter och bidrag vara så utformad att det finns starka ekonomiska skäl för individerna att följa den väg som leder till ett aktivt arbetsliv. Om bidragsförsörjning och arbete ger ungefär samma inkomster kommer färre att gå in för att arbeta.

Det är mycket som måste lyckas för att utvecklingen ska vändas. Utan krävande och ibland kontroversiella politiska insatser kommer det inte att gå.

TUR DÅ ATT DET FINNS åtminstone en sak som inte är det minsta komplicerad, nämligen att avstå från sådant som gör läget värre. Och otur för riket att så inte sker. Bara två exempel:

Om det redan finns omkring 700 000 utrikes födda i Sverige som inte försörjer sig själva, avstå då från att låta den gruppen expandera i fortsatt snabb takt. Under överskådlig framtid behöver invandringen av personer med dåliga förutsättningar att klara sig på arbetsmarknaden vara så liten som möjligt. Men regeringen och stödparterna C och V driver nu politiken i rakt motsatt riktning och föreslår ett regelverk som med stor sannolikhet leder till att invandringen ökar.

Om det är bra med ett gynnsamt näringsklimat för att företag ska expandera och skapa jobb, avstå då från politiska utspel som gör det mindre attraktivt med investeringar och initiativ. Att som finansministern och LO-ledningen larma och stå i om höjda skatter kan säkert hetsa upp en eller annan av de partimedlemmar som finns kvar, men det bidrar obönhörligen till ökad osäkerhet i företagarleden och minskad entusiasm inför att ta risk och expandera långsiktigt.

PJ Anders Lind

"Att som finansministern och LO-ledningen larma och stå i om höjda skatter kan säkert hetsa upp en eller annan av de partimedlemmar som finns kvar, men det bidrar obönhörligen till ökad osäkerhet i företagarleden."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson lever livet baklänges **10**
 Annika Borg betalar priset för sin tro **10**
Storbritannien Matthew Goodwin granskar Torypartiets förvandlingsnummer **12**
Politik Elisabeth Braw funderar över meningen med vänstern **16**
Religion Joel Halldorf om hur pandemin drabbat Svenska kyrkan **18**
Kultur Håkan Lindgren ser en åsiktskorridor i aktion **20**
Ikorthet Foliehattar. Tråkiga politiker **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Tomas Bertelman reder ut varför Ryssland inte är ett land som alla andra **24**
 Thomas Steinfeld undrar varför det inte kan få vara bra som det är **30**
 Torbjörn Elensky uppmanar till debatt om tiden efter pandemin **34**

40 OPINION

Mats Edenius konstaterar att regeringen inte förstår akademien.



”

Ryska baletten, som drevs av Serge Diaghilew, skapade rubriker i hela Europa. Var det möjligt att vara så modern inom den klassiska baletten utan att det blev en ny konstform?

Anna Victoria Hallberg, sid 68

TEMA: SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL



- 44 Horace på Stortorget. **Av Mats Bergstrand**
 44 Sahlin i Stureparken. **Av Annika Borg**
 46 Beppe fritt svävande. **Av Torbjörn Elensky**
 48 Forell i Borås. **Av Johan Sundeen**
 48 Paty framför biblioteket. **Av Katarina Barrling**
 50 Gustav III vid Filminstitutet. **Av Mikael Timm**
 50 Gustafsson in i väggen. **Av Dan Korn**
 52 Svensson i Ljungskile. **Av Håkan Boström**
 52 Nellie på Vipeholm. **Av Charlotta E Lindell**
 54 Wadström i Norrköping. **Av Nina Solomin**
 56 Birgersson i fleece. **Av Fredrik Johansson**
 56 Kärringen i strömmen. **Av Cecilia Nikpay**

58 TRADITION

Johan Enegren om Joseph de Maistre, som dog för 200 år sedan.

62 CIVILISATION

- Religion* Paul Linjamaa om Jesus och Maria Magdalena 62
Idéhistoria Erik Cardelús om stoicismens aktualitet 64
Historiebruk Gunnar Åselius om ryska minnesdagar 66
Dans Anna Victoria Hallberg om Svenska baletten 68
Litteratur Katarina O'Nils Franke läser om robotar 69
Idéhistoria Carl-Göran Heidegren läser Kaila och von Wright 70
Krönika Edvard Hollertz drömmer om en bokskog 71
I korthet Catta Neuding om döden och sociala medier 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2021

Specialektion med 12 recensioner av titlar ur vårens svenska facklitteratur.



88 RECENSIONER

- Martin Lagerholm prövar pickelhuva 89
Cecilia Nikpay tacklar trubbel 93
Karin Henriksson inspekterar IT-världens baksida 96
Thomas Wedérus solar lokalt 98
Katarina Barrling kämpar med ensamheten 100
Jonas Elvander överskrider sig själv 102
Bengt G Nilsson går på elefantjakt 105
Ann-Sofie Dahl beundrar en nationalhjärte 108
Håkan Lindgren lär sig om lidande 110
Hans-Åke Persson iakttar ett folktillflöde 112

114 I VÅR TID

Bengt Ohlsson ser igenom våra rollspel.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 7 september 2021

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Tom statyplare i Rom,
Italien. Foto: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala



David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap

Mats Bergstrand
Partner i Priority Group

Tomas Bertelman
Sveriges ambassadör i Moskva
mellan 2008 och 2012

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Elisabeth Braw
Forskar i säkerhetspolitik vid
American Enterprise Institute



Erik Cardelús
Fil dr i didaktik vid
Stockholms universitet

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och nonresident senior
fellow vid Atlantic Council

Mats Edenius
Professor i informationssystem

Torbjörn Elensky
Författare

Jonas Elvander
Kritiker och utrikesredaktör
i *Flamman*

Johan Enegren
Jurist och frilansskribent

Matthew Goodwin
Professor i statsvetenskap
vid University of Kent

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria vid
Uppsala universitet

Carl-Göran Heidegren
Professor i sociologi vid
Lunds universitet

Karin Henriksson
Journalist och författare

Edvard Hollertz
Agronom och
ledarskribent i *ATL*

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Lars Anders Johansson
Författare, musiker
och journalist

Klas-Göran Karlsson
Professor i historia vid
Lunds universitet

Dan Korn
Författare, samhällsdebattör
och rabbin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Charlotta E Lindell
Journalist

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Paul Linjamaa
Docent i religionshistoria
vid Lunds universitet

Magnus Ljunggren
Professor emeritus
i rysk litteratur

Catta Neuding
Medarbetare i *Axess*

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Hans-Åke Persson
Professor emeritus i modern
europeisk historia

Erik Petersson
Fil dr i historia och författare

Blanche Sande
Redaktör i nättidningen
Kompass

Johan Schück
Journalist



Nina Solomin
Journalist och författare

Thomas Steinfeld
Journalist och författare

Johan Sundeen
Docent i idé- och
lärdoms historia

Karin Svanborg-Sjövall
Författare och liberal skribent

Erik Thyselius
Medarbetare i *Axess*

Mikael Timm
Journalist och författare

Thomas Wedérus
Vetenskapsjournalist och
fil mag i psykologi

Gunnar Wetterberg
Historiker och författare

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Gunnar Åselius
Professor i militärhistoria
vid Försvarshögskolan

En väldig utmaning

ARBETSLÖSHETEN TILLHÖR våra största samhällsproblem. Så långt kan nog de allra flesta vara överens. Men därefter upphör enigheten och ofta talar man om helt skilda saker.

I Axess nr 4/2021 ges en god provkarta på olika uppfattningar och infallsvinklar som figurerar.

För min del är det tydligt att den pågående coronakrisen inte längre är det stora bekymret. För tillfället är arbetslösheten visserligen hög, oavsett vilket mått man använder. Men när ekonomin kommer igång, så återvänder också många av jobben.

Det sker med viss eftersläpning, vilket leder till otålighet. Men man ska komma ihåg att utan det senaste årets korttidsarbete hade utgångsläget varit betydligt sämre, med många fler öppet arbetslösa. Nu dröjer det istället längre innan företagen börjar nyanställa.

När det gäller den konjunkturella delen av arbetslösheten menar jag, i likhet med Nordeas chefsanalytiker Susanne Spector, att man ändå inte behöver vara särskilt orolig. Företag i många branscher känner en allt starkare efterfrågan och uttrycker i enkätsvar sin vilja att expandera. Deras bekymmer är att hitta ny personal som har rätt kompetens och om de lyckas med detta kan jobben till och med bli fler än före krisen.

VAD ARBETSGIVARE KRÄVER är ofta hög utbildning och lång yrkeserfarenhet, men det behöver inte alltid vara så. Även arbetslösa ungdomar kommer nog, i de allra flesta fall, att ganska snart kunna hitta jobb. Till exempel dröjer det inte så länge innan restauranger och kaféer behöver flink och trevlig personal som kan ta hand om deras kunder.

Men alla jobb som har försvunnit uppstår ändå inte på nytt, eftersom ekonomin efter krisen inte är densamma som tidigare. Starka trender som automatisering och digitalisering har tagit ytterligare fart. Våra vanor och önskemål som konsumenter och yrkesarbetande har samtidigt ändrats.

Den växande e-handeln utsätter traditionell butikshandel för allt hårdare konkurrens. Det ökade distansarbetet har nog, åtminstone delvis, kommit för att stanna. Tillsammans betyder det att många verksamheter i stadskärnorna riskerar att minska i omfattning, vilket då leder till att jobben blir färre där. Vissa av dem försvinner och en del sprids till andra platser.

Förändringen har också en bredare geografisk dimension. I Dalarna försvinner Kvarnsvedens pappersbruk och över 400 jobb där, eftersom behovet av tidningspapper krymper. Samtidigt tillkommer tusentals arbetstillfällen i Västerbotten och Norrbotten, när klimatkraven driver fram storskalig tillverkning av batterier och fossilfritt stål.

Sammantaget står ekonomin inför stora strukturförändringar där alla behöver göra sig redo för en arbetsmarknad med stigande utbildnings- och kompetenskrav. Behovet av geografisk rörlighet, som var stort redan tidigare, ser också ut att ytterligare växa. De som då förlorar sina jobb – och inte är beredda på omställning – löper en större risk att hamna i långtidsarbetslöshet.



Många möjligheter måste prövas.

FOTO: LARS PEHRSON/TT

Sedan tidigare finns ju dessutom en strukturell arbetslöshet, främst bland utrikes födda med bristande utbildning och/eller dåliga kunskaper i svenska, vilket LO-ekonomen Torbjörn Hållö pekar på. I regeringens vårbudget räknar Magdalena Andersson med att andelen arbetslösa stannar vid 7 procent under åren 2023 och 2024, då den svenska ekonomin i övrigt ska vara i balans.

Främst rör det sig om personer som, även i högkonjunktur, har små chanser på den reguljära arbetsmarknaden. Med rätta sägs det att många skulle behöva mer utbildning, helst upp till gymnasienivå, men det är en lösning som inte fungerar för alla. Och när det saknas enkla lösningar, måste istället många möjligheter prövas.

SÄNKTA LÄGSTALÖNER som ofta nämns är dock knappast en framkomlig väg, särskilt som den pågående avtalsperioden sträcker sig flera år framåt. Subventionerade jobb är kanske en nödlösning, men jämfört med evig arbetslöshet ändå ett mindre dåligt alternativ.

Även om de höga arbetslöshetstalen känns skrämmande, så är det bra att nuvarande regler – med krav på aktivt jobbsökande – ändå gör problemen synliga. Det kan behövas ytterligare regel-skärpningar, såsom höjda kvalifikationskrav till olika förmåner, för att öka trycket på de arbetslösa att ta de jobb som ändå finns.

Här kan man resonera olika, men klart är ändå att vårt samhälle står inför en väldig utmaning. Vi måste både göra oss bättre beredda på strukturomvandlingen och se till att minska långtidsarbetslösheten. Det är stora uppgifter som väntar efter krisen.

Johan Schück

Krönikor

Lev livet
bit för bit

Det mest kända av alla kända Kierkegaardcitat måste vara detta, hämtat från en av hans tusentals dagbokssidor:

”Livet förstås bagläns, men må levas forläns.” Det är så känt att man inte ska bli förvånad om man ser det textat på en vägg i ett annars vitmålat medelklasshem, eller som överskrift till föredraget som inspirationscoachen ska hålla på personalvårdsdagen.

Intuitivt ger vi Kierkegaard rätt, och sedan, när vi tänkt lite till, ännu mer rätt.

Ja, tänk så lite vi förstår av det som sker i nuet. För varje år som går backar vi några steg och får sakta en allt tydligare bild av de enskilda händelsernas betydelse. Först i efterhand ser man helheten. Ändå har man inget val, man måste leva livet, bit för bit, från början till slut, utan det facit som bara avståndet kan ge. Så sant, så sant, så bittert, men också trösterikt, eller hur?

NU ÄR JU INTE Kierkegaard här och kan försvara sig – så jag tar chansen att säga att jag tycker att han har fel. Eller att den rätt okända tyska filosof han sannolikt cite-



Upp i det blå

12 Torypartiet står nu till vänster ekonomiskt och till höger kulturellt. Labour har svårt att anpassa sig.

Visa respekt

16 Vänstern i Europa ser ned på sina gamla kärnväljare och går bakåt.

Svaga i tron?

18 Pandemin har röjt centralstyrningen i Svenska kyrkan. Den måste bli friare och mer kreativ.

Nu är det 1913

20 Kulturkonflikterna visar ett samhälle som håller på att spricka av oförlösta motsättningar.

I korthet

22 Foliehattar. Tråkiga politiker.

Samtiden

23 Fredrik Johansson misstror det digitala byalaget.

Vi är inte syskon

FÖR ETT DECENNIUM SEDAN försökte jag och andra svenskkyrkliga kolleger föra en diskussion om kristendomens och kyrkans identitet. Det utlöste ramaskri från kyrkoleddningsnivåerna och bifall från många andra i Vår herres hage.

En viktig pusselbit för att förstå hur det kunde blir så stormiga debatter, är att Sverigedemokraterna kom in i Sveriges riksdag år 2010. Det var således inte enbart i det omgivande samhället chockvågorna gick höga, även i den kyrkliga sfären var S-ordet på de flestas läppar.

Fasor som nu väntade Sverige beskrevs målände. Inom Svenska kyrkan formulerades en kyrkligt finansierad tankesmedja vid namn Seglora. Seglora smedja definierade sig som en kyrklig vakthund mot det onda och hade kopplingar till den socialdemokratiska Broderskapsrörelsen och 68-vänstern. Kyrkans 68-or och deras lärjungar dök flitigt upp i smedjans opinionsbildande spalter.

Det var ganska lätt att hamna på Seglo-

ra smedjas svarta lista och bli anklagad för att vara ”extremist” ute i ”träskmarkerna”. Att vilja tala om kristen identitet räckte. När jag dessutom tog mig för att teologiskt och trosrättssamt vilja resonera om de avgörande skillnaderna mellan kristendomen och islam, fick jag höra från överordnade i kyrkan att jag öppnat ”intoleransens alla dammluckor”.

Toleransen krävde nämligen att jag skulle bejaka att Svenska kyrkan finansierade anställningen av en imam från Muslimska brödraskapet. Jag, och andra, vägrade. Det var det ställningstagandet som var startpunkten för en rad händelser och som gjorde att jag fick upp ögonen för Svenska kyrkans målmedvetna samarbete med islamister. Allt det där är en lång historia – en dag ska jag färdigställa den bok jag påbörjade.

DÅ OCH DÅ läser jag i det bokmanuset, och undrar hur jag orkade de där åren. Men, även om priset blev högt, var det värt att betala. Fast det tyckte jag nog inte när det

rar har fel. Eller fel och fel; jag skulle i alla fall vilja hävda att det finns ett annat perspektiv som är både sannare och nyttigare, nämligen att livet levs bäst om vi regelbundet betraktar vårt nu från en tänkt position ett stycke in i framtiden. Jag menar så här:

Jag står och tittar mig i spegeln. Jag ser allt som har förändrats, på fem år, på tio år, på tjugo år. Rynkorna, påsarna, de alltför gråa håren, den allt mattare hyn och så vidare. Det är mitt 20-åriga jag som med bestörtning betraktar mitt drygt 40-åriga jag och inte kan förstå hur fort tiden har gått och hur omfattande förfallet är. Inte så muntert. Det är då jag låter mitt 60-åriga jag ställa sig bredvid och notera den relativa ungdomligheten där i spegelbilden. Inte för att det nödvändigtvis är bättre att vara yngre än äldre – mycket talar för motsatsen – men för att 60-åringens blick på 40-åringens är minst lika sann som 20-åringens.

När sedan 60-åringen beklagar sig över den allt stelare ryggen, de allt skummare ögonen och den lilla hörapparaten, kan framtidens 80-åring med fördel frammanas: vilken vigör ändå! Och så vidare. Inget hindrar 80-åringen att låta en imaginär och lätt överseende 100-åring kommentera krämporna och begränsningarna.

När jag tittar på mina barn ser jag inte bara hur stora de har blivit sedan förra eller

Det jag ser nu är ett bitterljuvt minne i morgon, och jag kan se det redan nu.

förrförra året. Jag ser dem också som jag tror att jag kommer att minnas dem när de snart är tioåringar och strax därefter tonåringar: hur deras små runda drag kommer att vara den barnsliga förlagan till deras då mycket mer utmejslade ansikten. Det jag ser nu är ett bitterljuvt minne i morgon, och jag kan se det redan nu.

JAVISST, LIVET KAN bara förstås baklänges, men som människa besitter man förmågan att föreställa sig framtidens bakåtblickande. Och det är en förmåga som förfinas genom att ta till sig den insikt och vishet som andra förmedlat, andra som levat längre, och kanske bättre. Mitt liv är unikt förstås, men... ”det som är botten i dig är botten också i andra”.

Det som formar oss på ett själsligt plan är inte så mycket vad som händer oss, utan hur vi reagerar på det som händer oss, och hur vi förhåller oss till våra egna tillkortakommanden och felbedömningar. Den

föreställda framtidspositionen kan användas för att staka ut riktningen när man befinner sig mitt i livets knepigare skeden: Hur kommer jag att önska att jag ska ha hanterat sveken och besvikelserna, hånet och förödmjukelserna? Sett i backspegeln, är jag gladast om vreden eller värdigheten fick prägla mina reaktioner?

Och när jag inte längre orkar så mycket mer, vad önskar jag att jag ska ha lagt min energi, min tankemöda och min kärlek på? Vad eller vem vill jag ha förlitat mig på, vem eller vad vill jag ha tillbett? Jag är helt övertygad om att jag vet många av svaren redan nu. Livet kan visst levas baklänges. ✨



Av Susanna Birgersson

Och, nej, som kristen accepterar jag inte Muhammed som profet.

stormade som värst och jag vaknade varje morgon med en stress inför vad som skulle stå om mig på olika nätforum. ”Islamofob”, ”rasist”, ”brun”, ”nazist”? Det var flera nära mig som fick dra ett tungt lass. Så, priset betalade inte enbart jag.

Ett antal år senare skrev en universitetskolega till och med en bok, i vilken han ägnar sidor åt att stämpla mig som xenofob och islamofob. Jag tror att han använt den i sin universitetsundervisning.

När jag tittar på texterna som jag skrev om kristen identitet för tio år sedan inser jag att det faktiskt krävdes en aning mod för att skriva dem.

I EN DEBATTARTIKEL står det: ”...varför krattar ett flertal av Svenska kyrkans tongivande företrädare manegen för en annan religion? Och varför just islam? Beror det på att man fascinerats av en identitetsstyrka man själv inte har?” Och: ”Betyder alltså en inkluderande människosyn att kristna ska acceptera Muhammed som profet?”

En annan artikel uttrycker synen på

relationen mellan judendomen, kristendomen och islam så här:

”Ingen kan säga vem Gud är. Gud är i sig själv fördold. Men för kristna är Kristus den uppenbarade Guden. Det går inte – om man vill bevara respekten för andras och sin egen tro – att säga att Allah är vår Gud, fast i arabisk form.”

Och: ”Kristendomen växer ur judendomen. Därför finns inom våra båda religioner gemensamma metaforer och trosuppfattningar, gemensamma texter och överensstämmelser vad gäller synen på att heliga texter måste tolkas.”

SÅ, NEJ, kristendomen och islam är inte syskon. Och, nej, som kristen accepterar jag inte Muhammed som profet. Så tänkte jag då och mina svar är desamma idag.

Nuförtiden orkar jag inte längre bry mig om deplattformeringsförsöken. Verkligheten och sanningens olika delar är det enda en skribent, forskare – och människa – till syvende och sist kan ta hänsyn till.

Sverige har förlorat ett decennium av

viktig genomlysning av frågor om muslimer, islam och islamism. Vår samhällsutveckling har inte mått bra av att så stora och viktiga fält undantagits från öppen och förbehållslös debatt. Det har varit riktigt dåligt för vårt land att den diskussion förhindrats, som hade kunnat hantera kritik och farhågor på ett allvarligt och konstruktivt sätt.

Kanske är nu tiden mogen för den stora reflektionen om kristen identitet, som kom av sig för tio år sedan. Jag är redo. ✨



Av Annika Borg

STORBRITANNIEN

Upp i det *blå*

Boris Johnson har omvandlat konservatismen i grunden genom att stå till vänster ekonomiskt och till höger kulturellt. Labours klassbaserade politik har ingen framtid, skriver **Matthew Goodwin**. >>





UPP I DET BLÅ

EN NY DAG, ett nytt historiskt val i Storbritannien. Den här gången var det Hartlepoons tur, en industristad med arbetarbefolkning i norra England, att utdela ännu en chock i ett land som vid det här laget har vant sig vid politiska chocker.

Hartlepoons invånare hade företrätt av Labourpartiet i parlamentet sedan 1950-talet. Nu utnyttjade de ett fyllnadsväl till att ta avstånd från vänstern och istället stödjade Boris Johnson och det konservativa partiet i den största omsvängningen för någon sittande regering i brittisk efterkrigshistoria. Som Labourledamoten Steve Reed sade var den "fullständigt förödande".

För att få perspektiv på denna valutgång ska vi dra oss till minnes att Winston Churchill alltjämt var i livet vid det senaste tillfället som en konservativ kandidat vann denna valkrets. Nikita Chrusjtjov satt vid makten i Ryssland, Dwight Eisenhower i USA och Tage Erlander i Sverige. Året var 1959.

Labour led alltså en svidande förlust, fast de konservativa har haft regeringsansvaret sedan 2010 och fått förvalta arvet efter finanskrisen, svängremspolitiken, brexit och coronaviruset. Nederlaget kom också bland beskyllningar mot den sittande regeringen för svågerpolitik, att partiet hade gynnat sina anhängare med statliga kontrakt. Trots allt detta gick Boris Johnson och Torypartiet in i en av Labours äldsta vasallstater och ut därifrån med ännu en seger.

Hartlepool är ingalunda unikt. Det är bara det senaste av Labours arbetarfästen som går över till Tories. I parlamentsvalet i december 2019 vann Tories 54 valkretsar från Labour, av vilka 51 hade röstat för brexit. Det var dessa förluster som drog ner vänstern till dess lägsta antal mandat sedan 1935.

NU RÅDER ALLMÄN enighet om att Labour inte kan få majoritet i nästa val. För att åstadkomma det skulle partiet behöva en framgång större än Clement Attlee 1945 och Tony Blair 1997. Och det måste ske utan Skottland där Labour förlorade de flesta av sina mandat 2015.

Detta blir oerhört svårt, om inte omöjligt. Labours väg tillbaka till makten går



Labourledaren Clement Attlee: arbetarklassens självklara val.

FOTO: GETTY IMAGES

inte genom storstäderna, universitetsstäderna eller liberala enklaver utan genom arbetarklassens England, där partiet inte fått majoritet sedan 2001.

En av de stora myterna är att allt detta har med brexit att göra: en kvardröjande protest i den brittiska arbetarklassen mot de tre fjärdedelarna av Labours parlamentsledamöter som motsatte sig brexit och sedan fattade det ödesdigra beslutet att försöka lansera en andra folkomröstning, i syfte att undanröja väljarnas önskan att avsluta medlemskapet i EU. Historikerna kommer säkerligen att

principen. Men redan då brottades partiet hela tiden med svårigheten att inlemma sig i en nation som ända sedan sin födelse varit instinktivt konservativ.

MÅNGA GLÖMMER det lätt, men i Storbritanniens hela historia har bara tre Labourledare vunnit majoritet i allmänna val – Clement Attlee, Harold Wilson och Tony Blair. Om vi tänker bort Tony Blair har Labour inte vunnit en betryggande majoritet på över ett halvsekel.

Även Blair medgav realiteterna och drog av Labour dess socialistiska kläder. Som Peter Mandelson, minister i en av hans regeringar, påminde medborgarna om i efterdyningarna av partiets nederlag i Hartlepool lyder Labours resultatprotokoll för de senaste 40 åren förlust, förlust, förlust, förlust, Blair, Blair, Blair, förlust, förlust, förlust, förlust.

Idag förvärras Labours svagheter av att de gamla förkastningarna mellan höger och vänster snabbt ersätts av en ny spricka mellan kulturliberaler och kulturkonservativa, och den breddas av nya debatter om nationen, EU, invandring, islam, imperiet, historien, statyer och "vilka vi är".

Dessa kulturella debatter har föga med de gamla klassbaserade lojaliteterna att göra, skär tvärs genom dem och skiljer Labours kulturliberala medelklassväljare från dess kulturkonservativa väljare i arbetarklassen. De konservativa i medelklassen smider nu en allians med arbetarna, inte i kraft av sina ekonomiska erfarenheter utan av gemensamma värderingar. De tror på Storbritannien, är stolta över sitt land och dess institutioner och vill se det bästa, inte det sämsta, i dess förflutna.

*Nu råder allmän
enighet om att
Labour inte kan få
majoritet i nästa val.*

betrakta detta som en av de största missbedömningarna i landets politiska historia. Den sände en kraftfull signal till många Labourväljare om att de Londoncentrerade partimedlemmarna inte längre brydde sig om vad de tyckte eller hade att säga.

Detta ingår utan tvivel i bilden men bara till en liten del. I verkligheten avspeglar det att brittisk politik befinner sig mitt i en mycket mer djupgående omgruppering, en historisk förskjutning som har pågått i 20 år. Labourpartiet grundades för den fackligt organiserade arbetarklassen, för en politik som var prydligt ordnad kring klyftan "vänster mot höger" och där människors klasslojaliteter var den bärande

Det är därför som ålder och utbildningsnivå, som formar våra värderingar, har blivit de viktigaste drivkrafterna i den brittiska politiken. I det senaste valet röstade 77 procent av 18–24-åringarna på kulturliberala partier, medan 66 procent av efterkrigsgenerationen röstade på kulturkonserverativa, om det nu var Tories eller Brexit-partiet. Så har det inte alltid varit. Dessa åldersklyftor är idag långt bredare än något vi har sett tidigare.

De breddas också av en utbildningsklyfta av ett alldeles speciellt slag. Boris Johnson, med examen i klassiska språk från Oxford, ledde med 30 procentenheter bland personer som nöjt sig med grundskola. Labour vann en solid ledning bland medborgarna med högskoleutbildning. Om enbart personer med akademisk examen hade röstat skulle den radikale vänsterpolitikern Jeremy Corbyn ha blivit premiärminister.

EGENDOMLIGT NOG är det konservativa partiet populärare än Labour bland låginkomsttagare och Labour populärare bland

ledning i arbetarklassen?

Omgrupperingen av den brittiska politiken förstärks av ytterligare två faktorer. Den första är att Boris Johnson har omvandlat konservatismen i grunden. Konservatismen före brexit är inte samma sak som konservatismen efter brexit. Han har hittat den nya segerformeln i Storbritanniens politik: Stå till vänster ekonomiskt och till höger kulturellt. Han har kombinerat stöd för brexit och reformerad invandring med nya åtgärder till hjälp för landets "eftersatta" regioner och omskolning av personer utan akademisk utbildning. Detta markerar en återgång till en mycket längre tradition av den "nationella" konservatism som premiärminister Benjamin Disraeli skulle känna igen men Labour har svårt att hantera.

Den andra faktorn är utvecklingen inom Labour, som idag enbart vänder sig till den ena sidan av värdeklyftan. De senaste 20 åren har partiets medlemmar och parlamentsgrupp översvämmats av kända kulturliberaler från London och universitets-

Detta har dramatiskt minskat Labours flexibilitet. Varje gång partiets nye ledare Keir Starmer försöker tala till arbetarklassen om patriotism eller invandring blir han attackerad av sina liberala aktivister för att tillmötesgå "rasismen" och "ultrahögern" eller visa förakt för partiets arbetarväljare.



Tony Blair: visste hur man skulle vinna.

FOTO: TT

LABOUR STRAFFAS också av följderna av beslut från en annan tid. Med Tony Blair i täten steg Labour in i den brittiska politikens kasino och satsade alla sina marker på kulturliberalerna. Partiet etablerade ett "liberalt samförstånd" som var positivt till globalisering, invandring, EU och medelklassen, och som fungerade för den nya eliten men lämnade alla andra åt sitt öde. På kort sikt vann Blair på detta. Men på längre sikt, och när arbetarklassen upptäckte vad som pågick, banade han väg för det senaste decenniets revolter: den nationella populismens uppgång, succén för brexit, Boris Johnsons stigande stjärna och nu Hartlepool.

Det finns inga enkla svar för Labour, som slits åt två helt olika håll. Partiet förlorar arbetarväljare i småstäderna och de stora industridistrikten till apati eller till en konservatism i ny kostym. Samtidigt tappar det nu stöd från liberala universitetsutbildade, millenniegenerationen och intellektuella i metropoler och universitetsstäder, som förfasar sig över brexit.

Problemet för Labour är att dessa grupper är geografiskt koncentrerade. De samlas i områden av samma typ, vilket utgör ett stort problem i ett system med enmansvalkretsar. Labour vinner röster där det inte behöver några och förlorar röster där det desperat behöver dem.

Boris Johnsons kulturkonserverativa väljarkår är mycket jämnare utspridd över landet. Om man fördelar brexitrösterna på samtliga valkretsar blir det majoritet i över 60 procent av dem för brexit och reformerad invandring. Detta ger Johnson en väldig fördel, medan Labour har förfallit till att bli en del av städernas "woke"-vänster som hånar "Medelengland" som präglad av fördomar och befolkat av bigotta och rasister.

Johnson är särskilt omtyckt bland >>

För det brittiska Labourpartiet finns inga enkla svar.

höginkomsttagare. Högern är inte längre de förmögna parti och vänstern inte längre de fattigas. Det traditionella stödet för de båda partierna har bytt plats medan dessa olika grupper flyttat om sina politiska lojaliteter så att de avspeglar deras värderingar.

På 1960-talet konstaterade akademikern Peter Pulzer i en nu bevingad formulering att den brittiska politiken egentligen vilar på klasstillhörighet och att "allt annat är försköningar och detaljer". Men vem skulle säga så idag när Boris Johnson vann det senaste valet med 15 procentenheters

städerna som kulturellt sett står främmande för resten av befolkningen. De är besatta av historiska orättvisor, av stöd för mångfald och av vad den amerikanske författaren John McWhorter kallar antirasismens "nya religion". En allmän upptagenhet med minoritetsgrupper och identiteter har berövat dem förmågan att tala till majoriteten. Idag har Labour fler parlamentsledamöter med universitetsutbildning än Torypartiet och fler har också tillbringat hela sitt vuxna liv i politikens värld. Det är en värld som Clement Attlee inte skulle känna igen.



Patriotiskt hem.

FOTO: GIDEON MENDEL/GETTY IMAGES

yrkeskunniga arbetare – Storbritanniens fabriksarbetare, montörer och rörmokare – som har starka band till nationen och inte har lust att höra dag ut och dag in att de är rasistiska ”dumskallar”. Opinionsinstitutet sorterar in dem under rubriken C2, yrkeskunniga arbetare, och de spelar en central roll i förklaringen till att Labour 2019 förlorade sin ”röda mur”.

DETTA ÄR ORSAKEN till att Labour nu enligt somligas uppfattning bör klippa navelsträngen till Storbritanniens arbetarklass, riva bort plåstret och istället vända sig till den framväxande ”blå muren”, en samling på drygt 40 valkretsar fyllda av universitetsutbildade i millenniegenerationen, som blir alltmer liberala och glider bort från de konservativa. Denna strategi kan fungera bra om 20 år, men den vore ett fatalt misstag idag. Det finns inte tillnärmelsevis tillräckligt många sådana valkretsar som kan kompensera Labours allt större förluster i norra England.

Labouraktivisterna hävdar rutinmässigt att detta till stor del beror på brexit eller på att deras nye ledare Keir Starmer inte är särskilt populär. Detta bortser emellertid från den mycket bredare bild som har vuxit fram på kontinenten. I Storbritannien har Labour fallit till sitt lägsta antal parlamentsmandat sedan 1935, i Österrike har center-vänstern lägst antal väljare sedan 1911, i Tyskland sedan 1932, i Finland det lägsta någonsin. I Spanien är talet det tredje lägsta sedan landets övergång till demokrati, i Frankrike, Italien och Nederländerna är det lägre än det någonsin varit. Och i Sverige är det lägst sedan 1908.

DET ÄR SOCIALDEMOKRATIN, inte enskilda ledare eller partiprogram, som inte längre får genomslag. Från sekelskiftet 2000 och framåt har den fråga som socialdemokraterna ställts inför varit mer existentiell än strategisk: Hur kan de överleva i en värld där kultur har blivit minst lika viktig som ekonomi? Hur kan de hålla ihop kulturkonservativa arbetare och kulturliberala akademiker medan de klassbaserade lojaliteterna skrumpnar som druvor på vinrankan?

För det brittiska Labourpartiet finns inga enkla svar. Ett parti som bildades i en värld definierad av ekonomi och klass kämpar nu med att vinna relevans i en värld som i allt högre grad definieras av kultur och värderingar. Väljare som de i Hartlepool står där och frågar sig själva samma sak: Vad är det egentligen för mening med Labourpartiet? ✨

Översättning: **Margareta Eklöf**



Sahra Wagenknecht: ärkevänster.

FOTO: PETER NIEDUNG/GETTY IMAGES

POLITIK

Visa respekt

Vänstern tappar stöd över hela Europa. En orsak är att de ser ned på sina kärnväljare, skriver **Elisabeth Braw**.

SAHRA WAGENKNECHT är ärkevänster: född i DDR, medlem i det socialistiska ungdomsförbundet FDJ, medlem i det forna regipartiet SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands), medlem i styrelsen för sagda parti när det gjort om sig till PDS (Partei des demokratischen Sozialismus), medlem i Europaparlamentet för PDS (som sedermera bytte namn till Die Linke), gruppledare för Die Linke i Bundestag, diverse andra ledarposter inom partiet. Wagenknecht är dessutom doktor i nationalekonomi.

Idag borde socialisten Wagenknecht vara belåten. Unga betraktar sig ofta som vänster (vilket exempelvis ger republikanerna i USA stora problem) och i den offentliga debatten hörs mest de argument som anses vara vänster: HBTQ, rätten att se sig som offer, den självutnämnda vänsterns syn på invandring. Vänsterliberalism bru-

kar denna strömning kallas, vilket alltid har förvånat mig eftersom dess medlemmar på intet vis ger intryck av att ha tagit intryck av vänsterns eller liberalismens ideologiska klenoder, särskilt inte *Das Kapital* eller *Das kommunistische Manifest*.

Och nu sätter Wagenknecht sig och skriver en bok där hon påpekar att vänsterliberalismen inte är vänster – eller liberal. Den ”är varken vänster eller liberal, utan motsäger i kärnfrågor båda dessa politiska riktningar”, förklarar hon i denna nyutkomna bok, *Die Selbstgerechten* (Campus-Verlag 2021) och fortsätter: ”Ett viktigt anspråk i varje *liberalism* är tolerans när det gäller andra åsikter. Den typiske vänsterliberale kännetecknas däremot av motsatsen: extrem intolerans gentemot alla som inte delar hans syn på saker. Liberalism kämpar traditionellt för juridisk likhet, medan vänsterliberalismen

kämpar för kvoter och mångfald, alltså för *ojämlik* behandling av olika grupper. Till vänsterns självbild har vidare alltid hört att framförallt engagera sig för dem som har det svårt och som saknar tillgång till högre bildning, välstånd och möjligheter att stiga i samhället. Vänsterliberalismen å andra sidan har sin sociala grund i den välmående akademiska medelklassen i de stora städerna. [...] Vänsterliberala partier vänder sig till de bättre utbildade och bättre ställda och väljs främst av dem.”

Men här är finessen i en demokrati: även den lilla människan får yttra sig vid valurnan.

DET ÄR JUST där problemet ligger: de flesta av dem som idag kallar sig för vänster har snart sagt ingen koppling till det som vänstern traditionellt stått för: den lilla människan. ”Hela samhällshistorien har hittills varit en historia om klasstrider”, skriver Karl Marx och Friedrich Engels i första kapitlet av *Das kommunistische Manifest*. Så framgångsrik blev den socialism som byggde på deras idéer att klassamhället ansågs ha besegrats. Idag lever arbetarklassen, såtillvida den finns kvar, som forna generationers medelklass. Man har ström och rinnande vatten, fina maskiner som sköter dagliga sysslor som disk och tvätt, för att inte nämna underhållning, och man kan resa på semester utomlands. ”Vad är meningen med Labour?” frågade sig många i Storbritannien efter att partiet förlorat makten i flera kommuner i norra England där en seger för de konservativa dittills hade varit otänkbar?

Ja, vad är meningen med Labour och andra socialdemokratiska och socialistiska partier nu när arbetarklassen har uppnått sina mål och inte bara kan rösta utan också leva ett materiellt behagligt liv? Ingen verkar egentligen ha tänkt på vad vänstern skulle ta sig an efter klasskampens slut. Istället har sagda partier utan att egentligen märka det förvandlats till just det Wagenknecht beskriver: partier för högtbildade i storstäder. (Trots att denna grupp anser sig bildad är den så oförmögen att tänka att den amerikanske kolumnisten George Will gett den namnet *Lumpenintelligentsia*. Eftersom denna Lumpenintelligentsia är oförmögen till komplexa diskussioner angriper den envar som vågar avvika från ortodoxin. Av Linkepartikamrater kallas Wagenknecht nu för högerkonservativ.

JAG AVSLÖJAR INGEN hemlighet: vänstern i väst fortsätter att med glädje ge den lilla människan allmosor, men respekten är den snålare med. Istället för att lyssna på dessa så kallade små människor har partier

till vänster om mitten visat förakt för dem; sådana människors åsikter anses vara osofistikerade och inte värda att tas på allvar. Det påminner om medlemmarna av Rote Armee Fraktion som trodde sig veta bättre än arbetarna själva vad arbetarklassen ville och tog sig före att genomföra en revolution å deras räkning.

Men här är finessen i en demokrati: även den lilla människan får yttra sig vid valurnan. Att så är fallet är förstås en av vänsterns största bedrifter: oförtröttligt och

oförfärat pressade tidiga socialister och socialdemokrater på de härskande skikten tills dessa införde allmän rösträtt. Att människor från enkla omständigheter nu också kan utbilda sig är också socialdemokraternas och socialismens bedrift. I en intervju i Sveriges Radio i maj reflekterade förre SAS-chefen Jan Carlzon över hur han – född 1931 som son till en lägre tjänsteman och en hemmafru – tillhörde de allra första årskullarna i sin samhällsklass som kunde räkna med att gå på universitet. Detta var folkhemmet, poängterade Carlzon.

OCH DET ÄR INTE BARA Labour som tvingas uppleva hur dess stamväljare fått nog. I Tyskland stöds socialdemokraterna SPD av rekordlåga 14 procent. Också i Italien, Frankrike, Nederländerna, Österrike och Finland går det mäktigt dåligt för socialdemokraterna. Och i Sverige, där Socialdemokraterna skapat det världsberömda folkhemmet, där arbetare i min ungdom stolt gick i förstamajtåg: ja, där får socialdemokraterna sitt lägsta väljarstöd sedan 1900-talets början. Och Die Linke, som borde kunna fånga upp SPD:s väljare? Ja, det går bakåt för dem med.

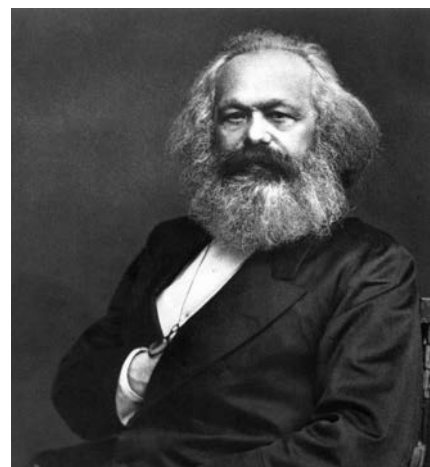
Idag lever arbetarklassen, såtillvida den finns kvar, som forna generationers medelklass.

Detta händer därför att ett spöke går runt i Europa: vänsterarrogansens spöke. Wagenknecht beskriver med en rörelse vars nya tongivande medlemmar inte tolererar meningsmångfald. Denna arrogans har föranlett en grupp av 150 liberala intellektuella – bland andra JK Rowling, Gloria Steinem, Salman Rushdie och Noam Chomsky – att skriva ett öppet brev där de varnar för att den offentliga debatten

håller på att kvävas, och Barack Obama har vädjat om att inte se det som ett mål att göra ner meningsmotståndare. Ändå reagerade Susanne Henning-Wellsow, Die Linkes gruppleadare i Thüringens delstatsparlament, på FDP-politikern Thomas Kemmerichs val till ministerpresident genom att kasta en blombukett framför fötterna på honom. (Han hade valts med stöd av främlingsfientliga AfD.)

Så arrogant är spöket att det inte ens märker stora delar av samhället och deras helt avgörande bidrag till samhället. Istället får sådana människor ständigt höra att de borde utbilda sig, att de borde bli annorlunda. (”De bedrävliga” kallade Hillary Clinton dem.) Att alla människor har lika värde är mindre viktigt.

VAD ÄR MENINGEN med Labour, eller Socialdemokraterna, eller Die Linke eller SPD? Det är stor mening, för fast det gam-



Men märks Marx?

FOTO: TT

la klassamhället avtagit har nya klasser tillkommit. Samhällssklyftorna finns kvar; de är bara annorlunda. Landsbygdsbor, glömda och avfärdade av många stadsbor men med ack så många färdigheter som stadsbor inte ens känner till (för att inte nämna en utomordentlig betydelse för landets välmåga) behöver en politisk röst. Och man behöver bara tänka på vad som skulle hända om alla i praktiska yrken lade ner jobbet för att inse hur avgörande de är. Vem för idag deras talan?

Om socialdemokrater, socialister och ”vänsterliberala” började tänka på hur de kan visa respekt för de många skattebetalare som utgör stommen i deras samhälle skulle de upptäcka att de har stor mening. Istället framhärdar de med sin arrogans. Wagenknechts partikamrat Gregor Gysi – också han från det forna DDR – förklarade en gång varför han hade utbildat sig till lantarbetare innan han blev jurist: ”Innan man börjar med politik måste man lära sig att mjölka kor.”

Det är inget dåligt råd. ✨



RELIGION

Svagare i tron?

Pandemin har gjort kyrkornas centralism och klerikalism tydligare. För att åter bli angelägna krävs frihet och improvisation, skriver **Joel Halldorf**.

I BÖRJAN AV 2010-talet undersökte forskarna Chris Sibley och Joseph Bulbulia religiös tro i Nya Zeeland. Det var en vanlig enkät, men mitt under arbetet slog katastrofen till. Den 22 februari 2011 drabbades Christchurch av en jordbävning som kostade tvåhundra människoliv.

Det förändrade förutsättningarna för forskarna, för det råkade vara så att den ena enkäten gick ut just före och den andra just efter katastrofen. Det gav dem möjlighet att pröva något som ofta påstås, men sällan kunnat undersökas: att människor vänder sig till Gud i svåra tider. Och det visade finnas viss evidens för denna vardagsvisdom. "Religiös tro ökade bland dem som påverkades av jordbävningen, trots en generell minskning av religiös tro på andra platser i Nya Zeeland", konkluderade de.

Samma mönster har syns under pandemin. Opinionsinstitutet Pew konstaterade nyligen att människor världen över uppger att deras religiösa tro har stärkts under pandemin, och i en amerikansk Gallup meddelade en femtedel att deras andliga liv blivit bättre till följd av krisen. Det finns också en del anekdotiska tecken på uppsving, som att människor googlar termer som "bön" och "kristendom" som aldrig förr.

SAMTIDIGT ÄR DET en stor skillnad på att googla bön och att börja gå i kyrkan. Vilka blir de långsiktiga konsekvenserna av pandemin för religion och tro? Om vi återvänder till Nya Zeeland tio år efter jordbävningen så är statistiken, sett ur kyrklig synvinkel, deprimerande. Andelen som rapporterar att de inte tillhör någon religion har ökat från 35 procent år 2006, till 48 procent idag. Detta mönster syntes också efter terrorattackerna i USA den 11 september 2001. Efter attacken rapporterade nio av tio amerikaner att krisen gjort dem mer engagerade i sin tro, men redan i november konstaterades att antalet gudstjänstbesökare inte hade ökat. Sedan dess har trenden varit att andelen religiösa minskat.

Katastrofer verkar alltså öppna ett fönster mot ett andligt intresse, men de leder inte nödvändigtvis till långsiktigt engagemang. För att åstadkomma ett sådant krävs en kyrklig mobilisering – eller till och med reformation. För pandemin har också avslöjat svagheter hos kyrkorna: problem som behöver hanteras, men som corona istället riskerar att förvärra och cementera.

Historiskt är ett mönster att pandemier påskyndar pågående trender. Snarare än att böja historien i en helt ny riktning acce-

lererar de alltså utvecklingar som redan var på gång.

UNDER ANTIKEN hade kristendomen ett momentum, och uppgången förstärktes av de pandemier som härjade i det romerska imperiet. Historikern William H McNeill konstaterar att den kristna plikten att ta hand om de sjuka hade två goda effekter för kyrkan. Dels att många kristna överlevde genom församlingens vård, dels att kyrkan som institution stärkte sin trovärdighet i en tid när många andra samhällsbärande institutioner krackelerade.

Detta mönster, att pandemier snarare accelererar än dirigerar utvecklingen, syns också i relation till corona: ökad e-handel, mer hemarbete, växande ensamhet, avfolkade stadskärnor och konspirationsteorier var trender i tiden före pandemin. Nu har allt detta slagit igenom med full kraft. Men om mönstret blir detsamma när det kommer till religion är det oroande för kyrkorna i Sverige, eftersom kurvorna här pekat nedåt. Accelererar den förändringen innebär det en påskyndad sekularisering.

Kyrkorna har också varit anonymare under denna pandemi än tidigare. Vanligen har präster en framträdande roll i oros-



Men när budskapet fram?

FOTO: ISTOCK/SVENSKA KYRKAN

tider genom självård och socialt stöd, men nu har budskapet varit att även de ska visa omsorg genom att hålla avstånd. Den kyrkliga anonymiteten har förstärkts av nedstängningarna av gudstjänsterna. Genom att ha strängare regler för religiösa samlingar än för handel, gym och nöjesparker skick-

da kyrkor är denna vana bruten och andra kan ha tagit form. Kanske förknippas söndagar numera med sovmorgnar och skogspromenader, även för dem som en gång var regelbundna kyrkobesökare? När pandemin till sist ger vika, längtar man då tillbaka till de gamla vanorna eller har man tillägnat sig nya vanor som i sin tur kommer att vara svåra att bryta?

KYRKORNAS FRÄMSTA mobilisering mot anonymitet och brutna vanor har handlat om digitalisering: "Vi ställer inte in, vi ställer om", som det tidigt formulerades. Omställningen fick formen av *livestreamade* gudstjänster, zoomsamlingar, Instagram-andakter, Facebookpredikningar och så vidare. Räckvidden har varit stor, ibland häpnadsväckande. Det är uppenbart att internet hjälper samfunden att nå människor som normalt aldrig sätter sin fot i en kyrkobyggnad.

Samtidigt är det, återigen, oklart vad det digitala engagemanget egentligen betyder. Enligt en undersökning från USA har hälften av dem som tidigare gick regelbundet till kyrkan inte sett en gudstjänst online under pandemin. Och av dem som tittar uppger endast tre av fem att de ber med i gudstjänstens böner, och mindre än hälften att de sjunger med i sångerna. En av sex uppger att de gör annat – multitaskar – medan de tittar på gudstjänst.

Visst kan digitaliseringen vara en kreativ respons på krisen, men ofta har de förproducerade gudstjänsterna som lagts ut på Youtube snarare förstärkt en annan oroväckande trend, nämligen passiviseringen av lekfolket. Även om det digitala är en viktig form för religiös tro i framtiden, så kan det inte vara inte den enda. När de gamla formerna inte fungerar behövs snarare en uppsjö av nya uttryck, men här har kyrkorna kommit till korta. Det beror på att de,

ka omständigheter. Den uppstår alltid i det lokala och konkreta, som en kreativ reaktion på en oväntad situation. Under coronakrisen har de vanliga strukturerna inte fungerat, och då måste man improvisera för att finna nya vägar att vara kyrka i undantagstillstånd. Men detta kräver en kultur där varje församling anses myndig att forma sin verksamhet och varje medlem känner att hon inte bara är bruka-



Christchurch efter jordbävningen: tron kom och gick.

FOTO: DREAMSTIME

re och konsument av gudstjänster, utan bärare av kyrkans liv. Det här ger toppstyrda organisationer inte utrymme för. Däremot kan man notera att kyrkornas – särskilt Svenska kyrkans – byråkratiska maskinerier malt på som vanligt, vilket fått en att undra om det alls behövs lekfolk och gudstjänstbesökare för att organisationens hjul ska snurra?

Pandemin är en engångshändelse, men den både avslöjar och förstärker svagheter varhelst den drar fram. Såväl brister i svensk äldreomsorg som problem med kyrkornas organisation. Den har gjort tydligt att dagens stora och solida strukturer behöver ersättas med mindre och flexibla ordningar som inte bara är bättre anpassade till undantagstillstånd, utan också till vardagen i den flytande moderniteten. Kyrkorna behöver uppmuntra till lokalt ansvar, små gemenskaper och ett större lekmanansvar. Intimitet och rörlighet är centrala dygder i vår tid, men tyvärr går rörelsen mot centralisering och storskalighet med storpastorat, varumärkestänkande och allt starkare nationella enheter. Det är kreativitetshämmande och passiviserande.

RISKEN ÄR ATT pandemin förstärker denna centraliseringstrend, och då finns på sikt ganska lite hopp för de etablerade samfunden. Men coronan skulle också kunna bli en väckarklocka som sätter en reformation i rörelse, så här 500 år efter Luther. Om det inte sker lär mönstret från Nya Zeeland upprepa sig också här: Pandemin leder till ett kort, uppflammande andligt intresse – men följs på sikt av en allt brantare kyrklig nedgång. ✨

Kyrkorna behöver uppmuntra till lokalt ansvar, små gemenskaper och ett större lekmanansvar.

ar politikerna en signal om att samfunden inte är särskilt viktiga – trots att religionen formellt sett är grundlagsskyddad.

De inställda gudstjänsterna har lett till att vanor har brutits, vilket lär få konsekvenser på lång sikt. För när något har blivit en vana sker det nästan automatiskt. Vi frågar oss inte om vi bör eller behöver göra det, utan genomför handlingen utan någon större ansträngning. Regelbunden kyrkogång har för många varit en vana som satt sig i kroppen och kalendern, så att det på något sätt känns fel att inte gå till kyrkan en söndag. Men efter ett år av stäng-

trots allt tal om demokrati och låga trösklar, alltmer präglas av klerikalism och centralisering. Initiativförmågan hämmas av en osund fixering vid prästen eller pastorn och av växande nationella nivåer som producerar styrdokument och utövar varumärkeskontroll. Visst skapar centraliseringen ordning och reda – men det som verkligen behövs är frihet och kreativitet.

DEN STARKA centraliseringen har motverkat det som alla kriser kräver, nämligen förmågan att improvisera. Improvisation är en spontan respons på specifi-

Nu är det 1913

Vår tids kulturkonflikter är ett uttryck för ett samhälle som spricker sönder av olösta motsättningar. Ett berättigat missnöje tillåts aldrig få något konstruktivt utlopp, skriver **Håkan Lindgren**.

DET BRUKAR SÄGAS att 1930-talet är på väg tillbaka, men det räcker med att öppna en Zornutställning för att det ska bli 1910-tal istället. När luften darrar av ömtåliga och olösta politiska konflikter är det typiskt nog konsten som ger upphov till gräl, idag liksom före första världskriget.

Att diskussionen, med konsten som förevändning, kan bli lika het som vid förra sekelskiftet betyder emellertid inte att konfliktlinjerna går där de gick för hundra år sedan. Sitter man fast i 1900-talets karta riskerar man att helt missuppfatta vad som pågår nu. Marianne Lindberg De Geer verkar tro att hon har hittat en välanpassat provokativ vinkel när hon jämför Zorns måleri med Picassos.

Flickorna från Avignon, skriver hon i sin recension av utställningen (*Fokus* 12/4) "som spanjoren Picasso målade 1907, är samtida med Zorns badande flickor (1906). Det får mig att tänka på hur väl Picasso, i motsats till salongsmålarna, har klarat sig fram till idag med sin nya syn på kön och objektifiering." Samt: "som kvinna förstår jag mer in på bara skinnet hur misogyniteten och nostalgien, genom dess förtrupps härförare, Anders Zorn, överlevt

De påstått konflikt-skygga svenskarna håller på att lära sig hata varandra.

ända in i våra dagar, som symbol för sin tids gubbslem."

Det visar att hon inte har följt med, för nu är de ute efter dig också, Picasso. Hans kubism har inte åldrats mycket bättre än Zorns fäbodromantik. "Picassos älskingsgrej är de här linjerna som styckar upp kvinnors kroppar", anser konstnären Emma Sulkowicz. "Det är som om han skär sönder kropparna för att arrangera dem på ett mer visuellt tilltalande sätt." 2018 genomförde hon en protestaktion fram-

för *Flickorna från Avignon* på Museum of modern art i New York.

VÅR TIDS KULTURKONFLIKTER är annorlunda än modernismens. Det betyder att vi inte kan lösa dem så länge vi tror att 1900-talet går i repris. Folk som behöver ett historiskt facit innan de vet hur de ska reagera hade för övrigt inte varit till någon hjälp på 1930-talet heller.

Vem som blir provocerad av vad – olika saker för olika personer, i enlighet med de samtida konfliktlinjerna – märktes tydligt när Filippa Mannerheim visade sin uppskattning för en artikel av Bitte Assarmo. Danska journalister som förbereder ännu en text om konfliktträdda och konsensus-sökande svenskar borde studera vad som hände.

"Själv kan jag bara påminnas om alla gånger jag kallats n-ordet vid dessa ultrasvenska tillställningar", skrev Valerie Kyeyune Backström i sin recension av Zornutställningen (*Expressen* 10/4), på tal om de lyckliga minnen från midsommaraftnar och sommarställen som hennes "blonda vänner" förmodas associera till. Det fick Bitte Assarmo att tända till. På sajten *Det goda samhället* skrev hon en artikel med rubriken "Zornhatare recenserar Zornutställning – för att det svenska kulturarvet alltid måste dras i smutsen" (15/4).

ASSARMO ANGREP INTE främst Kyeyune Backström utan *Expressens* kulturredaktion, som hon anklagade för en vinkling som hon hade läst "femtioelva gånger förut". "Det trendigaste som finns är att kategoriskt förlöjliga, häna och rasiststämpla allt det som vi etniska svenskar känner glädje och stolthet över", skrev hon.

Filippa Mannerheim, som är gymnasielärare och skoldebattör, blev populär i höstas efter en artikel där hon anklagade samtliga politiska partier för att förstöra den svenska skolan ("Svensk skola är en skam – ni politiker har svikit", (*Expressen* 17/11 2020)). Det hjälpte henne inte när hon länkade till Assarmos artikel på Twitter.



Den som är road av sådant kan räkna hur många personer som fann det nödvändigt att markera att Mannerheim hade överträtt en gräns – och att det hon gjort var så allvarligt att det inte fanns något utrymme för nyanser. Anklagelserna rusade genast iväg till det fulaste man



Anders Zorn: provokator.

FOTO: ALAMY

för tillfället kan göra sig skyldig till: Mannerheim spred rasism. En rasismanklagelse är något annat än ett uttryck för kritik eller oenighet, den är en markering som betyder att det inte finns någonting mer att diskutera.

”Tråkigt om din arbetsgivare skulle få

reda på det”, kommenterade en ordförande för en av Lärarförbundets lokalavdelningar. ”Jag skulle oroa mig för mitt jobb om jag var du. Det du länkar till strider mot skolans värdegrund.”

Det lär visserligen inte finnas någon åsiktskorridor, men det är ändå snyggt att se den i aktion.

TWITTERDREVET MOT Mannerheim är ingen överreaktion, lika lite som Assarmos artikel. De sårade och aggressiva känslorna, som accelererar från noll till hundra på 280 tecken, är ett fullt adekvat uttryck för det som är på gång, eftersom de inte har någonting med konst att göra. De är ett uttryck för ett samhälle som spricker sönder av olösta motsättningar. Så här arga är vi på varandra just nu.

De påstått konfliktskygga svenskarna håller på att lära sig hata varandra. Än så länge gör vi det med nybörjarens klumpighet, och hellre på nätet än ansikte mot ansikte, men med lite god vilja ska vi säkert göra framsteg.

Det jag saknar när åsiktsbranschen diskuterar drev och näthat är insikten att det inte är något problem att människor är missnöjda; det allvarliga är att de inte gör något konstruktivt av sitt missnöje. Vi har glömt att ilska och missnöje kan vara

Det lär visserligen inte finnas någon åsiktskorridor, men det är ändå snyggt att se den i aktion.

en utmärkt impuls till uppbyggliga och positiva handlingar. Varför anstränga sig att förbättra situationen om man inte är missnöjd?

DET STORA FELET i vår tid är inte att folk är missnöjda – det skulle vara förvånande om de inte var det – utan att folk förnedrar sitt missnöje, göder det, trampar på det och misshandlar det, så att det förvandlas till en förkrympt och kraftlös version av sig självt, känd som ressentiment. En kraftlöshet som sedan måste kompenseras genom att man höjer den verbala aggressiviteten ännu ett snäpp.

”Aldrig förut har så många fria individer känt sig så hjälplösa”, skrev den indiske författaren Pankaj Mishra när han försökte förstå de missnöjesväljare som stödde brexit eller Trump (”Welcome to the age of anger”, *Guardian*, 8/12 2016). Han lånade en utmärkt formulering från Albert Camus: de som driver vår tids missnöjda opinion lider av ”självförgiftning – den onda utsöndringen från långvarig maktlöshet, i ett slutet kärl”.

Människor använder kort sagt sitt missnöje för att såra sig själva. Det är därför

missnöjet aldrig kommer att ta slut genom att folk ger luft åt det – tvärtom, när du klagar på det här sättet blir du mer sårad, och mer missnöjd, ju längre du klagar.



Picassos Flickorna från Avignon.

FOTO: MOMA

NÄR MISSNÖJET ALDRIG TILLÅTS få något konstruktivt utlopp är det dömt att ta sig olika fula uttryck – ett samhällsproblem som vi sedan förväntas be nätets stora

monopolföretag att ”lösa” åt oss genom att de osynliggör alla nätkommentarer som går för långt.

”Finns det något så härligt som att få ändra åsikt”, skrev Kyeyune Backström i sin recension, men att ompröva sina åsikter är det sista någon är beredd att göra i det samtida kulturkriget. På alla sidor i konflikten pumpar man upp sin aggressivitet inför den väntade, stora urladdningen, som man inbillar sig kommer att vara befriande och förlösande – det är därför det är 1913 idag, snarare än 1932. Fantasierna om det renande kriget hade inte mycket gemensamt med de skyttegravar som blev verklighet.

För egen del skulle jag, hellre än femtio år försenade provokationer och hundra år försenade hyllningar, vilja läsa något som får mig att verkligen se vad som pågår hos Zorn. Som när Ulf Linde tittade på en av Bruno Liljefors målningar och skrev: ”Har ni märkt att han har använt samma mönster när han målat fåglarnas fjäderdräkt och krusningarna i vattenytan?” Om det var konst vi ville prata om kunde samtalet börja där. ✨

På med hatten

Elvis lever. Månlandningen inträffade aldrig. Fotbolls-VM 1958 var en bluff: alla dessa klassiska konspirationsteorier. Jämfört med senare års fantasifoster om att världen styrs av intergalaktiska rymdödlor, att jorden egentligen är platt eller att Bill Gates står bakom covidpandemin är det lätt att bli nostalgisk inför de mer harmlösa teorierna som gav människor mening i tillvaron. Inte minst eftersom personer faktiskt dör när de vägrar ta vaccin eller faller offer för Kapitoliumstormande mobbar.

Att konspirationsteorier upplever en nu sällan skådad storhetstid i västvärlden har, givetvis, inte bara en orsak. Dels medger sociala medier spridandet av desinformation på helt nya sätt, dels finns det en utbredd misstro mot institutioner (som i sig kan vara mer eller mindre befogad), dels har vi att hantera en över trettioårig draksådd av hyperindividualisering parat med ett postmodernt kunskapsparadigm. Lägg därtill mindre vänligt inställda regimer som ständigt kastar in ny dynga i systemet, eller underblåser det som redan finns, och starka ekonomiska intressen (till exempel tjänar "Infowars" Alex Jones grova pengar på sin webbutik) och du får dagens osmakliga cocktail.

Några enkla lösningar finns tyvärr inte. Att lära svenska elever källkritik är bra, men riskerar att anta formen av indoktrinering om kritiken inte bygger på ett klassiskt bildningsideal där begrepp som sanning och lögn äger sin riktighet. Det låter sig inte göras med nuvarande postmodernistiska läroplan, där kunskap är något som "konstrueras" och själ-

"Det lät för mycket Hollywood och, tja, foliehatt helt enkelt"

va ifrågasättandet av fakta premieras över sökandet efter densamma.

För att göra det ännu jobbigare händer det ibland att konspirationen visade sig vara "sann". Eller åtminstone inte helt fel. I början av pandemin spreds information om att covid-19-viruset skapats i ett kinesiskt labb i syfte att försvaga USA. Snabbt sattes bilden av att detta var en konspiration i syfte att så oro och split mellan Kina och resten av världen (vilket också skedde). Att Peking hade ett starkt intresse av denna bildsättning behöver inte sägas.

Själv tillhörde jag dem som inte riktigt trodde på storyn. Det lät för mycket Hollywood och, tja, foliehatt helt enkelt. Tills det visade sig att jo, visst hade det forskats på covidvirus på labbet i Wuhan och jo, det fanns ett uppenbart intresse hos dem som företrädde forskningsprogrammet att utbrottet absolut inte fick härledas till laboratoriet och jo, här finns det betydligt mer att gräva i (se SvD 10/4 -21). För att undvika missförstånd: virusutbrottets orsak är ännu inte fastslagen i skrivande stund och i det fall "labbteorin" stämmer verkar det snarare handla om en olycka än en utstuderad plan från det kinesiska kommunistpartiet.

Poängen är att ett allt för kategoriskt avfärdande alltför tidigt av en teori riskerar att ge de värsta konspirationsförfäktarna ammunition i det fall storyn, åtminstone delvis, visar sig stämma. "Ha! Vem är foliehatten nu? Nu ska vi bara avslöja rymdödlorna som styr världen så får ni skämmas riktigt rejält!"

Så drar man en djup suck och släpar sig till köket för att göra sig sin alldeles egen foliehatt.

Erik Thyselius

GÖR DIG INTE TILL

Läsaren av detta nummer av Axess kan knappast ha undgått att Keir Starmer inte har det så lätt. Den nye Labourledaren är hårt pressad: ifrågasatt internt, förödmjukad i lokalvalen och i avsaknad av tydlig politisk identitet.

Han har dessutom börjat anklagas för den absoluta dödssynden i Storbritannien: att vara tråkig.

Sant är att Starmer jämförd med den jovialiske ryggdunkaren Boris Johnson framstår som glanslös. Men han är ingen dålig debattör och lyckades innan vaccineringen mot covid-19 blev en framgång som också gynnade regeringen nagla fast en oftast villrådig premiärminister.

Håll därför stilen, Keir, lyder min uppmaning. Nästan alla försök av en politiker i motvind att bli "den nye" är nämligen dödsdömda. Starmer kan också styrka sig med den odugligförklarade och förlöjligade konserva-



Keir Starmer. FOTO: TOLGA AKMEN/GETTY IMAGES

tive premiärministern John Major – en studie i grått – som mot alla odds blev återvald. Väljarna respekterade träkmåsen.

Sedan är det inte i vägen att dra en vits. Det är rörande att minnas hur överraskade och förtjusta tv-tittarna blev när statsminis-

ter Tage Erlander berättade en rolig historia i *Hylands hörna*. Men de som träffat Erlander eller sett honom i debatter visste att han kunde vara enormt underhållande.

Erlander var sig själv i teve men och säkert så även i riksdagen – han var så illa tvungen. En och annan torrlighet i debatterna gick väl an, men vett och etikett krävde största möjliga allvar. Det sitter fortfarande i plenisalens väggar.

Återigen: att göra våld på sig själv leder fel. Rörelsen skulle inget annat önska än att Stefan Löfven besatt Erlanders kvickhet och Palmes rörliga intellekt.

Men oändligt värre vore, för honom själv och Socialdemokraternas chans att behålla regeringsmakten, om han skulle få för sig att försöka ta efter dem.

Mats Wiklund

Bossen i byn

Konstverket "It Takes a Village" beskrivs som "där byalaget tar plats för att lyssna, delge sina livserfarenheter och ge besökare råd". Byalaget utgörs av en grupp personer som tar emot enskilda individers bekymmer för att ge råd. "Står du inför ett svårt beslut eller vill du få råd i en livsfråga?"

Radiojournalisten Louise Epstein bokat in ett möte och fyller i en blankett om vad hon vill dryfta med byalaget. Det hela sker digitalt. Över radion hörs en stämma: "Jag öppnar härmed ärende 21 av 202." Vi får veta att frågan rör hur städningen i det Epsteinska hushållet ska organiseras. Vilka råd som ges får vi däremot inte veta. Byalagets sekretess är en hederssak.

Av det lilla vi får höra är det svårt att befria sig från intrycket av dystopisk radioteater. Känslan försvinner inte med hemsidans "installationsvy" från utställningen "Experimentalfältet" som "It Takes a Village" är en del av. Det är en helt vit och steril miljö. På väggen sitter en köräk-nare som ilsket rött basunerar ut "o".

EFTERSOM JAG SJÄLV över livet samlat på mig en rätt gedigen portfölj fördomar, så kan jag säga att min spontana bild av "byalag" är något helt annat. Inte så mycket råd i livsfrågor, som dåd i snöröjningsfrågor.

Men här finns också en ingalunda angenäm känsla av en sorts brungrönmurrigt sjuttioal och som jag väl inte bara är stolt över. Med skäggiga socionomer i skinnväst som röjer dikeskanter med lie. Allt insvept i en tung doft av våta yllekädder, getmjölk och hemgjort snus. På kvällen samlas man bland furumöblerna i den gemensamma storstugan, äter gröt ur delad karott, dricker maskrosvin, citerar Mao Zedong och röstar om aktioner mot skogsbolaget.

Den bilden är naturligtvis inte heller sann, även om den möjligen ligger närmare sanningen än den landstingskommunala estetiken i "Experimentalfältet". Det visar sig också att de involverade konstnärerna faktiskt har egna positiva erfarenheter av byalag. Och i den miljö som Louise Epstein beskriver – bakom dörren i "Experimentalfältet" får man anta – finns mer kompatibel rekvisita: kaffetermosar, småkakor, plastmattor och staplade stolar.

DESSUTOM KAN besökaren knyta ryamatta i väntan på att byalaget överlägger om vilket råd det ska ge. Epstein avstår. Men entusiasmen över det hela går inte att ta miste på.

Även *Dagens Nyheter* har varit på plats och fått råd. Entusiasmen är betydande, även om recen-

senten grips av något som gått förlorat. Kanske en skäggig socionom i skinnväst?

"Samtidigt döljer verkets nostalgiska uppbyggnad en sorg. För lika mycket som att praktisera antiauktoritär kunskapsöverföring påminner det om ett Sverige som vi längtar tillbaka till. Ett land där kunskap och erfarenhet är något som vi delar, likt terapeutiska trådar instuckna i en gemensamt vävd ryamatta."

Jag har ju inte sett (deltagit i?) verket. Men reaktionerna är intressanta.

Sanningen är ju att det finns massvis av byalag och sammanhang där den "antiauktoritära kunskapsöverföringen" flödar. Ett levande civilsamhälle där man möjligen inte får råd om hur man organiserar städningen hemma, men där man samlas kring gemensamma projekt och intressen.

Och delandet av kunskap? Frågan är om vi någonsin i mänsklighetens historia ägnat oss mer åt att dela kunskap med varandra. Ryamattor knyts både på Youtube och i olika forum.

Utredningen "Palett för ett stärkt civilsamhälle" (SOU 2016:13) speglar väl oxymoronen "Civilsamhällespolitik". Politiska medel för att främja och stödja (man undviker helst ordet "styra") det som definitionsmässigt ska stå fritt från politiken.

MED EN varsamhet som vore det en utrotningshotad orkidé närmar man

sig civilsamhället, utrustad med en uppsättning av önskemål och en väl tilltagen budget. Och med de sedan tidigare fastställda sex "principerna" Självtändighet och oberoende, Dialog, Kvalitet, Långsiktighet, Öppenhet och insyn samt Mångfald.

Genomgående är önskan att civilsamhället ska göra saker för politiken. Demokrati. Tillit. Välfärdstjänster. Samtidigt som politiken är vagt medveten om det opassande i detta önskemål. Så det hela landar i en självständig, långsiktig och öppen kvalitativ dialog med önskan om mångfald. En palett för ryamatta.

Resultatet blir ändå civilsamhällets oundvikliga politisering.

I en påfallande defensiv – men också illustrativ – debattartikel från 2017 skriver den dåvarande ansvarige statssekreteraren Per Olsson Fridh: "Det finns inget som indikerar att nuvarande processer och kommande skrivelse skulle kräva mindre arbete. Tvärtom är förslagen fler till antalet än de åtgärder som finns i dåvarande propositionen."

Civilsamhället kan glädjas åt ett växande antal åtgärder. The village has a boss. Med sex principer. ✨



Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Imperium i tvångströja



Av Tomas
Bertelman

1

Tomas Bertelman var Sveriges ambassadör i Moskva mellan 2008 och 2012. Han är författare till *Från ett kallt krig till ett annat* (2019).

Ryssland sitter fast i myter och propaganda om sitt förflutna.
Bara om det överger sin imperiesträvan kan det bli ett normalt land.

Hade det nya Ryssland som föddes ur Sovjetunionens ruiner 1991 egentligen någon chans att bli ett normalt land? Eller gick det hela så fort, att det som skedde egentligen inte skedde alls? Debatten om varför det gick så fel brukar handla om vem som bär skulden, om det egentligen fanns några avgörande vägval samt vari en seglivad sovjetisk/storrisk mentalitet egentligen bottnar. Imperiet, enväldet och den stora byråkratin brukar framhållas som konstanta sidor i den triangel vilken hållit en traditionell rysk ordning på plats.

Många intressanta böcker har sökt förklaringar på olika håll. I en färsk studie med titeln *Beskonjetjnaja imperija, Rossija v poiskach sebja* (Det ändlösa imperiet – Ryssland på spaning efter sig självt), Alpina Publisher (Moskva) 2021, renodlas ett av perspektiven av två ryska forskare, Vladislav Inozemtsev och Alexander Abalov. De fokuserar på hur det ryska imperiet växt och skiftat subjekt och identitet genom århundradena, och hur denna process till slut betingat den monumentala återvändsgränd som landet befinner sig idag. De tre sidorna i triangeln håller varandra på plats. Men av de tre är det ändå imperiet, en produkt av geografien och historien, som är svårast att göra något åt. Det är värt att följa författarnas resonemang när de vederlägger tesen att Ryssland är ett land som andra, vilket fått sina intressen överkörda av en oförstående omvärld.

Författarnas tes är att det unika sätt på vilket det ryska imperiet bildats och omformats är den främsta förklaringen till dagens onda cirklar. De jämför med andra imperier, framförallt de västeuropeiska och de två mer likartade landimperierna, det osmanska och det österrikisk-ungerska. Det ryska imperiet utmärks framförallt av två förhållanden. Dels att det alltid varit en ”utkant”, som övertagit eller präglats av vissa grundläggande drag från andra civilisationer, drag som överlagrats på varandra och blivit bestående. Dels har landets olika omvandlingar, genom åtminstone fyra olika gestaltningar, resulterat i ett imperium utan en avgränsad metropol. Metropolens avgränsning skulle ha gjort det möjligt att nybyggarkolonier och militärt erövrade områden vid senare tidpunkt avskildes från det ursprungliga kärnlandet, och att en rysk nationalstat därmed kunde ha växt fram. Likt de europeiska metropolerna skulle den ha kunnat koncentrera sig på sin egen utveckling och förkovran. Men så skedde alltså inte.

Det gamla Rus bestod av löst sammanhängande furstendömen längs Dnjepr och handelsvägen från Östersjön till Svarta havet, kända som Kievstaten, som hämtade sina

viktigaste impulser från Bysans. Den ortodoxa läran och den världsliga maktens fasta grepp om den andliga, liksom det kyrilliska skriftspråket, bidrog till att Ryssland ”förpuppades” i en stängd kulturell miljö utan kontakt med texter skrivna på något europeiskt språk.

De ryska furstendömenas tyngdpunkt försköts under 1100- och 1200-talen från Dnjepr i riktning åt nordost mot övre Volga, där mer jord fanns tillgänglig, och där Vladimir snart framträdde som nytt storfurstendöme. Samtidigt uppgick en stor del av det gamla ryska kärnområdet i väster och syd i en annan kultursfär genom den växande stormakten Litauens erövringar söderut, inklusive av Smolensk och Kiev. Under 1300-talet framträdde alltså den ryska staten i helt ny gestalt. Det historiska Ryssland runt Dnjepr och dess biflöden knöts västerut och skildes från det nya ryska territoriet i norr. Det nya landet konsoliderades istället som Moskvariket, mer geografiskt fjärrat från Europa samt kulturellt och religiöst mer främmande än Kievstaten. Moskva vände sig redan österut, bort från Europa.

Den mongoliska präglingen under 1200–1400-talen satte djupa spår i Moskvariket. En viss social och kulturell sammansmältning skedde med de asiatiska herrarnas samhälle. Den absoluta maktens odelbarhet, frånvaron av privat egendom, vasallsystemet och effektiv fjärrstyrning över stora avstånd hörde till den politiska inlänningen. Men ”kunskap om viderna”, teknikerna för kommunikation, orientering och kontroll över gigantiska avstånd var också sådant som Moskva furstarna tillägnade sig.

Nationen definierades inte som rysk utan som ”ortodox”. Moskva blev därför inte bara en territoriell gemenskap, utan ett universellt koncept och tyngdpunkten för hela den ortodoxa världens intressen, med gränser som aldrig blev klart definierade.

När mongolväldet på kort tid föll samman i slutet av 1400-talet erövrade Moskvariket viderna österut, drivet både av önskan att skydda sig mot nya räder och av missionen att sprida arvet från Bysans. Redan på 1580-talet hade man nått Ural, och 1648 hade de man nått Stilla havet vid Berings sund. Erövringen ”från Kazan till Kamtjatka” var något av en snabbhetsbragd.

Med ”Moskvaimperiet” menar författarna alltså den ryska stat som omfattade Sibirien, men som ännu inte fullbordat det slutliga återinförlivandet av det gamla Rus territorier. Ty i väster gick det sämre. Under ett sekel efter freden i Stolbova 1618 förde Ryssland ett nästan oavbrutet krig längs de västra gränserna. Det blev allt tydligare att Moskva, för att nå framgång mot västmakterna, måste tillägna sig dessas överlägsna teknik, på samma sätt som det varit nödvändigt beträffande motståndaren i öster. >>



”

Dagens omedelbara problem i Ryssland är att den styrande eliten, och en stor grupp som är beroende av denna elit, har sitt intresse i att den nuvarande auktoritära kleptokratin består, och att repressionen hittills för-
mår blockera framväxten av alla alternativ.

Detta övertagande skilde sig från de tidigare genom att den begränsades till tekniska innovationer och en effektivare förvaltning och inte, som i fallen Bysans och mongolväldet, berörde samhällets ideologiska, sociala eller politiska grunder.

Det Moskvarike som nu med hjälp av modern krigsteknik utsträckte sin makt västerut hade inte mycket med Kievstaten eller Europa att göra, men desto mer med mongolerna och erfarenheterna av de asiatiska erövringarna. Spanjorernas ”reconquista” av den del av iberiska halvön som araberna erövrat pågick i flera hundra år. Också för Moskva var det fråga om ett slags ”reconquista” av gamla kärnområden, men centrum var nu ett annat. Det var, säger författarna, ungefär som om Kastilien först hade erövrat Mexiko och Peru, och först därefter Andalusien.

Den västerländska inlåningen fortsatte att visa sig effektiv: ryska erövringar gjordes i väster (Polens delningar), och i söder (Krim), och efter Napoleonkrigen steg Ryssland fram som Europas mäktigaste rike. Den största expansionen av Ryska imperiet, som ägde rum cirka 1820–1880 i sydlig och östlig riktning, sammanföll med västmakternas ”age of imperialism”. Blodiga krig fördes i Kaukasus 1817–1864, under vilka en stor del av olika bergsfolk utplånades. Från 1820-talet till 1880-talet fördes det mest omfattande imperialistiska kriget i Rysslands historia, genom vilket territoriet utvidgades med 3,5 milj kvadratkilometer: Kazakstan 1822, Tasjkent 1865, Buchara 1872, Chiva, Turkmenien på 1870-talet. Och längst i öster deltog Ryssland i delningen av Kina.

Ryska revolutionen var liksom Sovjetunionens upplösning ett led i en global avkoloniseringsprocess. ”Budskapet om frihet var adresserat till klasserna, men det kom genom ett misstag att hamna hos nationerna.” Genom kommunismen förlängdes livet på det ryska imperiet ett tag, ungefär som kristendomen förlängde livet på det romerska imperiet, konstaterar författarna. Nationernas mångfald förblev dock ett problem för kommunismen. Tio folk deporterades fullständigt från sina hem under andra världskriget, och sju av dem ströks från lista över nationella minoriteter. Och efter kriget fortsatte deportationerna.

Expansionen av det ryska imperiet uppvisar många likheter med de västerländska imperierna, såväl när det gäller tid och riktning som metoder, med det självklara men viktiga undantaget att västeuropéerna expanderade över haven och Ryssland över land. Koloniseringen genom nyodling av nybyggare och genom utvinning av dyrbarheter (guld, silver respektive pälsverk) pågick samtidigt från 1400-talet till 1700-talet, när européerna erövrade Amerika och Moskva/Ryssland erövrade Sibirien. Enorma glesbefolkade områden togs i anspråk, ofta genom hårda strider och fördrivning eller utrotning av urbefolkningen. Metoder och tekniker var ganska likartade.

Men i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet förlorade de europeiska sjömakterna den

Vladimir Putin: imperiets försvarare.

FOTO: ALEKSEY DRUZHININ/GETTY IMAGES



största delen av sina kolonier – länderna i Nord- och Sydamerika blev självständiga. I Europa beskrev sjömakterna ett slags ”pulserande utveckling”: expansion 1500–1700, sammandragning 1770–1820, ny expansion 1830–1914, och slutligen återvändande till sina historiska



nationella gränser under andra halvan av 1900-talet. Medan den första expansionen genomfördes av nybyggare och bosättare och drevs av ekonomiska intressen, var 1800-talets expansion huvudsakligen driven av geopolitisk konkurrens stormakterna emellan. Den

genomfördes med militära operationer, ledde till begränsad inflyttning av nybyggare, krävde stora resurser och var oftast inte särskilt lönsam ekonomiskt.

Också i dessa avseenden uppvisar den parallella ryska expansionen stora likheter. Men Ryssland undgick "pulseringen" genom att istället förändra sig självt. Koloniseringsen på 1500- och 1600-talen genomfördes av Moskvariket, som under andra halvan av 1600-talet förvandlades till Ryssland, sedan man fullbordat koloniseringsen av Sibirien till Fjärran Östern och erövrade och inkorporerade de två centrumen i det gamla Rus, som varit mer betydelsefulla än Moskva självt, nämligen Novgorod och Kiev. Senare på 1800-talet utvidgades imperiet genom militära erövringar från Finland och Polen till Persien och Kina, och därmed skapades det riktiga "Ryska imperiet". Istället för ett "pulserande" mellan expansion och sammandragning blev det ett oavbrutet territoriellt adderande och därmed ett stärkande av identiteten som imperium, inte som nation. Moskvametropolen löstes upp och förlorade sig i imperiet, och den stat som under Peter den store började styras från Sankt Petersburg förvandlades till ett nytt land. Ett byte av subjekt skedde, menar författarna, på ett sätt som aldrig skett i någon europeisk metropol.

Samtidigt blev alla besittningar fullvärdiga delar inom imperiets gränser. Eftersom det inte fanns en klart avgränsad metropol, var det svårt att ha en hierarki av nivåer för relationerna till besittningarna, något som européerna var skickliga på att konstruera, och som gjorde en senare avveckling av deras imperier politiskt lättare. Det betydde för Rysslands del däremot att varje förlust i imperiets ytterområden automatiskt förvandlades till ett hot mot alla grundläggande komponenter i hela imperiet.

Under Ryska imperiet spädades alltså den gamla moskovitiska metropolen ut och uppgick i imperiestaten, och den upphörde att existera som en politisk enhet. Syftet med imperiets expansion var inte de centrala regionernas utveckling utan imperiet självt. Det ofta citerade repliksiftet mellan tsar Nikolaj II och hans premiärminister Sergej Witte syftade på just det. "Hur står det till i Ryssland idag?" frågade tsaren och fick svaret: "Ryssland finns inte, Ers Majestät, bara Ryska imperiet."

Perestrojkan på 1980-talet var tänkt att reparera och frigöra den stagnerande ryska ekonomin. Men budskapet om frihet, ursprungligen riktat till de sovjetiska företagen, hamnade även denna gång, precis som 1917, hos nationerna. I samband med upplösningen av Sovjetunionen 1991 uppmanade Jeltsin enheterna i den nya Ryska federationen att ta för sig av så mycket suveränitet de orkade. Den självständigheten har Putin förvisso tagit tillbaka, men dagens Ryssland, präglad av den auktoritära maktvertikalen, kan ändå inte undertrycka nationella spänningar. Dagens Ryska federation består fortfarande dels av Moskvarikets kärnområde, >>



Oktoberrevolutionen 1917.

FOTO: GETTYIMAGES

”

De viktigaste myterna gäller det nuvarande Rysslands framgång och storhet och landets ökande internationella erkännande och militära styrka.

dels den enorma nybyggarkolonin Sibirien, dels de nationella republiker som inte fick sitt oberoende, dels de territorier som erövrats under kriget på 1800-talet, framförallt norra Kaukasus.

För det nya Rysslands del inträffade aldrig den viktigaste funktionen med ett imperiums sammanbrott, nämligen en tydlig uppdelning mellan metropolen och de tidigare kolonierna. I Ryska federationen finns både den tidigare metropolen och de tidigare kolonierna kvar, och sammanbrottet 1991 utlöste inte någon ny process av självdefiniering hos metropolen.

Försöket att nedmontera det komplext sammansatta imperiet Sovjetunionen har efter 30 år alltså misslyckats. Huvudorsaken har varit eliternas oförmåga att betrakta vad som hände åren omkring 1990 som en naturlig fortsättning av den globala trenden avkolonisering. Det nya Ryssland hade haft större chans att utvecklas, menar författarna, om man låtit Centralasien och Kaukasus gå sin egen väg och avstått från att satsa kraft på att bevara sitt inflytande där, och själv koncentrerat sig på att bygga upp en kärna kring Ryssland, Ukraina och Vitryssland. Då hade kanske en ”ordnad reträtt” till det petrinska Ryssland kunnat ske, i alla händelser till en stat som varit mer Europaorienterad. Istället blev Rysslands första decennium som postimperium till stor del en historia om dess kolonialkrig i norra Kaukasus. Tjetjenienkriget borde för metropolens egen skull ha förlorats ungefär som Frankrike förlorade Algeriet.

Den pånyttfödda ryska imperiesträvan stöter på oöverstigliga hinder. Landet är omgivet av nationalstater eller unioner långt mäktigare än det självt, i första hand EU och Kina. Det saknar mjuk makt och ekonomiska resurser att effektivt påverka de förlorade kolonierna, som graviterar mot EU eller Kina. Denna frustration bidrar till att göra dagens Ryssland till ett med författarnas uttryck ”hysteriskt imperium”. I takt med att landets ledare inser omöjligheten att återupprätta

riktiga imperiestrukturer, förskjuter de återupprättandet till ett inbillat imperium i folks huvuden, vilket leder till ett slags parallell verklighet.

Denna nya imperiepolitik inriktas på perceptioner hemma och utomlands. Man konstruerar ett antal fobier och myter som sprids i massupplaga. De viktigaste fobierna gäller landets sönderfall, den ständiga närvaron av fiender som ligger bakom alla problem och slutligen en fruktan för alla alternativa åsikter och alternativ till makten. Identifiering av makten med staten har blivit ytterligare en sida av imperiestyret. Kritik av staten har blivit förräderi, och ny lagstiftning utvidgar detta till att gälla även kritik av ”maktens företrädare”. Försök att organisera fria val uppfattas som antistatlig verksamhet.

Det samtida ryska imperiet manifesteras alltså som fobier i medvetandet hos både elit och folk. Men det är fråga om ett imperium på defensiven och som behöver positiva myter. De viktigaste myterna gäller det nuvarande Rysslands framgång och storhet och landets ökande internationella erkännande och militära styrka. Men vad gäller de militära framgångarna är Georgien, Krim, Donbass, Syrien närmast att betrakta, med författarnas ord, som exempel på ”teatraliserad mikromilitarism”, vilka inte på något väsentligt sätt förändrar de geopolitiska förhållandena. Utrikespolitiken tillåter Kreml att för den egna befolkningen visa upp påstådda framgångar, och de blir ett medel att övertyga både sig själv och befolkningen om att Ryssland verkligen har rest sig från sina knän. Författarna betecknar det som en växande ”imperienarcissism”.

Emellertid börjar de förmenta utrikesframgångarna att förlora sin övertygande kraft, särskilt i takt med att de ekonomiska svårigheterna växer, och ett annat mytologiskt tema blir därför nödvändigt. Det blir segrarna och framgångarna i det förflutna, främst i andra världskriget. Den sista myten gäller Rysslands särskildhet och utvaldhet, nationens unika egenskaper som ska utgöra grund för en bestående stolthet. På senare tid har denna myt utvecklats till ”den ryska konservatismen” baserad på begreppet ”traditionella andligamoraliska värden”, vilka idag anses vara en hörnsten för den nationella säkerheten. Men det förflutnas myter innehåller ingen framtidsvision, riktningssangivelse eller löften om förändringar.

Ryssland av idag är inte ett framgångsrikt utan ett land i första hand skrämt av de postimperieella trenderna i världen, skriver Vladislav Inozemtsev och Alexander Abalov. Dess reaktiva, ofta fientliga förhållande till omvärlden är betingat av öppen avundsjuka gentemot de länder som lyckats kombinera ekonomisk kreativitet, välfärd och politisk frihet.

Den ryska ideologin söker idag sin identitet i Moskvariket – den ortodoxa lärans unika karaktär, den icke-europeiska kulturens specifika drag, självtillräcklighet och avskildhet från yttrevärlden. Denna trend kommer att förstärkas, menar författarna, och utsikterna för en modern rysk stat

är idag mycket mindre än i slutet av Ryska imperiet eller i slutet av Sovjetunionen. Det främsta målet för dagens ryska regim är att bevara stabiliteten, vilken kan definieras som icke-utveckling. Makten strävar efter att undvika allt som undergräver dess ställning som ägare av landets rikedom, och målet är att bevara denna situation med så liten teknologisk och ekonomisk degradering som möjligt – alltmedan många objektiva trender pekar mot en fortsatt försämring av läget.

Ryssland har börjat tappa orienteringen i en situation där imperievärderingar inte längre efterfrågas. Landet har förlorat den banala förmågan att kommunicera med majoriteten av nationalstaterna i världen och hotas av sin oförmåga att förstå både sig självt och samtida normer. Från Rom har Ryssland tagit över idén om imperiell expansion, medan resten av världen har tagit över helt andra romerska idéer om *governance*, det vill säga republik, rättssystem, territoriell förvaltning et cetera.

Ryssland liknar därför idag ett slagskepp från förra sekelskiftet som försöker angöra kajen i en yachthamn på Ibiza. Som imperium hade Ryssland inte "turen" att gå under i kamp med andra imperier – och idag tvingas landet leva ut sin tid omgivet av politiska strukturer som för det självt är totalt obegripliga. Framöver väntar därför oundvikligen destabilisering med oförutsägbara resultat.

Så långt författarna. Men är en rysk nationalstat möjlig eller ens tänkbar? Uttrycket nationalstat kanske inte i första hand syftar på behovet av nya gränsdragningar (utom möjligen beträffande norra Kaukasus), utan på en kvalitativ förändring som bryter med det nuvarande auktoritära systemets lösningar och avvisar fortsatt stagnation för att bevara en imperiedröm från det förflutna. En nationalstat vore därför – åtminstone – beredd att acceptera minskat inflytande för Moskva inom den nuvarande federationen.

Man kan invända att *Det ändlösa imperiet* båd-



Tsar Nikolaj II: ställde frågan.

FOTO: GETTY IMAGES

dar för en alltför deterministisk syn på Rysslands framtid. Dagens omedelbara problem i Ryssland är att den styrande eliten, och en stor grupp som är beroende av denna elit, har sitt intresse i att den nuvarande auktoritära kleptokratin består, och att repressionen hittills förmår blockera framväxten av alla alternativ. Mot detta vänder sig den yngre generationen förvisso allt kraftigare. Men det är Ryssland som imperium som gör



Aleksej Navalnyj inför rätta.

FOTO: MAXIM SHEMETOV/TT

repressionen möjlig, ja till och med nödvändig. I författarnas längre perspektiv spelar personligheten en mindre roll, och Putin framstår mindre som en skapare av systemet än som dess artikulerade representant. Kanske kan man säga att imperiesystemet behövde sin maktvertikal och fick en Putin.

Vladislav Inozemtsev är alltså tämligen pessimistisk om den närmaste ryska framtiden och verkar inte tilltro den demokratiska oppositionen stora möjligheter, inte heller oppositionsledaren Aleksej Navalnyj. Han menar att den ryska majoriteten trots sitt missnöje förblir inåtvänd och upptagen av mer vardagliga frågor, att den demokratiska oppositionen är lika splittrad som någonsin, och att dess möjligheter att påverka makten följaktligen är mycket små. Inozemtsevs avfärdande av Navalnyj har förstås upprört dennes anhängare, som menar att den gode professorn i utlandet är både cynisk och har tappat kontakten med vad som pågår i Ryssland. Men aktuella opinionsundersökningar från det ansedda Levadacentret stöder onekligen hans pessimism, liksom Kremls alltmer systematiska repression, som inte längre behöver någon fernissa. En återgång till sovjetiska mönster och restauration av imperiet, även om detta delvis är inbillat, tycks vara vad som pågår, och om man skall tro Vladislav Inozemtsev och hans kollega är det imperiet som dikterar villkoren.

Navalnyjs perspektiv sammanfaller på åtminstone ett sätt med Inozemtsevs. Navalnyj betonar också att Ryssland måste bli en nationalstat istället för ett imperium för att kunna bli ett normalt land. Och Inozemtsevs determinism är inte mer rigorös än att han säger att varje demokratisk rörelse i Ryssland på något sätt måste ta sig an och övervinna imperiet för att lyckas. ✪

”

I takt med att landets ledare inser omöjligheten att återupprätta riktiga imperiestrukturer, förskjuter de återupprättandet till ett inbillat imperium i folks huvuden, vilket leder till ett slags parallell verklighet.



Av Thomas Steinfeld

Är det inte bra som det är?

Om alla måste vara kreativa upphör kreativiteten och blir konformism. Vilken lättnad det vore att istället hålla fast vid rutiner och det väl beprövade.



2

I bland borde man våga göra det besvärliga och gå till källorna och slå upp vad politikerna berättar om sig själva: "Jag är kreativ och gillar att ha flera bollar i luften", heter det från moderat sida, medan en kollega från Vänstern ser fram emot stadens "fetaste och mest kreativa cykelfestival". En socialdemokrat har större uppslag i sikte: "Hela Sverige behöver kultur och kreativitet", och så vill han självklart vara med. Anhängarna till ett annat parti ligger dock redan ett steg före och bedriver Facebookgruppen "Kreativa Sverigedemokrater". Bland Kristdemokraterna finns det dessutom folk som "brinner" för konstnärlig kreativitet och mänskligt växande". Är det inte under-

ligt att samtliga politiker, från höger till vänster och alla de från mitten, delar en och samma uppfattning om vad inte bara deras politik, utan också deras privata tillvaro skall gå ut på? Och är det inte märkvärdigt att det inte tycks finnas den minsta lilla konservativa människa kvar i landet, ingen rund gubbe eller glad tant som tycker att vi hade det bra som vi hade det och att vi gott kunde fortsätta med det gamla ett tag till?

Kreativitetens historia är kort, ordets hejdlösa popularitet till trots, och den delar sig i två traditionslinjer: Den ena har konstnären som ledfigur, den andre följer uppfinnaren. Det var anhängarna till den senare modellen som skapade begreppet såsom det används idag. "Kreativiteten" behövdes, menade den amerikanske psykologen

Thomas Steinfeld är journalist och författare.



FOTO: JOHAN WILLNER/JOHNER

Joy Paul Guilford i ett föredrag från år 1950, för att Förenta staterna skulle kunna hävda sig mot konkurrerande nationer, framförallt mot Sovjetunionen: "Varför frambringar vi inte ett större antal kreativa talanger av hög rang" ('creative high-order abilities')?" Frågan var en uppmaning att frambringa en elit av vetenskapsmän och ingenjörer, och den gav upphov till en omfattande psykologisk forskning kring villkoren för att skapa nya tekniska medel som fortsatte under hela 1950- och 60-talen. Den amerikanske historikern Steven Shapin förklarade nyligen i en essä för nättidskriften *Aeon* (12/10 -20) att denna forskning, ofta finansierad av militären, var förknippad med kalla krigets ideologiska polarisering: västvärldens kreativa sinneslag

skulle visa sig vara överlägsen de kommunistiska staternas konformism.

Forskningen kring kreativitet ledsagades dock av två elementära svårigheter, som blev ännu mera uppenbara när ämnet flyttades från vapenindustrin till personlighetsutvecklingen. För det första blev det snart uppenbart att det inte ens gick att bevara beståndet utan att förfoga över egna konformister. De ombesörjde inte bara stabiliteten, utan vilken även den mest kreativa själ inte vore mer än en tusensköna på soptippen, utan kom dessutom med en del egna nyttiga idéer. För det andra visade det sig att inte all kreativitet ledde till de önskade resultaten. Ty hur skiljer man mellan nyttig och onyttig kreativitet, mellan skenbart och äkta nyskapande, mellan dårar och visionärer? Vetenskapen lyckades inte med denna distinktion, hur mycket den än försökte. Svårigheten återstår än idag. Därutöver har under tiden ett tredje, ännu större dilemma drabbat alla teorier om kreativitet. Ty om alla människor skall vara kreativa, för sin egen och för samhällets skull: Kan man egentligen vara kreativ, om man är tvungen? Och hur är det om man möter enbart oförståelse om man inte kan tänka sig vara med om att skapa någonting nytt? Förvandlas då inte kreativiteten till en konformism?

Den andra traditionslinjen utgår från konstnären. Över flera århundraden, från och med renässansen, var konstnären en människa, som i viss mån stod utanför ståndssamhället. Han (och det var för mesta en "han") var en enastående varelse, med förmågan att skapa en värld ur sig själv. "Geniets estetik", förklarar den tyske sociologen Andreas Reckwitz i sin banbrytande bok *Die Erfindung der Kreativität* (på engelska *The Invention of Creativity*, betraktar konstnären som skaparen av "verk, som bryter mot de bestående reglerna, som överraskar och förnyar". Under mitten av 1800-talet, med uppkomsten av en öppen marknad för alla konster, innefattande litteraturen och musiken, upphöjdes konstnären till modellen för en livsstil, med stora personliga friheter, utan hänsyn till äktenskapet och den borgerliga moralen, med ansvar enbart för sig själv. Inför denna livsstil förvandlades samhället till en publik, med hjälp av böcker och tidningar. Konstnärerna skapade bilden av sig själva som frisinta, gränslösa, alltid nyskapande och norm-

”

Ty hur skiljer man mellan nyttig och onyttig kreativitet, mellan skenbart och äkta nyskapande, mellan dårar och visionärer?

»



Boheme 1972: kollektiv i fristaden Christiania.

FOTO: SERGIO DEL GRANDE/GETTY IMAGES

”

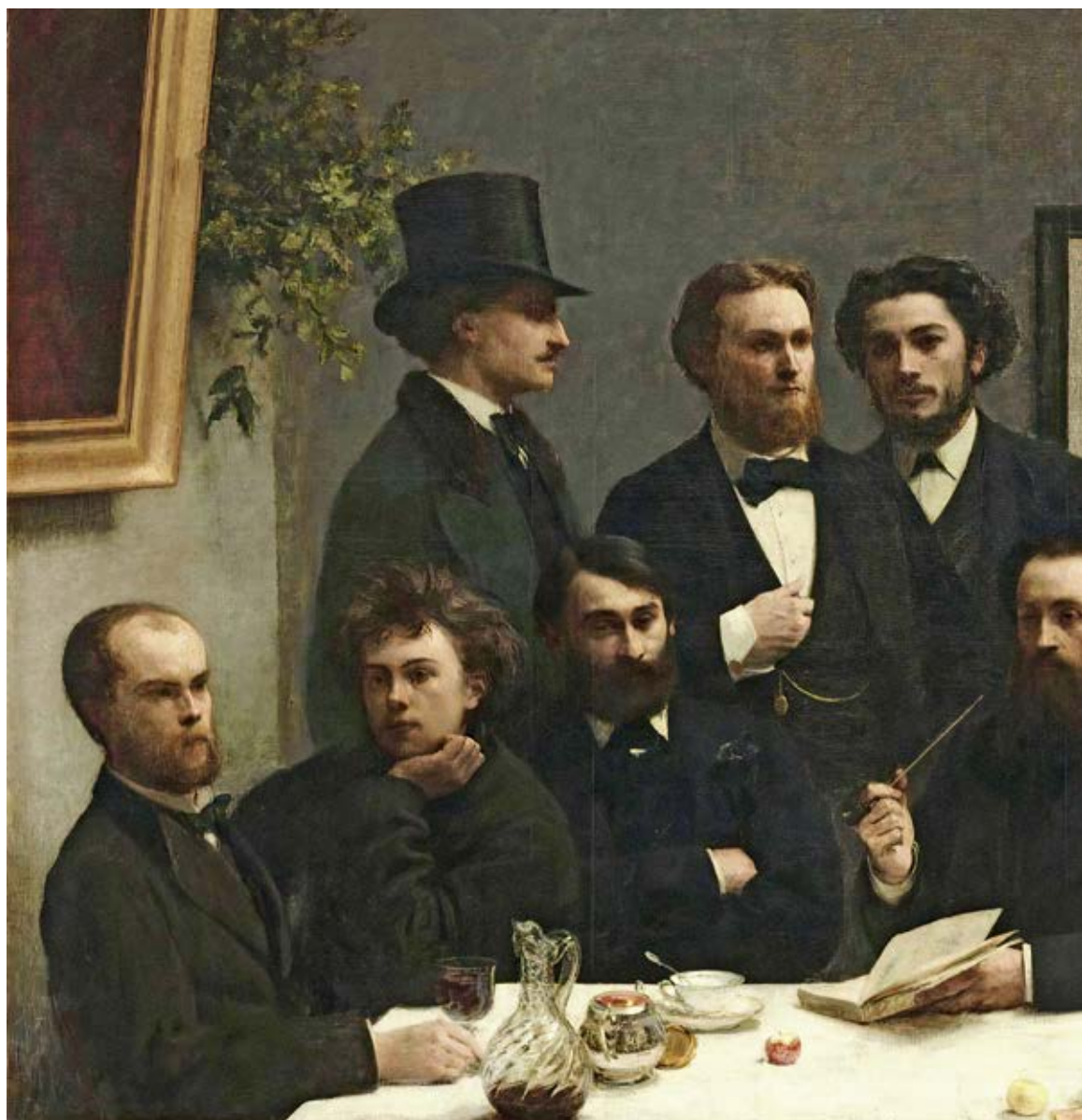
Uppenbarligen finns det inget arbete kvar som inte skulle kunna medföra ett konstnärligt uppdrag.

brytande människor. På så sätt uppstod bohemerna, grupper av konstnärer eller intellektuella som ibland inte ens frambringade några verk, som kunde stå för sig själva. Istället tycktes den egna personligheten vara konstverk nog. Snart var de så många, att man talade om en ”inflation av genier” (Andreas Reckwitz).

Livstilens tradition sträcker sig från bohemerna, alltså från mitten av 1800-talet, till konstnärskolonierna, som kring förra sekelskiftet fanns i alla västliga länder, till 1960-talets sub- eller motkulturer. Bohemens livsstil må ursprungligen betecknats som ”okonventionell”, ”provokativ” eller ”omoralisk”. Efter 1970-talet, och detta innebär: efter mötet med den amerikanska psykologin, kallades den för ”kreativ”. Samtidigt växte sig behovet att ”bryta mot förväntningarna” (heliga Lucia, enligt Svenska kyrkan) allt större, tills att den, i en lång process som först ledde till ”casual Fridays” och sedan till ett kontorsliv i jeans och tröja, framstod som den nya normaliteten.

För större delen av befolkningen fram till långt in på 1900-talet låg föreställningen, att man kunde tillhöra en sådan alternativ kultur, helt utanför möjligheternas gränser. Sedan tre, fyra decennier är det tvärtom. Under inga omständigheter kan man tänka sig att tillhöra de ansiktslösa varelser som inte ens drömmer om att förvandla det egna livet till en roman eller en skulptur (tatueringarna vittnar om detta önskemål, och de har blivit en massföreteelse). Det är inget undantag, utan ett symptom, när ”städyrket” i en svensk platsannons nyligen utnämndes till ”ett av världens mest fascinerande jobb”, i vilket man får utnyttja sina ”kreativa egenskaper samtidigt med sin känsla för noggrannhet och estetik”. Uppenbarligen finns det inget arbete kvar som inte skulle kunna medföra ett konstnärligt uppdrag.

Bakom drömmen om den kreativa människan står ett ideal om att kunna lämna bakom sig alla personliga begränsningar och inskränkande rutiner, om en värld där var och en kan förvandla sig i det oändliga, om ett liv där det visserligen finns jobb, dock inget olustigt arbete.



Bohemer i 1800-talets Paris:
Henri Fantin-Latours *Coin
de table*.

FOTO: ALAMY

Denna föreställning grundas på en förändring inom arbetslivet. Ty i samma mån som den materiella produktionen antingen övertogs av maskiner eller flyttades till fattigare länder växte antalet arbetstillfällen i idé- eller symbolproduktionen: inom reklam, marknadsföring och design, inom datorindustrin och medieföretagen.

Kort sagt: inom den "kreativa klassen" ("creative class") som den amerikanske ekonomen Richard Florida, numera hedersdoktor på KTH, redan för tjugo år sedan förklarade vara de industrialiserade samhällernas framtid. Från konstnären övertogs dessa kreativa inte bara föreställningskraften och gestaltungsformågan, utan också sättet att arbeta på som konstnärsentreprenörer. Den gamla bohemens antikapitalism och framförallt kritiken av alienering och vinstbegär upphävdes då helt till förmån för allehanda föreställningar om personlig utveckling, samarbete och autenticitet, även om man fortsatte att tjänstgöra för sina respektive arbetsgivare, för andras vinstintressen och



Onyttig kreativitet.

FOTO: DAN LEPP/JOHNÉR

statliga institutioner i samma mån som tidigare, om inte i ännu större utsträckning.

Men vad händer med den enskilda människan, när den inte bara vill vara kreativ, utan faktiskt blir trugad att uppträda som en kreativ individ? När överlevnaden i yrkeslivet beror på att man kan presentera sig som ett monster av positivt tänkande och oavbruten skaparkraft? För det första finns det, till skillnad av traditionella kvalifikationer för yrkeslivet, inget mått på kreativiteten. Halvbra och kreativ går inte ihop, eller annorlunda uttryckt: Man kan aldrig vara kreativ nog. Avståndet mellan att "brinna" för "konstnärlig kreativitet" och "utbrändhet" är därför kort. För det andra sätter kreativiteten inte konkurrensen ur spel. Istället förstärks tävlandet om jobb och inkomster, dock på principiellt oklara villkor. Det finns inga objektiva kriterier för att bestämma att den enes kreativitet är överlägsen en annan människas kreativitet.

Förlorarna i konkurrensen blir därför inte bara "bortvalda", eftersom de kanske saknar vissa kunskaper eller en viss teknisk förmåga. De blir förkastade som personligheter, deras själsliv har brister. Ingen faller så djupt som en kreativ människa, när hon inte längre möter framgång och beundran. Och ligger man där, i misslyckandets mörka källare, inträffar vad den franske sociologen Alain Ehrenberg kallar för "la fatigue d'être soi", "utmattningen i att vara sig själv". Vem vill ha med sådana spöken att göra?

Vilken lättnad skulle det då inte vara att få tänka gamla tankar, att ta på sig väl ingångna skor och att sjunga gamla melodier, att ägna sig åt morgonfika och kvällspromenad? Men rutinerna tycks ha fått det svårt. Se bara på svenska politiker. När det kommer till att bekänna sig till kreativitet och "nytänkande" visar de en enighet av nordkoreanska mått. Det är kanske på tiden att åtminstone lära sig att det inte kan finnas någon kreativitet utan både erfarenhet och kunskap, och att varken det ena eller det andra kan ersättas av enbart kreativitet. De bygger på inläring, på upprepning, på prövning och omprövning, alltså på handlingar som på intet vis kan göra anspråk på att skapa någonting nytt eller annorlunda. Men vart har konservatismen egentligen tagit vägen? ❀

”

Se bara på svenska politiker. När det kommer till att bekänna sig till kreativitet och 'nytänkande' visar de en enighet av nordkoreanska mått.

Det blir inte som förr

Pandemins framtida globala följder kan redan nu börja skönjas. Om de inte diskuteras på allvar riskerar vi en utveckling som kan bli permanent.



Av Torbjörn Elensky

Att göra sig en klar bild redan nu av hur världen på lite sikt kommer att påverkas av covid-19-pandemin är omöjligt. Vad som dock står allt mer klart är att förändringarna kommer att bli bestående och delvis djupgående på flera fronter. I denna artikel ska vi ta en titt på några av de förändringar som redan går att skönja. Det gemensamma för dem är att de hänger samman – och visar hur vi människor hänger ihop. En liten förändring, kanske till och med en förbättring, i ena änden kan leda till större förändringar, i värsta fall problem, i andra änden.

Indien är ett av de länder som drabbas hårdast av sjukdomen, men också ett av de länder som tar emot mest remittenser, pengar som diasporan skickar hem till släktingar från sina jobb ute i världen. Exilindier gör inte bara insamlingar av pengar, utan skickar, i den mån de kan, utrustning. Några av de indiska läkare som jobbar ute i världen försöker till och med erbjuda sina tjänster i hemlandet. Både Google och Microsoft har indiskfödda chefer och bågge företagen sänder stöd till Indien. Diasporan består både av ingenjörer, miljardärer, städare, vårdpersonal och byggjobbare i Förenade Arabemiraten, men de som skickar hem mest tillhör inte sällan de lågutbildade, som gnetar för att kunna låta någon utbilda sig eller köpa en liten butik eller liknande. År 2019 sändes 83 miljarder dollar i remittenser till Indien, ifjol sjönk summan till 64 miljarder och den förväntas minska ytterligare under 2021. Globalt minskade remittenserna från 2019 till 2020 med ungefär 110 miljarder dollar. Indien tillhör, jämte Kina, Filippinerna och Mexiko de länder som tar emot mest pengar av detta slag, men överlag drabbas det minskade flödet både

Sydamerika, Afrika och Asien, liksom de fattigare delarna av EU och Europa.

Att remittenserna minskar har flera orsaker, till exempel att det är svårare att resa. Men främst beror nedgången på att arbetstillfällena minskat drastiskt i de rikare länderna, inte minst jobb inom städning, restaurang, och liknande som inte kräver någon särskild utbildning. Räknet i arbetstimmar förlorades motsvarande 255 miljoner heltidsjobb under 2020, fyra gånger mer än under finanskrisen 2009. Förlusten hade varit avsevärt mycket större utan statliga stödsystem, men i och med att folk jobbar hemma så mycket mer, hålls till exempel restauranger stängda eller har restriktiva öppettider behövs färre städare och diskare. Även butikspersonal, lagerarbetare och så vidare blir det minskad efterfrågan på. Unga, kvinnor och lågutbildade drabbas mest. Frågan är därför hur många av de försvunna jobben som kan komma tillbaka. Ifall det nya normala blir att arbeta hemifrån, för de som kan och vill, kommer behovet av serviceyrken att fortsätta att vara lågt även vid en ekonomisk återhämtning. Våra innerstäder lär också påverkas, men hur och i vilken utsträckning återstår att se. En av de få branscherna för lågutbildade som blomstrat under pandemin är hemkörning av mat och andra varor. Inte minst den höga förekomsten av unga män från Bangladesh i denna bransch är ett intressant fenomen – även om drönare snart är beredda att ta över deras arbete. Fortsätter trenden lär det inte bli lättare att ha en fysisk butik i exempelvis Stockholms innerstad.

En intressant fråga är hur detta kan komma att påverka migrationen framöver. En av de stora ironierna med Trumps tal om att bygga en mur mot Mexiko var att det faktiskt under flera år pågått en nettoåtervandring, då flera som tjänat ihop en slant i *el Norte* valde att

>>





Har framtiden för sig.

FOTO: MIKE KEMP/GETTYIMAGES

”

Frågan är därför hur många av de försvunna jobben som kan komma tillbaka. Ifall det nya normala blir att arbeta hemifrån, för de som kan och vill, kommer behovet av serviceyrken att fortsätta att vara lågt även vid en ekonomisk återhämtning.

återvända. Mellan 2009 och 2014 återvände så många som en miljon personer till Mexiko, samtidigt som bara 870 000 tog sig till USA. Migranterna som kom via Mexiko under dessa år var oftare från Centralamerika, Guatemala, El Salvador och så vidare. Lagom till att Biden svors in som president började emellertid trycket att åter öka även från mexikanska migranter. Det har gjort situationen besvärlig för honom: han vill både leva upp till sina vallöften om att underlätta för invandrare, och bromsa inflödet när det blir för stort. Med tanke på den väldiga förlusten av arbetstillfällen i USA, trots det rekordstora stödet till företagen, kommer det att bli rätt hård konkurrens på arbetsmarknaden framöver.

Även invandringen till EU påverkas av pandemin. Under de första tio månaderna 2020 kom det 390 000 asylansökningar, 33 procent färre än 2019. Av dessa godkändes 43 procent. Även illegala gränsövergångar minskade över lag, främst på grund av att få kunde ta sig från Turkiet till Grekland. Samtidigt anlände rekordmånga över Medelhavet till Malta, Syditalien och Kanarieöarna. De största grupperna som kom i båt till Italien ifjol var från Tunisien och Bangladesh, en långvarig trend som också lär hålla i sig. Det är lätt att föreställa sig att trycket kommer att öka avsevärt efter hand som det blir lättare att resa igen. Men eftersom de flesta länder kämpar med hög arbetslöshet – kring 20 procent i södra Italien, med över 50 procent ungdomsarbetslöshet på Sicilien redan före pandemin – och svårt ansträngda ekonomier, inte minst i södra Europa, är det knappast troligt att öppna hjärtan kommer att dominera. Den dag Turkiets ledare finner det gynnsamt kommer troligen trycket åter att öka även på länderna i östra Medelhavet. Kombinationen sjunkande remittenser och covid-skadade ekonomier i den södra hemisfären, samt ökad främlingsfientlighet i den norra, inte minst beroende på att folk levat så länge nu under så stort socialt och ekonomiskt tryck på grund

av pandemin, ger vid handen att 2022, med val i bland annat Tyskland, Frankrike, Ungern och givetvis Sverige, kan bli ett politiskt mycket skakigt år i hela EU.

Inte bara möjligheterna att migrera norrut har minskat, utan resandet har över huvud taget har gått ner radikalt under pandemin. Antalet passagerare sjönk med 60 procent förra året, med en liten upphämtning i år. Men totalt sett har branschen halverats. Turismen är en av världens största näringar, direkt motsvarande 10 procent av världens alla arbetstillfällen – och säkert indirekt en ännu större del av ekonomin om man räknar in allt runtomkring: butiker, restauranger, museer, konsertlokaler, idrottsanläggningar och så vidare. Länder som Italien, Spanien och Kroatien, där turismen utgör 14, 12 respektive 11 procent av BNP är helt beroende av turismen. Även Frankrike och Grekland tillhör länderna med en stor turismsektor. Globalt minskade antalet internationella turister med en miljard under förra året, och de samlade förlusterna uppgick till 1,3 biljoner kronor. Mellan 100 och 200 miljoner jobb hotas. Och det är alltså jobb direkt inom turism, all övrig konsumtion och så vidare som turister bidrar till oräknad, och därmed också övriga förluster av arbetstillfällen.

Italien, ett av världens mest besökta länder,

Flyktningarna lär inte bli färre.

FOTO: ANTONIO MASIELLO/TT



fick se mängden turister halveras och förlorade 120,6 miljarder euro. Men detta är bara en del av Italiens väldiga nedgång på grund av covid, som bör ses i kombination med att landets ekonomi aldrig riktigt hämtade sig från den ekonomiska krisen 2008–09. Uppemot 10 procent av italienarna beräknas idag leva i fattigdom, mest i syd, dit också den största mängden migranter anländer.

Ett genomgående mönster är att fattigare och mera utsatta delar av befolkningen drabbats hårdast av pandemin. Detta gäller såväl i länderna i Sydeuropa som i USA och i EU, inklusive Sverige. Enligt en rapport från Handelshögskolan, *Inequality in the pandemic. Evidence from Sweden* (april 2021) av forskarna Pamela Campa, Jesper Roine och Svante Strömberg, ökar risken att bli arbetslös ju lägre lön man har. Covid har vidgar klyftorna inom länder, liksom mellan dem. Svarta amerikaner och latinos löper betydligt större risk att läggas in för allvarlig covid än vita amerikaner, vilket främst lär bero på att fler av dem har underliggande hälsoproblem än andra befolkningsgrupper.

Tätt knutet till framtiden för jobben, men också för övervakning och säkerhet är automatiseringen, som pågått länge nu, men som fått ytterligare fart genom det sätt på

vilket pandemin skapat nya förutsättningar, genom hemarbete, minskade transporter och så vidare. På den allra enklaste nivån lär det öka hemarbetet, med sammanträden och konferenser via länk, i hög grad fortsätta. Det innebär minskat behov av transporter, men även sådant som städning, luncher på stan och så vidare. Möjligen dröjer de självkörande bilarna ännu en tid, men vi har under pandemin sett hur läkarbesök via länk, telemedicin, blivit allt vanligare. Det är en automatisering så enkel att vi snabbt blir blinda för den, liksom vi inte längre tänker på hur varuautomater och automatiska spärrar sedan många år minskat behovet av personal i tunnelbanan. När telemedicin används alltmer kommer också återigen behovet av främst lägre utbildade att minska, som undersköterskor, medan läkarna fortsatt behövs, kanske till och med i ökad utsträckning. När tekniken utvecklas ännu mer är det inte omöjligt att en läkare i Indien svarar på åtminstone enklare frågor som inte kräver recept.

All automatisering minskar inte behovet av arbetskraft nödvändigtvis, men den omstrukturerar alltid arbetsmarknaden och kan skapa nya behov. Emellertid verkar det som om de senaste årtiondenas automatisering bidragit till både att behovet av utbildad arbetskraft sjunkit och att lönerna hållits nere. I USA tjänar utbildade

”

Men eftersom de flesta länder kämpar med hög arbetslöshet – kring 20 procent i södra Italien, med över 50 procent ungdomsarbetslöshet på Sicilien redan före pandemin – och svårt ansträngda ekonomier, inte minst i södra Europa, är det knappast troligt att öppna hjärtan kommer att dominera.



>>

”

Ytterligare ett problem är att fabriker med många sömmerskor som sitter tätt ihop och arbetar kan vara potentiella smitthärdar.

de arbetare i enklare jobb idag mindre, omräknat för inflation, än de gjorde under 1970-talet. Det verkar också som om den senaste omgången av automatisering på allvar minskat behovet av arbetskraft även på mera avancerade positioner. Den internationella finansmarknaden är exempelvis alltmer automatiserad. År 2000 arbetade mer än 5 500 börsmäklare på börsen i New York. Redan 2016 fanns bara 400 kvar, enligt *Harvard Business Review* (14/12 2016). 200 000 bankjobb beräknas dessutom försvinna under de kommande tio åren i USA, och trenden är givetvis global. Nordea, Danske bank och Swedbank satsar alla stort på automatisering och har redan friställt betydande mängder personal. Ännu mer lär det bli framöver då algoritmer tar över alltifrån aktiehandel till övervakning av misstänkt ekonomisk brottslighet.

När Donald Trump lovade att ta hem tillverkningsindustri från Mexiko hamnade han i en besynnerlig fälla: att flytta tillverkning till USA igen kunde nämligen innebära färre, inte fler, arbetstillfällen eftersom jobb som utförts manuellt i låglöneländer automatiseras när tillverkningen flyttar till höglöneländer. Vissa produkter, som en del frukt och grönsaker, eller bomull för den delen, går inte att odla i kallare länder utan att kostnaden blir för hög. Men annan tillverkning, av alltifrån H&M:s kläder till Ikeas möbler, kan nog med tiden komma att flytta närmare konsumenterna när möjligheterna att automatisera tillverkningen och därmed både hålla nere personal- och transportkostnader. Branschtidskriften *Textile World* beskriver i "Automated Cutting & Sewing Developments" (20/3 2020) hur automatiseringen inom textilindustrin utvecklas och kan sänka kostnaderna

för tillverkningen, hur många led tillverkningen av kläder består av – från framställandet av råmaterial, från exempelvis bomull via tråd till tyg och slutligen färdiga plagg, där det sista ledet, utom transport och försäljning, är mest personalintensivt och står för 35–40 procent av den totala kostnaden. En utgift som sedan länge hållits nere genom att tillverkning lagts i låglöneländer. För exempelvis Bangladesh är textilindustrin livsnödvändig. Fyra miljoner personer jobbar i den och tillverkningen och exporten av kläder står för över 80 procent av landets exportinkomster. Denna export minskade ifjol med 17 procent över lag, men med hela 19 procent till EU.

Ytterligare ett problem är att fabriker med många sömmerskor som sitter tätt ihop och arbetar kan vara potentiella smitthärdar. Automatisering minskar riskerna för avbrott på grund av kommande

sjukdomsutbrott, vilka vi lär få räkna med, även om alla inte är lika allvarliga som det nuvarande. Men inte bara fabriker som kan vara farliga smittspridare, även transporterna hotas av risken att avbrytas av sjukdomsutbrott. Tillverkningen kunde bli både billigare och säkrare i förhållande till även kommande pandemier, genom att automatiseras och flyttas dit där konsumenterna bor, men råvarutransporterna måste fortfarande skötas på ett säkert sätt. Och automatisering av transporter är ett område som snabbt blir allt mer avancerat. I USA har till exempel självkörande långtradare testats. Men kanske snabbast går arbetet med automatiserad sjö-



Jobb med osäker framtid. FOTO: JOHANNA SVENSSON/TT

fart. Helautomatiska fartyg behöver inga sjömän och de kan byggas så att pirater inte kan borda dem. De är inte beroende av vägar, utom när de ska in i och ut ur hamnar. De kan byggas helt tillslutna och fjärrövervakas med minimal mängd personal. Att den amerikanska militären satsar på helautomatiska stridsfartyg i sitt program NOMARS, No Manning Required Ship, talar för att det kan gå rätt fort. Det är ju trots allt militära investeringar vi har att tacka för allt ifrån det romerska vägnätet till dagens internet. Och när väl tekniken utvecklats tillräckligt kan den säljas till privat sjöfart.

Om tillverkning flyttas från låglöneländer, samtidigt som pandemin redan sänkt den ekonomiska nivån där, kommer knappast migrationstrycket mot EU att minska. Och beredvilligheten att ta emot fler är, som vi redan sett, och kommer att få se i kommande val, inte precis i ökande. Det är ett ganska säkert tips att den politiska instabiliteten kan komma att öka i takt med att detta tryck, på så många fronter samtidigt, stiger. Det är en händelse som ser ut som en tanke i och med att pandemin även gett flera tillfällen till att utveckla och testa hel- eller halvautomatiserad *crowd control*. Kina är känt för att använda drönare, kameor och ansiktsgenkänning i kombination med vanligt polisarbete, men även många demokratiska länder har använt drönare för att övervaka demonstrationer och upptäcka dem som bryter mot utgångsförbud, bland annat Frankrike, Storbritannien och i USA särskilt Kalifornien. Denna utveckling var också den redan igång, men



FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT



New Delhi: pandemins offer kremeras.

FOTO: ANINDITO MUKHERJEE/GETTY IMAGES

behovet av social distansering har gjort den ännu mer attraktiv. Förra sommarens stora demonstrationer i USA, inte minst, gav goda möjligheter att testa ny teknik för hel- och halvautomatisk övervakning. Mot den bakgrunden är det ironiskt att så många företag i just Silicon Valley ställde sig bakom somliga demonstranternas krav på att avfinansiera polisen. Det enda som skulle bli resultatet av en minskad offentliganställd poliskår vore dels fler privata väktare, dels – och inte minst – utökad automatiserad övervakning, dels både materiella och immateriella murar med produkter som utvecklas i techbranschen.

Vissa trender och tendenser som jag beskriver samverkar destruktivt medan andra inte nödvändigtvis behöver leda till bestående försämringar. Mycket av det som jag tycker mig iaktta är som virvlar som snabbt kan förflytta sig, blir starkare eller ebba ut, så att en uttömmande utvärdering inte är möjlig förrän i efterhand. Minervas ugglor flyger som bekant i skymningen. Emellertid är jag fast förvissad om att den här sortens preliminära överblickar är helt avgörande för att i tid kunna parera de allra mest negativa sociala, ekonomiska och inte minst politiska effekterna av utvecklingen. Exempelvis bör vårt samtal om

såväl framtidens arbetsmarknad som invandring och integration ta med dessa saker i beräkningen.

Den lätthet med vilken politiker i flera länder kunnat göra avsteg från demokratiska fri- och rättigheter, med hänvisning till covid-19 har också varit mycket intressant att följa. På flera håll har delar av befolkningen rentav själv krävt större handlingskraft och hårdare restriktioner, så även här i Sverige – samtidigt som en del konspirationsteoretiskt lagda förnekare virusets farlighet och krävt att allt genast återgår till det normala. En hel del av åtgärderna lär ha varit nödvändiga i det akuta läget, men frågan är hur de kan avvecklas när väl normaliteten återvänder – om den nu någonsin gör det. Riskerna är att vi hamnar i vad som med tiden kommer att kännas som ett nytt normalläge, då vi accepterar att vissa av de ingrepp som gjorts i vår integritet permanentas. Oavsett hur det går med detta kommer utfallet av covid-19-hanteringen att synas i flera betydelsefulla val nästa år, också det svenska. Politiker som bortser från de svåra frågorna i hopp om att kunna vinna över väljarna med den gamla retorikens löften, hot och ideal förtjänar inte medborgarnas förtroende. ✨

”

Den lätthet med vilken politiker i flera länder kunnat göra avsteg från demokratiska fri- och rättigheter, med hänvisning till covid-19 har också varit mycket intressant att följa.

Forskningspropositionen ska värna den fria forskningen men innebär istället ökad politisk styrning. Regeringen förstår inte hur vetenskap produceras och hur akademien bedriver sin verksamhet.

Politisk styrning av forskningen

Av Mats Edenius



”

Glöm inte att forskningens uppgift också är att leverera det eftersträfvansvärda oväntade.

Huvudnumret i forskningspropositionen, som lades fram i våras, är värnandet av den fria forskningen. Forskningsministern är nöjd, men propositionen har också fått kritik. Den har framförallt riktats mot formuleringen att ”gällande värdegrund” ska vara ett riktmarke för forskare, samt den omfattande katalog av ”behovsmotiverade områden” som kommer att få särskild finansiering. Kritiken är viktig, men riskerar att skymma sikten för ytterligare ambitioner i propositionen. Här konstateras: ”Det är flera myndigheter och andra aktörer som på olika sätt följer upp och analyserar forskningskvalitet [...] Därutöver behövs det en mer ändamålsenlig styrning som tydligare främjar kvalitet och bättre möter samhällets behov. En utvecklad styrning behöver ta sin utgångspunkt i lärosätenas särskilda uppdrag och verksamhet, som motiverar en hög grad av självbestämmande. Styrningen behöver bli mer fokuserad, långsiktig och lärosätesspecifik.”

DET ÄR VARKEN FEL eller konstigt att skattebetalarna önskar få valuta för pengarna även när det gäller högre utbildning och forskning, inte heller att regeringen följer upp och satsar resurser på särskilt

angelägna områden. Lika viktigt är det att forskarna inte bara skriver för sina kollegor utan också för sin omvärld. Men vad är det som gör det nödvändigt att utveckla styrningen och att den behöver bli mer fokuserad, långsiktig och lärosätesspecifik? Vad ligger till grund för denna ambition och är den motiverad och i samklang med den verksamhet som man söker leda? Frågan är motiverad eftersom propositionen uttrycker en okunskap om hur vetenskap produceras och hur akademien bedriver sin verksamhet. Det finns därför all anledning för regeringen att stanna upp och undersöka sina ökade styrambitioner, reflektera över vad som kännetecknar den verksamhet man söker styra samt vad detta innebär i verkligheten. Tre realiteter tornar upp som särskilt viktiga vid en sådan granskning.

För det första: den akademiska friheten är ingen lyx.

”AKADEMISK FRIHET” är ett artificiellt begrepp som vi inte kan ta på. Istället behöver vi diskutera hur forskare ges olika möjligheter att uppnå sina mål. Det är viktigt att politikerna ser att akademisk frihet inte är en lyx som forskarsamhället kan unna sig, utan själva fundamentet för att vi har en akademi överhuvudtaget. Politikens beslut kan begränsa den.

Propositionen värnar ”akademisk fri-



FOTO: SHUTTERSTOCK

het” såsom en negativ frihet, det vill säga att forskarna kan arbeta utan tvång eller förbud och inte riskera sanktioner. Genom propositionens riktade forskningssatningar betros forskarna också med något av en positiv frihet genom att få möjlighet att genomföra något önskvärt och som går utöver deras egna begränsningar. Men de är inte fria från en auktoritet, från en regering som styr och ställer, granskar och följer upp.

DET ÄR VIKTIGT att göra klart att propositionen inte bara innebär begränsning för de forskare som vill välja ämne efter eget huvud, utan ökad styrning urholkar själva grunden till att forskare söker sig till universitet och högskolor: att utifrån egna drivkrafter och eget huvud söka sanningen. Slutsatsen kan förefalla självklar, men regeringen riskerar att i sin iver att styra forskningen de facto kapa den livsnerv som de själva sätter stora förhoppningar till, nämligen kunskapssamhället som ska generera de nya jobben.

För det andra: vetenskap är något som produceras.

Vetenskap är både en speciell form av kunskap och en institutionaliserad form av kunskapsproduktion. Vetenskapen bärs upp av ett antal arbetsuppgifter utförda av en profession i en kollegial miljö. Ny kunskap genereras utifrån tydligt vedertagna

principer om god forskning och hur den kan uppnås (här råder ingen frihet utan forskaren behöver följa sin disciplin). Kollegialiteten bärs upp av professionens expertis och akademins vedertagna arbetsätt. Kvalitetssäkringen sker på seminarier, genom kollegiala organ eller med hjälp av så kallade peer review-förfaranden där forskarna granskar varandras alster.

POÄNGEN ÄR ATT akademien under lång tid har utvecklat sina arbetssätt, meriterings-system, nätverk och teorier som resulterat i den vetenskap som också efterfrågas av samhället. Forskning handlar om finurligt sammanlänkade väl förankrade processer för att just upprätthålla det regeringen strävar efter: kvalitet och riktning.

Forskning är alltså inte en aktivitet där olika komponenter i den vetenskapliga processen kan frikopplas och plockas ut, definieras av politiker och sedan stoppas tillbaka till forskarna utan att det får konsekvenser. Vad propositionens alla särskilda satsningar innebär är att samhällsföreträdare bildligt talat tar sig in i forskarnas tankelaboratorium, rumsterar om och, i all välmening, söker ställa saker till rätta. Tillvägagångssättet inverkar menligt inte bara på forskarens frihet som enskild omdömesgill individ, utan konkret även på själva forskningen och dess resultat. När man genomfört sin ”fokuserade, långsiktiga

och lärosätesspecifika” styrning riskerar det att bli ett yrvaket uppvaknande. Glöm inte att forskningens uppgift också är att leverera det eftersträfvansvärda oväntade.

För det tredje: samhället talar tillbaka.

Universitet och högskolor har fått vänja sig vid att samhället tar en mer aktiv del i vad som tidigare varit forskarsamhällets domän. Propositionens alla riktade satsningar innebär att politiker och samhällsbärare ger sig in på vilken kunskap som ska produceras, men också klampar in på arenan om hur kunskap legitimeras.

INGA ÄR SÅ TRÄNADE i och angelägna om att uppnå tillförlitliga och giltiga forskningsresultat, vad vi brukar kalla vetenskap, som forskarna själva. I propositionen eftersträvar regeringen en ”...mer ändamålsenlig styrning som tydligare främjar kvalitet och bättre möter samhällets behov”. Denna till synes oskyldiga formulering har en djupare innebörd. Vad som är kvalitet i forskning är i och för sig inte något som forskarna har ensamrätt att bedöma. Men man måste hålla isär att vad politiker definierar som ”samhällets behov” eller ”kvalitet” i forskningen är politiskt bärande idéer och inte vetenskap.

Rågången är viktig men riskerar att luckras upp av politikernas ökade ambitioner eftersom uppföljningar inbegriper värdeomdömen om vad som är ”rätt och fel”, ”kvalitet” och så vidare. Den akademiska friheten är visserligen reglerad i grundlagen. Samtidigt kan det vara värt att påminna om att det inte behövs en grundlagsändring för att en politiker ska kunna ändra uppfattning om vad som till exempel är ”hållbart”.

NÄR VETENSKAPEN utsätts för interveneringar utifrån riskerar vetenskapssamhället att förlora sin styrka, universitet och högskolor sin kraft och samhället såsom ett kunskapssamhälle sin bas. Regeringens styrambitioner av universitet och högskolor måste därför grundas på väl övervägda beslut och förståelse för den verksamhet man leder. Men det handlar också om tillit. Staten har därför allt att tjäna på, för att parafrasera Wilhelm von Humboldt, att vårda en inre övertygelse om att universitetet när det väl fyller sitt ändamål också kan uppfylla statens ändamål.

Mats Edenius är professor i informationssystem och tidigare dekan för den samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet.



TEMA

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL

Två frågor till tolv skribenter: Över vem eller vilka vill du resa ett nytt minnesmärke? Var borde det stå?

Horace på Stortorget

Alla uttryckte de sin avsky och alla ville de ha bort honom.
Men kvar sitter Horace på sin stol nummer 17.

Av Mats Bergstrand

Det är den 15 april 2018. Vid De adertons bord i Börshuset på Stortorget i Gamla stan pågår någon form av aktivitet. Blott en handfull ledamöter är samlade. Situationen kunde inte vara värre.

Tio dagar tidigare har den famösa omröstningen om Katarina Frostenson ägt rum. En omröstning som alla visste utgången av men som en ständig sekreterare ändå drev igenom, sannolikt som en del i sin egen döstädning. Där i denna stund beseglades Akademiens öde. Allt var sedan över och förbi. En Sara Danus i sin krafts dagar hade väntat, bidat sin tid, omgrupperat. Nu fanns inte det utrymmet. Istället avgår hon som ständig sekreterare veckan efter misslyckandet.

Klas Östergren lämnar samtidigt med buller och bång i en DN-orkestrerad fotosorti, samme Östergren som var den som hade kunnat avstyra det hela. Under en frukost på tu man hand på ett

café beläget vid Brända tomten helt nära Stortorget berättade Danus om sina omröstningsplaner för Östergren som var den hon främst lyssnade till. Han tyckte det hela var en märklig idé. Men han förmådde sig inte att uppmana henne att avstå. Östergrens tillkortakommande då kanske förklarar hans kalkylerade styrkedemonstration strax därefter.

Men i Börshuset denna söndagseftermiddag råder alls ingen förstämning. Horace Engdahl är i högform. Den utredning från advokatbyrån Hammarskiöld & Co som bara ska vara spridd i några få exemplar ligger på statschefens nattygsbord på Slotet och någon borde städsas för att smyga in och befria honom från denna inlaga, skroderar Engdahl. Den stora poeten vid hans sida skrattar högt. Tillförordnade ständige sekreteraren är inte lika road. Kanske tänker han på Horaces inlaga i Expressen några dagar tidigare om den nu från befattning men icke från stol avhop-

Sahlin i Stureparken

Prästen Margit Sahlin var en radikal och inflytelserik kulturpersonlighet. Hennes verk håller nu på att helt falla i glömska.

Av Annika Borg

Itvå dagar vandrade vi runt för att hitta nedgången till Hitlers bunker. Resan hade nämligen en speciell inramning: Det var vid den tiden inte länge sedan min pappa, och min sons morfar, gått bort i cancer och eftersom pappa – sitt starka intresse för 1900-tals historia till trots – aldrig reste till Berlin var färden till hans minne.

Då, år 2009, var platsen för den underjordiska bunkern inte tydligt utmärkt. Skälet var att man inte ville möjliggöra för nynazister att skapa ett spontant monument eller en onskans minnesplats. Med hjälp av klipp på en sajt om historiska händelser fann vi så efter två dagars letande till slut nedgången.

Bredvid platsen växte en ymnig rosenbuske. När min son fällde sina ord hade jag precis nypt av en av blommorna och sagt att vi skulle torka den och lägga på morfars grav, som en symbol för att vi till slut hittade nedgången och för den resa till Berlin han så gärna velat göra. Men när min unge pojkes ord sjönk in släppte jag

rosen till marken och förstod att jag hade överträtt en gräns. Och att det trots allt fanns tabu för vilkas åminnelse vi, oavsett om det är obetänkt, manifesterar.

Men idag har den gränsen dragits tätare och tätare runt oss, som ett slags intellektuell tvångströja av tabun. Letar vi tillräckligt länge kan alla historiska gestalter beslås med att ha överträtt den svenska värdegrunden om allas lika värde. Strävan efter renhet och krav på fullkomlighet är alltid en plikt att larma mot, för det är ingen frisk temperatur på en tidsanda.

Av betydelse är även att se vilka perspektiv som osynliggörs i denna fullkomlighetsdiskurs. Arabvärldens kolonialism och rasism är frånvarande, likaså den rasism som finns mellan klaner på den afrikanska kontinenten.

VÄSTERLANDETS INTELLEKTUELLA KRIS blev till ett ovedersägligt och dystert faktum när bilder på hur statyer av Winston Chur-

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL

pade Danius: "...den av alla sekreterare sedan 1786 som lyckats sämst med sin uppgift".

EFTERTRÄDAREN KALLAS "Darrgräs" av mannen på Brända tomten men darrar inte, bara suckar. Någon omröstning bli det inte fråga om när det gäller kungen. Därtill är de i alla fall för få. Istället något vagt om behovet av en enhetlig och samlad kommunikation. Alla nickar instämmande. Tre dagar senare hörs Horace i Nordegren & Epstein uttala sig om den våldtäktsanklagade, senare dömd, så kallade kulturprofilen som en "vivör". Som en av förtretlighetstourettes drabbad skriftställare bortom räddning ångar han på, måhända vägled av den man som skapade sina mest betydande verk efter Nobelprisupphöjelsen: William Butler Yeats som menade att den som inte får allting sagt under sin livstid inte får ro i graven.

Dagen efter fylls Stortorget i Gamla stan av 2 000 demonstranter i knytblus, inklusive en kulturminister och en tidigare socialdemokratisk partiledare. Alla ville de att Horace skulle avgå.

Avgångskraven slungades sedan ut från den starkaste av åsikts-tribuner, DN:s kultursida, från ledamöter inom Akademien, från vd:n för Nobelstiftelsen; tidningsmagnater gömde undan porträttet på honom i den finaste av representationsvillor på Djur-

gården, ståuppkomiker kände sviktande repertoarer återfå kraft och riktning.

Alla var de på honom. Alla visade de sin avsky. Alla ville de ha bort honom.

När dammröken nu lagt sig har halva Akademien förnyats, nio nya invalda är tillägnade var sin av de numrerade stolarna med tillhörande numrerat snapsglas i chambre séparée på Gyldene Fredens övervåning. Och av de kvarvarande har åtminstone två varit ute och signalerat olika grader av avhopp, men hoppat tillbaka in i värmen.

"Förvånas därför icke om denna tid i framtidens historieböcker istället benämns som Horace Engdahls Akademi."

KVAR SITTER HORACE på sin stol nummer 17. Han sade själv att denna Akademi historiskt kommer att beskrivas som Katarina Frostensons Akademi. Nu blir det nog inte så. Efter boken F finns där mer spår av medberoende svaghet än oberoende storhet.

Förvånas därför icke om denna tid i framtidens historieböcker istället benämns som Horace Engdahls Akademi. Glömda är

alla solkigheter och stillad all upprördhet. Kvar en staty på Stortorget i Gamla stan föreställandes Horace Engdahl i en sista bestående garvande grimas mot en vägg av prydligt strukna knytblusar.

Mats Bergstrand är partner i Priority Group.



Margit Sahlín: i mänsklighetens tjänst.

FOTO: BO-AJE MELLIN/TT

chill störtades till marken av okunnighetens pöbel kablades ut över världen. Kanske är det enbart statyer av Greta som kommer att passera nålsögat i framtiden?

Churchills ord i det avskedstal han höll i brittiska underhuset år 1955 behövs sannerligen i denna förvirringens, relativismens och förtyglighetens tid: "svikta aldrig, misströsta aldrig, förtvivla aldrig".

I enlighet med den andan behöver vi därför fler monument av stora och tongivande personligheter som stått i mänsklighetens

tjänst. Själv tänkte jag bidra med ett förslag till den västerländska och svenska historieskrivningen: En staty av den kvinnliga prästen Margit Sahlín. Jag har redan sett ut platsen.

STUREPARKEN I STOCKHOLM är belägen ett stenkast från Sturegatan 54, där Margit Sahlíns livsverk, samtals- och mötesforumet S:ta Katharinastiftelsen, låg fram till år 2014. I Stureparken ska Margit Sahlín stå. Hon ska utföras i röd Vätögranit, med prästklänningen och korset runt halsen tydligt bearbetade. Ett monument över allt hon åstadkommit som svensk kulturpersonlighet och kyrklig pionjär. Och som en påminnelse om att hon och hennes verk varit på väg att falla i glömska.

För när lokalerna på Sturegatan tömdes förstördes Margit Sahlíns och Katharinastiftelsen enormt omfattande och innehållsmässigt rika arkiv genom att det inte sorterades och lades i kapslar på rätt sätt. En lång tid efter flytten syntes hålen efter den vackra mässingsskylten med stiftelsens namn i fasaden vid porten, som en ödslig symbol över ett kulturarv på väg att gå förlorat.

Men nu kommer Margit Sahlín inta parken med sin gestalt, evigt beständig i röd granit. På sockeln ska hennes motto huggas in: Radikal inåt – Radikal utåt. Orden kommer att levandegöra hennes genomgripande andlighet för kommande generationer: Att våga pröva nya tankar och möta andra med öppenhet och utan förbehåll.

Se där, det finns faktiskt fortfarande några västerlänningar som förtjänar att uppmärksammas i historiens strömmande brus.

Annika Borg är teologie doktor och skribent.

Beppe fritt svävande

Ingen kunde tala till barn som Beppe Wolgers. Han var också en briljant underhållare och stor kulturpersonlighet.

Av Torbjörn Elensky

Inte för att jag tror mig kunna förekomma allt tänkbar kritik som kan riktas mot en offentlig utsmyckning, särskilt när det ska vara en staty av någon stor person med betydelse för nationen. Men jag vill ändå ducka det mest förutsägbara. Alltså ingen stor man från politiken, för då delas genast landet i två grälände hälfter. Konstnärer och författare är också mest anledning till missämja, åtminstone hos så pass många att det skulle bli för jobbigt för att vara värt det – alltid har någon sagt eller gjort något förgripligt eller tyckt fel någon gång. Idrottsmän, hm, de har redan fått fler statyer än de egentligen förtjänar, så nix pix. Egentligen bör statyn såklart vara av en kvinna – men sådana är det ju inte säkert att det finns längre, hm, så jag väljer ändå en man, en lika manlig som mjuk, lika stor som varm, lika begåvad som generös: Beppisen, skägget med knasluvan, även känd som Beppe Wolgers.

Fortfarande gör mig Bachs Air varm om hjärtat. Signatormelodin till 'Beppes godnattstund', i Swingle singers version, är för evigt förknippad med den där store, skäggige farbrorn med nattmössa i den psykedeliskt blomstrande himmelssängen, med sänggaveln full av små luckor bakom vilka Kraman, Hungran, Gäsplan och Busan bor. Var och en med sin karaktär, sitt personliga docktryck i de enkla ansiktena, som såg ut som någon sorts bollar bara, med påklustrat garnhår, målade ögon och ett snitt som fungerade som mun. Det sändes i fem upplagor, mellan det att jag var 1 och 7 år gammal, så det var så vältajmat det någonsin kunde bli. Jag älskade detta program, alla dockorna och Beppe själv förbehållslöst. Ja, och Sigrid förstås, henne får vi inte glömma, som satt på pottan tyst och snäll och ropade "fäääärdig" först till sluttexterna.

BEPPE VAR EN annorlunda sorts farbror. I början av 70-talet var äldre fortfarande mera respektingivande, även om inställningen till barn varit under förändring under hela efterkrigstiden. Men ingen kunde tala så direkt, rakt, begripligt, roligt och samtidigt angeläget till en som Beppe. Först långt senare förstod jag att han även varit en briljant underhållare för vuxna, en tv-personlighet, skicklig estradör, en av de som skrev smartaste tänkbara texter till Monica Zetterlund och andra artister. Hans egen pappa dog när han bara var 9 år, han stammade svårt under uppväxten och

mobbades av kamraterna på Carlssons skola. Han var ett ensamt barn under uppväxten, efter vad han själv berättat. Fick gå om åttan, men tog revansch efter att han fått gå ett år på high school i USA och på allvar upptäckte jazzen, filmen och poesin – och fann sin egen väg i livet. Via diktsamlingar, översättningar, av klassiker som *Gullivers resor* och *Rikki-tikki-tavi* och inte minst *Iliaden* och *Odysséen*, i versioner för barn vilka lär ha betytt mycket för tidigt grundlagd bildning hos flera generationer läsare.

En gång, då jag var högst tio år och egentligen vuxit ifrån Beppes godnattstund, fick jag hälsa på honom på en utställning med hans konstverk, på ett litet galleri i Gävles gamla stad. Det är nog enda gången i mitt liv som jag varit riktigt star-struck, och nästan rädd för att hälsa, för att min beundran var så otroligt stor – och Beppe var även han väldigt stor. Men precis lika vänlig som han verkat på tv, bara det att jag knappt uppfattade det för att jag var för angelägen om att rädda mig undan detta tv-personlighetens, drömmens uppträdande i verkliga livet.

INGEN FÖRTJÄNAR ALLTSÅ en staty mer än Beppe Wolgers, för allt han gjort och allt han symboliserar. Och skulpturen ska framställa honom liggande i sängen, omgiven av alla

dockor. Men inte på marken, utan den ska särskilt påminna om de omtumlande drömscener som förekom i flera av avsnitten i någon av såsongerna, i vilka sängen åkte som en bil längs vägarna och lyfte och svävade iväg över en sjö, lyft av ballonger och fantasi – och givetvis dolda tekniska lösningar som fungerar på tv. Skulpturen ska alltså framställa sängen svävande högt över marken, med ballonger fastknutna vid sängstolparna, sakta gungande i vinden. Hur exakt detta ska lösas får framtiden utvisa, men tills vidare lär det fungera med en väldig stålarm, blank så den glittrar i solen, som håller upp sängen minst 30 meter i luften, så den syns från långt håll. Helst borde den placeras över vatten, kanske i Riddarfjärden eller någon annanstans där den givetvis inte får störa båttrafiken. Men om inte det går fungerar det utmärkt över Sergels torg, som en stilla protest mot den sorts stadsmiljö som hotar att döda våra drömmar. Undertill på marken ska givetvis Sigrid sitta på sin potta.

Torbjörn Elensky är författare.

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL



Beppe: stor och snäll.

FOTO: TT

Forell i Borås

Under sin tid i Berlin var kyrkoherden Birger Forell en del av motståndet mot nazismen. Kampen för ett kristet och civiliserat Europa vägledde honom genom livet.

Av Johan Sundeen

De flesta europeiska huvudstäder har ett eller flera museer om ockupation, motstånd och totalitära ideologiers härjningar. 1900-talets mörka decennier är närvarande i historiska samlingar i bland annat Oslo, Vilnius och Prag. Dessa miljöer levandegör andan av desperation; där kan vi också genom inlevelse erfara kampen för frihet och rätten till nationell identitet.

Genom lyckliga omständigheter är Stockholm ett undantag i detta tårdränkta landskap av museer, vare sig Wehrmacht eller Röda armén har paraderat längs den kungliga huvudstadens gator. Likväl har också vårt land minnesplatser med anknytning till 1900-talets motståndskamp mot statsabsolutismens hydra. Stockholms offentliga rum har en yta ägnad att påminna oss om

Raoul Wallenbergs namn, gestalt och gärning. Betydligt mindre känd, såväl utomlands som i sitt eget fosterland, är kyrkoherden i den svenska Victoriaförsamlingen i Berlin under åren 1929–1942, Birger Forell.

GENOM TRE BÖCKER riktade till en svensk såväl som en tysk publik har jag sökt skapa viss plats i historiemedvetandet åt denne, för sina exceptionella gärningar under tre decenniers tid, hågkomstvärde gestalt. Kampen för ett kristet och civiliserat Europa vägledde honom genom livet. Birger Forell var inifrån Berlin en länk till omvärlden för motståndet mot nazifieringen av den organiserade kristendomen. Det svenska församlingshemmet vann namn om sig att vara en oas i Berlins stenöken. Bland bekenntsetrogn

Paty framför biblioteket

Samuel Paty var en av dem som bar upp den civilisation de flesta av oss bara tar för given. För det fick han plikta med sitt liv.

Av Katarina Barrling

Samuel Paty var en man som älskade böcker. Samuel Paty älskade böcker för att han älskade kunskap, och han älskade att förmedla kunskap till andra. Så han blev lärare. Kunskap är också det som bär upp en civilisation – den som förmedlar kunskap till andra hjälper dem, men den hjälper också civilisationen att överleva. Det gjorde Samuel Paty. Och för det dödades han.

I Samuel Patys hemland, Frankrike, är civilisationens grundläggande värden hotade (För en genomgång rekommenderas Per Wästbergs artikel "När friheten blir en lyx", *Axess* nr 1/2021.) Hotet från den islamistiska terrorn gör människor mer och mer rädda. Inte minst lärarna, med yrke att förmedla de republikanska värden som terroristerna skär halsen av människor för att bekämpa. Samuel Paty kunde också vara rädd. De sista dagarna i sitt liv var Samuel Paty mycket rädd.

Den vanligtvis så godmodige läraren tyngdes av dödshot som

riktades mot honom för att han utförde sitt arbete som historielärare. Som ett led i undervisningen om upplysningen hade han visat upp en Muhammedkarikatyr ur satirtidskriften *Charlie Hebdo*. Han hade förvarnat eleverna om att han skulle visa en bild som kunde uppfattas som kränkande, och betonat att de elever som ville titta bort eller gå ut ur rummet var fria att göra så. En flicka i klassen, som sedan inte kom till lektionen där bilden visades, berättade för sin pappa att läraren kränkt henne. En video lades ut där Samuel Paty anklagades för att behandla muslimer illa. Videon blev viral. Hoten mot Samuel Paty blev allt fler och allt grövre.

När Samuel Paty skulle gå hem eftermiddagen den 16 oktober var han plågad och rädd. Han skall ha bett en kollega att slå följe med honom, men kollegan var förhindrad. En stund senare skulle gärningsmannen, en 18-åring med tillfälligt uppehållstillstånd i Frankrike, komma i fatt Samuel Paty. Mot betalning hade han bett några av skolans elever att peka ut läraren. Mordet skedde med

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL

karaktärer som Martin Niemöller och Dietrich Bonhoeffer, miss-hagliga för den nationalsocialistiska regimen, aktades Forells person högt. På vinden gömde den 20 timmar om dygnet arbetande legationspastorn såväl känsliga dokument som förföljda präster.

Senare kom Forell att fästa det svenska utrikesdepartementets uppmärksamhet på att godsvagnar lastade med judar hade börjat rulla ut ur Berlin. Han smugglade in åtskilliga män, kvinnor och barn till vindens temporära trygghet genom trädgården som var belägen vid Victoriaförsamlingen. Till den brittiska ambassaden i Stockholm bar han med sig budskap om att motståndet mot Hitler växte bland officerare och adelsmän.

BIRGER FORELL KOM ATT skriva in sig i efterkrigstidens historia genom massiva hjälpinsatser riktade till det sönderslagna Tyskland. Han var, med den legendariske journalisten Arvid Fredborgs ord, den ende svensk som hade kunnat skryta med att ha grundat en tysk stad. I och kring övergivna baracker från krigstiden gjorde han avgörande insatser för tillskapandet av flykting- och industriarbetarstaden Espelkamp.

Att skryta låg emellertid inte för Forell. *Borås Tidnings* mångårige andreredaktör Bengt-Ingvar Ekman har skrivit följande rader: "Om någon förtjänat att bli en symbol, en legend, skulle det varit Birger Forell. Men i sitt svenska hemland levde och dog

"Men i sitt svenska hemland levde och dog han i relativ obemärkthet."

han i relativ obemärkthet. *För honom själv var det lyckligast så.* Tv-ljus [...] skulle inte varit hans livsluft, att göra karriär och skaffa sig en position på hjälparbete skulle varit honom en absurd tanke."

Från den position på andra sidan som Birger Forell innehaft sedan han gick ur tiden 1958 kan han emellertid inte protestera mot att få en hedersplats i statyns form. Tre städer kunde vara aktuella: Berlin, Espelkamp och Borås. I den sistnämnda staden var Forell kyrkoherde i tio år och härifrån utgick hans stora efterkrigsarbete. Med tanke på att det finns centralt belägna monument i Berlin såväl som Espelkamp, och att den svenske kyrkoherdens namn är mer levande i Tyskland än i Sverige faller mitt val för statyplacering på Borås.

Birger Forell var en universitetets och inte bara en kyrkans man. Den planerade doktorsavhandlingen blev aldrig färdigställd – Hitler och dennes krig kom emellan – men han blev hedersdoktor i Marburg och grundade en provisorisk teologisk fakultet för tyska krigsfångar i England. Därför bör han stå staty vid akademiplatsen utanför Högskolan i Borås. Det skulle hans idag 90-årige son, min vän, professor emeritus Urban Forell, och många med honom sätta stort värde på.

Johan Sundeen är docent i idé- och lärdoms historia samt universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap.



Samuel Paty: öppet sinne.

FOTO: FRANÇOIS GREUZÉ / TT

den nästan ofattbara brutalitet som Frankrike kommit att få vänta sig vid. Den terror som riktas mot Frankrike är särskilt skräckframkallande eftersom det inte bara rör sig om större organiserade operationer – sådana har Frankrike kapacitet att förhindra – utan om enskilda män, som inte behöver annan utrustning än en kniv och sin trosvisshet. De är mycket svåra att stoppa.

Samuel Paty var känd för sin tolerans, sitt öppna sinne och sin goda vilja. Det hör till god sed att inte tala illa om de döda, men

Samuel Paty förefaller ha varit just så omtyckt av elever och kolleger som så många vittnat om. Samuel Patys mål var inte att skända islam, eller någon annan religion; hans mål var att lära ut vikten av yttrandefrihet och tolerans, och förmedla det närmaste en helighet den sekulära republiken kommer: Laïcité – konfessionslöshet.

Den spenslige Samuel Paty var en av dem som, utan att göra något väsen av sig, bar upp den civilisation de flesta av oss bara tar för given. För det fick han plikta med sitt liv. Det bör vi påminnas om dagligen. Därför önskar jag mig en staty av Samuel Paty.

Det ligger nära till hands att placera en staty av Samuel Paty på en skolgård. Men jag skulle önska mig en staty av Samuel Paty på en plats där även vi som inte är lärare eller skolelever dagligen påminns om honom och det han gjorde: en välbesökt plats, helst framför ett bibliotek, civilisationens främsta lokal. Samuel Paty påminner oss om att principer för att vara meningsfulla bärs upp av människor av kött och blod, och jag skulle därför önska mig en föreställande staty som verkligen visar människan Samuel Paty. Låt den därför stå utanför biblioteket i staden där han undervisade och mördades: Conflans-Sainte-Honorine.

Samuel Paty själv då, vad skulle han ha önskat sig? Ett monument rimmar illa med hans lågmälda och ödmjuka framtoning, så knappast en staty – kanske snarare då en bokgåva till Frankrikes alla högstadiel elever? Nej, Samuel Paty behöver inte någon staty av Samuel Paty. Men vi andra, vi behöver det.

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Gustav III vid Filminstitutet

Den som hamnar på piedestalen vittnar inte om sin egen tid,
En staty lever paradoxalt nog alltid i nuet.

Av Mikael Timm

Hästarna tillfrågades aldrig. Ej heller kvinnorna. Ville forna tiders makthavare ha en staty lät de uppföra en och satte en häst eller en kvinna på piedestalen utan samråd. Hästen var en symbol för ryttarens makt och mod. Vad gällde kvinnor var det bara att ta någon som utstrålade ädelmod, offeranda och annat som män uppskattar i teorin men är kloka nog att inte själva försöka leverera.

Men vilken man skulle stå staty? Vem hade förtjänat evigt eller åtminstone förlängt liv (tills statymotståndarna anländer), må vara i död materia.

Kanske tar vi det för högtidligt. I det antika Rom fungerade byster och statyer som förfinade anslagstavlor. Kejsare som ville stärka sin ställning såg till så att byster av dem sattes upp på offentliga platser. De mer subtila lät sätta upp statyer över föregångare som

de knöt an till (ungefär som när Trump poserade framför porträttet av sin företrädare Andrew Jackson).

Men dagens medieklimat bör varje makthavare i det längsta undvika att ta ställning till vem som ska stå staty. Historien är opålitlig, samtiden direkt farlig.

NÄR STOCKHOLMS STADSTEATER 1970 satte upp *Buss på stan* av Jan Bergquist och Hans Bendrik om stadsplanering var en av de roligaste detaljerna referensen till hur Stockholms stadsförvaltning avslagit en begäran om att döpa en gata efter den mördade John F. Kennedy. Tjänstemännen konstaterade lakoniskt att värderingen av en historisk persons betydelse är osäker.

Den som hamnar på piedestalen vittnar alltså inte om sin egen tid, hur noga än skulptören försett den avbildade med tidstypis-

Gustafsson in i väggen

Grundregeln är att man inte reser statyer över levande människor.
Ett undantag kan göras för komikern Robert Gustafsson.

Av Dan Korn

Man skulle kunna tro att det förgångna är som det alltid har varit. Det som har hänt kan man inte ändra på, eftersom tiden gått vidare och lämnat det förgångna bakom sig. Men det förgångna är efterhängset och en ständig källa till irritation för nutiden. Vi vill att det som har hänt skulle ha hänt på ett visst sätt. Historien är som ett ändlöst hav av fakta som måste väljas och varje gång vi gör det skapar vi en ny bild av det förgångna.

En del av oss försöker komma sanningen så nära som möjligt genom att objektivt välja rättvisande fakta, medan andra försöker ta kommando över historien och forma den så att den passar dagsformen. George Orwell påpekar att det senare är ett tecken på totalitär samhällsordning.

Gammal historia är också historia. Det som tidigare generationer ville minnas passar inte alltid dagens syn på gårdagen. Men att riva ner minnesmärken därför att de inte passar vår bild av det förgångna är att närma sig Orwells totalitära samhälle. På samma sätt är det diktatorer som sätter upp statyer över sig själva.

Ett utmärkande drag för ett demokratiskt samhälle är att statyer föreställer människor som inte längre finns ibland oss, att man är sen med att sätta upp statyer över folk, men också ogärna avlägsnar de statyer som satts upp, även när uppfattningen om deras storhet förändrats.

MEN IBLAND HÄNDER DET också i Sverige att man vill resa statyer över levande människor. Statyn över Zlatan Ibrahimović i Malmö är ett känt exempel. Andra har föreslagit statyer över Greta Thunberg. 1951, när Kejnekommissionen hade presenterat sin digra utredning om pastor Kejnes påståenden om en homosexuell kamarilla i samhällets högsta kretsar, där allsköns orimligt skvaller publicerats i en statlig utredning på skattebetalarnas bekostnad, föreslog den socialdemokratiska riksdagsmannen och författaren Ture Nerman att en nationalinsamling för att hylla pastor Kejne borde ske. *Morgon-Tidningen* hade en skämtteckning under rubriken "Tures avtäckning" där man ser Nerman dra täckelset av en staty föreställande pastor Kejne,

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL

ka attribut. En staty lever paradoxalt nog alltid i nuet. Statyn har inget minne. Det måste betraktaren stå för. Därför vill jag se statyer som inleder samtal.

Men så finns förstås en reflex i reptilhjärnan som säger mig att den som får bli staty måste ha någon beundransvärd egenskap. Min förste kandidat är racerföraren Lewis Hamilton. Jag tänker mig en stor staty på mittpelaren i en biltunnel där farleden delar sig och köerna är långa. Verket ska visa racerbilen snett uppifrån med Hamiltons ansikte vänd mot betraktaren. Han utstrålar en zenbuddists fridfulla koncentration. En påminnelse om att bilkörning är en färdighet, en konst och stundtals en skön konst.

MITT ANDRA FÖRSLAG är en staty över Jeanne d'Arc. Jag skulle vilja se henne framför riksdagshuset. En kolsvart staty i sten och metall som visar en punkig Jeanne: trasiga byxor, T-shirt med dödskalles, vassa smycken, kortklippt, trasigt hår. Texten på T-shirten lyder "Fuck you all". Orden är i guld precis som rakbladen kring halsen och nitarna på byxorna. Må kavata riksdagsmän som tror att de vet "vad Sverige behöver" stanna till. Jeanne d'Arc kan erinra dem om att det politiska spelets utgång faktiskt inte är given.

Den första statyn har något med självinsikt att göra. Den andra signalerar att makten är svagare än fantasin. Och den tredje sta-

tyn? Jag tror den måste tala om leken, om människans ambivalens.

Placeringen är given. De senaste tio åren har det inte funnits något lika politiskt korrekt som Filminstitutet. Den institution som skapades på 1960-talet för att ge oss god filmkonst har blivit en statlig blindtarm för medborgarnas moraliska förbättring.

PÅ RAMPEN som filmbyråkrater, filmarbetare och ibland även publik måste ta sig upp för vill jag placera en stor staty av Gustav III. Piedestalen ska vara bred nere vid rampen så att man inte kan undgå att lägga märke till den. Ja, man ska behöva tränga sig för att komma förbi.

Piedestalen övergår i en båge som böjer av och fortsätter utanför fasaden, ett spjut upp mot himlen. Högst där uppe – som Lord Nelson vid Trafalgar Square – skymtar vi teaterkungen. Möjligen är statyn ett hologram som visar monarken som en lite tillgjord skådespelare. Han knäar och med högra handen visar han med en falskt servil gest vägen till stjärnhimlen. Möjligen hör en ljudillustration till statyn. Gustav III säger "Genus är inte för alla". Sedan följer ett kusligt skratt...

Ars longa, vita brevis.

Mikael Timm är journalist och författare.

som lyssnar på en viskande gumma. På sockeln står "Till rätts-säkerhetens apostel" och som motto står "Pst, det säjs att...". Bara något år senare drog sig debattörer som Vilhelm Moberg i all tysthet bort från Kejne, vars anklagelser blev allt orimligare. Kejne dog alkoholiserad och bortglömd 1960, Nerman nio år senare. Någon staty blev det aldrig och det var nog det bästa för samtliga inblandade. Eviga minnesmärken bör skapas långsamt och med eftertanke.

EN NU LEVAND E MÄNNISKAS gestaltning av en fantasifigur måste rimligtvis vara ett undantag från regeln att man inte gör statyer av levande människor. Jag skulle vilja föreslå att en sådan staty reses på en plats där beslutsfattare möts. Statyn borde föreställa Robert Gustafsson i den sketch där han föreställer en utövare av Extremsporten "walling". Denna sport går ut på att med full kraft springa med huvudet före rakt in i en wall. "En vägg är till för att skilja ett rum från ett annat rum, men en wall är till för att du skall springa in i den." Det kostar en massa pengar, "för man kan ju inte köra den här grejen i slummen liksom. Då skulle ju husen rasa ihop."

Därför har sporten fått en rikemansstämpel över sig, säger Gustafsson i sketchen. Folk springer med huvudet före in i väggen så att blodfläckar uppstår. Snyggast är blodfläckarna som liknar Afrikas karta. Men Gustafsson försäkrar att "det är inte värre än minigolf". Snyggast är om man får karuchi, vilket innebär att kroppen föranar smällen så starkt att man dör av hjärtattack innan man träffar wallen. Det tricket brukar man dock bara kunna utföra en gång i karriären. "Vi har vår egen klädstil, vi har vår egen musik, vårt eget språk och våra egna efterrätter."



Robert Gustafsson visar väggen.

Att med berätt mod springa med huvudet före rakt in i väggen är på många vis sinnebild för vår tid och borde därför för evigas i brons, gärna med texten "Vi såg det inte komma" skrivet på wallen.

Var tid har sina minnesmärken, detta kan bli vår tids.

Dan Korn är författare, samhällsdebattör och rabbin.

Svensson i Ljungskile

Den frisinnade politikern Waldemar Svensson var förankrad i landsbygden och värnade den personliga friheten. Idealet var att följa sitt eget samvete, inte dras med av massan.

Av Håkan Boström

När man får möjligheten att resa en staty över någon kan det vara rimligt att välja en person som inte redan har en staty rest över sig. Jag har därför valt den för de flesta tämligen okände folkhögskolläraren, fritidsbonden och riksdagsmannen Waldemar Svensson (1897–1984). I riksdagen känd som "Ljungskile" eller under öknamnet "surmule".

Svensson hade kanske inte varit så förtjust i tanken på att få stå staty. Han var som liberal en stark kritiker av överhetsstaten. Men han var en annorlunda liberal. Uppväxt i ett fattigt men mycket fromt hem var Svenssons liberalism främst en fråga om att värna samvetsfriheten, att få följa sin inre övertygelse och inte "kröka ryggen" för några experter, kollektiv eller institutioner. Svens-

son var frisinnad. Han var i sin ungdom aktiv i Frisinnade landsföreningen – ett av de två liberala partier som fanns i Sveriges riksdag mellan 1923 och 1934, innan det frisinnade partiet slogs ihop med det liberala och bildade Folkpartiet. Svensson var emot sammanslagningen.

Medan det liberala partiet sågs som ett "professorsparti" med sin bas i storstäderna, hade frisinnat sin förankring hos småfolket på landsbygden. Waldemar Svensson var på många sätt starkt förankrad i denna rörelse. I hela fyra decennier var han redaktör för *Frisinnad tidskrift* och han gav ut ett flertal böcker, varav huvudverket *Politiska tankelinjer* från 1954.

För Svensson handlade liberalismen om att värna den fria

Nellie på Vipeholm

Den amerikanska journalisten Nellie Bly var en kvinnlig pionjär. Hennes avslöjande reportage väckte stor uppmärksamhet.

Av Charlotta E Lindell

Nellie Bly, Barbro "Bang" Alving och Nan Shepherd är tre personer som jag skulle vilja se som statyer. Jag väljer dem inte bara för att de är kvinnor. Jo, delvis eftersom det är så få kvinnor som har fått stå staty jämfört med män. Deras gärningar är stora i sig själva men blir än större då man ser dem ur ett historiskt perspektiv. Gemensamt för Bang, Nan och Nellie är att de verkade i tider då det inte var många kvinnor inom deras respektive yrken.

Amerikanska Nellie Bly – född Elizabeth Jane Cochran (1864–1922) och uppvuxen utanför Pittsburgh, Pennsylvania – wallrafade långt innan begreppet var känt. Hennes artikelserie om det ökända mentalsjukhuset Blackwell's Island för *New York World*, då en av de största tidningarna i Amerika, gjorde Nellie, blott tjugotvå år gammal, till en av de mest kända journalisterna i USA. Hon lyckades lura läkarna att hon var psykiskt sjuk och blev inlagd tio dygn. Allt för att kunna ta reda på hur patienterna behandlades – eller snarare misshandlades. Bly som, på grund av att hon

var kvinna, hade haft svårt att få journalistjobb när hon 1886 kom till New York var nu plötsligt en av de mest kända journalisterna i USA. Hennes berömmelse växte än mer efter det att hon rest i fotspåren av Jules Vernes *Jorden runt på 80 dagar*. Det tog Nellie Bly 72 dagar att göra samma tripp.

Hon gifte sig med industrimannen och miljonären Robert Seaman 1895 och drog sig då tillbaka från journalistiken. Nellie återvände emellertid senare för att rapportera om första världskriget och suffragetrörelsen.

EFTER MAKENS DÖD tog Nellie Bly över hans affärsverksamhet. Hon utvecklade ett antal uppfinningar för oljeutvinning. Flera av dem används än idag.

Så sent som förra året uppfördes det en staty av henne i New York och en i hemstaden Pittsburgh.

Nellie Blys undersökande journalistik belyser universella ämnen som rättvisa och mänskliga rättigheter. Hennes avslöjan-

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL

personligheten. Hans mer utvecklade tankegångar knöt tillbaka till E G Geijer och Victor Rydberg, och en idealistiskt färgad liberalism som under hela 1900-talet var på tillbakagång. Därmed blev Svensson också med åren alltmer bitter och kritisk till samhällsutvecklingen. Hans filosofi fångas väl i följande citat:

”Enligt min uppfattning måste hela samhällsarbetet bedömas utifrån ett allsidigt, hela livet omslutande värdesystem. Självfallet måste då även de materialistiska och tekniska målsättningar-na underordnas denna värdeskala. Det är detta vi håller på att försumma. Hela vår samhällsutveckling ledes vilse av samspelet emellan 1800-talets materialistiska idé-arv och den moderna tekniken. Om storstäder, kollektivism och ensidig materialism får dominera, riskerar vi att personlighetslivet utarmas, tills det hela bokstavligt talat blir ett av makt och myt dirigerat samhällsmaskineri med mänskliga kuggar istället för fria personligheter.” (PT sid 238)

Till skillnad från andra liberaler bejaka-de inte Svensson och hans frisinna-de vän-ner framsteget. Tvärtom var det i moderniteten de största hoten mot friheten lurade. I denna samhällssyn finns ett starkt drag av konservatism. Idealet var att följa sitt eget samvete, inte dras med av massan. Friheten är som starkast i en naturligt framvuxen miljö där bonden äger sin egen mark, försörjer sig själv och ingår i en

naturlig gemenskap. Geijers odalbonde går igen hos Svensson.

Svensson var starkt kritisk till Högerpartiet som han menade företrädde ämbetsmännen och storkapitalet. Men i takt med att socialdemokratin fick ett allt större inflytande över samhällsutvecklingen kom han att rikta kritiken mot socialismen. Främst för dess tendens att inordna människor i organiserade kollektiv och göra dem beroende av ekonomisk tillväxt, specialisering, urbanisering och materialism. Allt krafter som Svensson menade hotade slå sönder förutsättningarna för ett självständigt liv.

Waldemar Svensson var en av historiens förlorare. Hans tänkande tillhör en tradition som länge varit på reträtt. Men till skillnad från många andra ideologier vinnlade han sig om att förankra tänkandet i en konkret verklighet. Hans böcker spänner mellan de mest konkreta detaljer kring jordbruket och religiös metafysik.

Svenssons liberalism var förankrad i något. I kristendomen. I landsbygden.

Kanske passar det ändå bra med en fast förankrad staty över denna udda personlighet. Förslagsvis i hans älskade Ljungskile på den bohuslänska västkusten – hans naturliga hemvist under merparten av hans liv.

Håkan Boström är ledarskribent i Göteborgs-Posten.

”Waldemar Svensson var en av historiens förlorare. Hans tänkande tillhör en tradition som länge varit på reträtt.”



Nellie Bly: en föregångare.

FOTO: TT

den om de grava missförhållanden på mentalsjukhuset i New York hade behövts på så många andra platser i världen. Jag hade gärna sett en Nellie-staty på området där Vipeholmsanstalten i Lund låg (en gymnasieskola idag) – som en symbol för vad mentalpatienter i allmänhet och de så kallat ”sinnesslöa” på Vipeholm i synnerhet tvingats uthärda genom historien.

En annan banbrytande journalist var Barbro ”Bang” Alving (1909–1987), journalist, feminist och pacifist rapporterade från såväl OS i Berlin som från spanska inbördeskriget 1936. Under ett kvarts sekel, 1934–1959, var hon fast medarbetare i *Dagens Nyheter*.

NÄR BANG VÄGRAT att inställa sig till civilförsvarsövningar 1955 dömdes hon till en månads fängelse av Stockholms rådhusrätt. Hon avtjänade sitt straff på Långholmen och dokumenterade sitt liv i fängelset i en artikelserie som året efter kom ut som bok med titeln *Dagbok från Långholmen*.

En självklar plats för en staty av Bang är utanför den så kallade DN-skrapan på Gjörwellsgatan i Stockholm.

Vad gäller Nan Shepherd (1893–1981), tongivande författare inom den skotska modernismen, skulle en staty i ek i Cairngormbergen – i det stora naturreservatet Cairngorms i nordöstra Skottland – vara passande.

Nan älskade litteratur och natur. Hennes mest kända verk, *The Living Mountains*, är ett slags naturmemoarer som har blivit stilbildande för nutida författare med intresse för både natur och språk.

Nan (eg. Anna) Shepherds böcker har fått en renässans de senaste åren. Det ansedda skotska förlaget Canongate har återutgivit hennes böcker; tre romaner och en diktsamling. Förordet till nyutgåvan av *The Living Mountains* är skrivet av den flerfaldigt prisbelönta författaren och akademikern Robert Macfarlane.

Shepherd undervisade i litteratur vid Aberdeen University; samma universitet där hon som en av få kvinnor tog examen 1915.

Nan Shepherd blev sitt alma mater trogen hela livet och undervisade där tills hon var en bra bit över åttio.

Sedan snart fem år tillbaka pryder hennes porträtt Royal Bank of Scotlands fempundssedlar.

Charlotta E Lindell är journalist.

Wadström i Norrköping

Carl Bernhard Wadström är en förbisedd figur i svensk historia. Men han gjorde världen lite bättre.

Av Nina Solomin

Under sommaren 2020 vältes eller vandaliserades mer än hundra statyer vid protester och raskravaller runtom i världen. En del historiska personer som fått monument anklagades med rätta för att ha varit del av förtryck och slavhandel. Andra statyer åkte med av bara farten, som en och annan abolitionist. Man kan gissa att de uppretade demonstranterna inte alltid hann googla statyernas historik, utan att det kanske räckte med att vara en vit, historisk gubbstaty för att bli vält, nedsprejad och släpad ned till närmaste flod.

Carl Bernhard Wadström, samtida med Bellman och med samma 1700-talsfrisyr och kravatt, hade nog legat pyrt till om han hade stått staty någonstans. Nu gjorde han ju inte det, eftersom han varit en förbisedd figur i svensk historia. Frånsett en och annan akademisk uppsats genom åren, en biografi från 1946, ett försök till karaktärs-mord i bokform 1998 och en vetenskaplig samling uppsatser som gavs ut 2019, har herr Wadström fått rätt lite uppmärksamhet. I förhållande till hans insats, alltså. För han tillhör den lilla krets av svenskar som bidragit till idéutvecklingen, ja, rentav historieskrivningen, ute i stora världen.

HAN FÖDDES 1746 och växte upp på Marieborgs herrgård i Norrköpingstrakten. Familjen var burgen och Carl Bernhard Wadström inledde tidigt en strålande karriär. Före 32 års ålder hade han på uppdrag av Gustav III fullföljt ett riskabelt industrispionage hos smeder i Tyskland, han hade effektiviserat förädlingen av ull, blivit chef för landets myntverk, gift sig, samt börjat intressera sig för Emanuel Swedenborgs idéer, vilka var i svang vid denna tid, inte minst avseende yttrandefrihetsfrågan.

Men först efter fyrtio års ålder startar de verkliga äventyren för Wadström – han finner sitt kall. Ihop med två andra svenskar företar han en studieresa till Västafrika. Kungen skickar iväg dem år 1787, för att sondera terrängen för guldfyndigheter och en potentiell svensk koloni. Efter tre månader vid Guineas kust kommer Wadström främst tillbaka med en övertygelse: slavhandeln är djupt omoralisk. Han var inte ensam om sådana tankar vid denna tid. I England var abolitioniströrelsen stark, och Wadström bjöds bums in till parlamentet för att vittna om vad han sett i Afrika.

*”Wadström hade gjort
detaljerade teckningar
av hur tätt slaverna
med bundna händer
stuvades i skeppen.
Illustrationerna
talar för sig själva.”*

I sin bok *Observations on the Slave Trade* från 1789 redogör han utan krusiduller för hur den smutsiga hanteringen gick till när människor fångades in, kedjades fast och transporterades på skepp. Han beskriver hur européerna med mutor och brännvin fick de afrikanska kungarna att lämna ut sin egen befolkning, eller starta krig med andra, för att kunna leverera människor till slavskeppen. Morerna var mest villiga att sälja ut sina sydliga svarta grannar. Européernas korrupta beteende smittade generellt av sig på afrikanerna, vilka Wadström annars uppfattade som fredliga och förnöjsamma.

Grymheterna mot civilbefolkningen, även små barn, gör att han väljer att stanna i London för att föra kampen mot slavhandeln. Han startar en fabrik i Manchester som på något vis har del i projektet, den äter obevekligen upp hans tillgångar. Samtidigt skisserar han på en ny typ av kolonier byggda på jämlikhet, utveckling och stolthet hos ursprungsbefolkningen.

År 1795 kommer hans mest kända verk ut, *Essay on Colonization*. Den innehåller bilder av slavskepp som blir mycket spridda. Wadström hade gjort detaljerade teckningar av hur tätt slaverna med bundna händer stuvades i skeppen. Illustrationerna talar för sig själva. Barbari.

Wadström dör i Versailles utanför Paris år 1799, strax innan han ska fylla 53. Hans böcker är ytterst läsbara, särskilt *Observations on the Slave Trade* som liknar ett resereportage.

VARFÖR HAR INTE Carl Bernhard Wadström varit obligatorisk läsning i svenska skolor? I dessa värdegrundstider måste det väl ändå vara hans tur att hamna i ljuset. Eller skulle det kanske ställa till problem. Han använder ju flitigt n-ordet, och fick själv hedersnamnet Philinegros (Den som älskar svarta). För att inte tala om hans förespråkande av upplysta kolonier. Sådant kan räcka för att bli avfärdad i en tid som är mer intresserad av detaljer och begrepp, än av avsikt och innehåll.

Det får bli en oväldbar staty av Wadström. Varför inte i centrum av Norrköping? En 1700-talsman i kravatt och hatt. Fastlimmad med superlim. Och en skylt: Han gjorde världen lite bättre.

Nina Solomin är journalist och författare.

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL



Carl Bernhard Wadström med prins Peter Panah. Målning av Carl Fredric von Breda (1789).

FOTO: TT

Birgersson i fleece

Ibland blir det väldigt dyrt och ibland går det väldigt snett.
Men utan misslyckanden, inget framåtskridande.

Av Fredrik Johansson

Köp mer aktier! uppmanade Göran Persson på förstasidan i *Dagens Industri*, den 25 mars 2000. Den socialdemokratiska statsministern underströk sin rekommendation med att "börsen aldrig är övervärderad".

Samtidigt hade Stockholmsbörsen inlett en nedgång som skulle nå sin botten efter 947 dagar. Värden för 3 000 miljarder kronor utraderades.

Det är lätt att göra börsaffärer med facit. Och Göran Persson var inte ensam. Att köpa mer aktier, var vad svenska folket och – i än högre grad – människor som professionellt ägnade sig åt att placera andra människors pengar hade gjort. På mindre än hundra handelsdagar från oktober 1999 steg börsen med 80 procent.

Hösten 2000 drog TV 4 igång "Börsmatchen", där olika kändislag fick investera 100 000 kronor i aktier. Den tidigare LO-ordföranden Stig Malm var med i ett lag och det hela leddes tidstypiskt av den gamle trotskisten Staffan Ling. Det blev bara en säsong.

Det har gått drygt två decennier sedan den svenska IT-ryan.

Den grep inte bara Göran Persson och finansmarknaden, utan även medierna, näringslivet och stora delar av svenska folket. Mycket hade redan i sin samtid ett löjets skimmer.

Men om det är enkelt att göra affärer med facit i hand, så är det ännu enklare att raljera i efterhand. Och det är att göra det alldeles för lätt för sig.

IT-BOOMEN ÄR ETT BRA exempel på den lärandeprocess som för mänskligheten framåt. Misslyckanden är ett av de fundament mänsklighetens framgångar byggs på. Ibland blir det väldigt dyrt och ibland går det väldigt snett. Men utan misslyckanden, inget framåtskridande.

Tulpanmanins kollaps i februari 1637 var omskakande för Holland där och då. Samtidigt är Nederländerna idag världens största exportör av blommor. Värden skapas och förstörs. Misstag begås. Människor och företag drar vidare.

Den första svenska internetvågen skulle följas av en andra och

Kärringen i strömmen

Vi behöver inte gilla människan som går mot strömmen.
Däremot ta in envisheten och modet vi njuter frukterna av.

Av Cecilia Nikpay

Jag litar inte på mitt eget omdöme och frågar runt bland vänner, ett par av dem ryktesvis belästa och intelligenta: Till vems ära borde vi resa en staty? "Uma Thurman", svarar den ene. "Min hund", säger den andre, innan de återgår till att diskutera varför den fria viljan är helt passé.

Så utbredd är staty-cynismen att till och med väloljade åsiktsmaskiner inte bryr sig. Eller så sejfar de bara: Förslaget med hunden kan vara en freudiansk ledtråd. För vad händer om de föreslår en staty av, säg, en vetenskapskvinna, som när djurens rätt blivit FN-konvention avslöjas som hunduppfödare? Duvorna huttrar på sockeln.

Men sprickorna i marmorn tränger djupare än rädslan att satsa på fel ansikte. Kulmagade regenter på stadens torg och flintskalliga byster i parkerna, har reducerats till pinsamma anakronismer i det offentliga rummet. Bakom varje ärgat ansikte lurkar en utdaterad världsbild att ta ställning till. Aktivister blir förbannade, tra-

ditionalister går i försvar, medan pragmatiker tycker döingar är irrelevanta. (Och vem kan klandra den för ointresse som aldrig hört talas om snubben på stubben – struken ur undervisningen som han är sen länge.)

Jag börjar känna att relationen till statyn inte ger någonting längre.

VI GÅR TILL TERAPEUTEN, som vänder sig till mig: Har du några positiva minnen av statyer från lyckligare dagar? Hur skulle du vilja att er relation såg ut idag?

Jag sjunker ner i minnet. Till min lättnad osar inga förbjudna kärleksförklaringar till Karl XII eller Edward Colston upp ur mitt inre. Men problemet känns alltmer felformulerat, som så ofta är fallet när man gräver runt i själen efter något. Mitt dysfunktionella förhållande till individer av brons döljer en annan saknad.

SÄTT FLER PÅ PIEDESTAL

en tredje. Nya bolag har förverkligat de affärsidéer och tekniska möjligheter som testades till sin gräns för tjugo år sedan. Idag handlar vi kläder på nätet, bredband är nästan lika essentiellt som elektricitet, vi är uppkopplade mot varandra, mot världen och mot allt fler prylar i våra hem.

Tekniken har omformat vårt samhälle, skapat enorma ekonomiska värden (också i traditionella branscher) och lagt grunden för stora företag och förmögenheter. Det hade inte inträffat om inte någon gått först, snubblat och misslyckats. I en del fall är det samma människor som begick misstagen då som har lyckats nu. Men oftare är det andra som dragit nytta av den kollektiva nyttighet som misslyckandet och försöket att skapa något nytt faktiskt är.

SÅ RES EN STATY ÖVER detta! Kanske en Jonas Birgersson i fleece-tröja eller en Johan Staël von Holstein med viftande armar? Boo.coms logotyp i granit? Alltid retar det någon.

För vi lärde oss något. De misslyckades med egna och andras pengar. Men ingen tvingade någon att vara med. I grunden var IT-yrans ett samhällseligt läroprojekt som finansierades av riskkapitalpengar – i hög grad utländska. Uppblåsta värden försvann, men människorna fanns kvar. Och de reste sig och gick vidare.

Jämför med de 190 miljarder i dagens penningvärde som skattebetalarna pungade ut med för att finansiera den svenska varvskrisen på sjuttioalet. Vad lärde vi oss där? Kanske skulle en staty av IT-bubblan kunna byggas med stål från 500 000-ton tankern Nelly som 1978 lämnade varvet i Uddevalla. För att ligga överksam i en fjord i Norge och slutligen skrotas i Kina 2003? Två lärdomar i en staty.

Och Göran Persson? Ja, den som följde hans råd i IT-yrans



Jonas Birgersson när det begav sig.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

sista skälvande dagar och investerade i ett index av Stockholmsbörsens 30 största aktier och återinvesterade utdelningen i samma aktier har idag mer än fördubblat sina pengar. En tillväxt på 120 procent – eller 4 procent per år – på drygt tjugo år är inget att resa ett minnesmärke över. Men det slår bankboken och madrassen. Och det visar framförallt kraften i den teknik och den ekonomi som då slog igenom. Solen går upp och pannkakan faller ibland ner. Men utvecklingen består. Och den består också av misslyckanden.

Fredrik Johansson är senior director på Hallvarsson & Halvarsson.

Bakom den komplexfyllda Statyn, anar jag silhuetten av en levande Skulptur.

Liggande på schäslongen hör jag nämligen mig själv beskriva stämningar snarare än ansikten, material oftare än ideologier. Den kontemplativa men vibrerande atmosfären runt Wallenbergstenarna på Nybroplan, Gormleys blåsig kraftfulla *Angel of the North* i Gateshead.

Jag säger till psykologen att det vill jag återupptäcka i relationen: det omedelbara, taktila. En livgivande impuls som givits konkret form och utrymme. Inte en moraliskt bakgrundscheckad nuna.

(Tack och adjö, det blir 1500 kronor. Men det var det värt.)

Jakten börjar på en betydelsefull impuls som kan bli en fräsch start i relationen. Jag bläddrar bland ansikten igen, men nu med ett syfte. Tankarna löper fleralinor ut men sugs hela tiden mot bilder på de Obekväma. Människor så obekväma för andra att det får än mer obekväma följder för dem själva.

JAG HÖRDE EDWARD SNOWDEN i en intervju nyss, den historia man hört förut. Men för ett kort *Matrix*-ögonblick vid köksbordet trodde jag mig förstå vad det verkligen innebär att lämna ett bekvämt liv för en principers skull. Från ett luftkonditionerat jobb på NSA i Hawaii, till asyl i Ryssland.

Skulle du gjort det?

Eller, närmare i tid och rum: det obehag som "illojala" vårdbiträden utsatts för eftersom deras chefer är vana att komma undan med 1800-talsfasoner.

Skulle jag ens ta den fighten, från en position lägst ner i hierarkin?

"Kärringen mot strömmen är inte en karaktär man blir särskilt förtjust i, ens i sagan."

Jag som tacksamt tar emot minsta ursäkt att komplett avfärda Obekvämingarna. För gud vad jobbigt det är med folk som på något fundamentalt plan ifrågasätter hur man lever.

Kärringen mot strömmen är inte en karaktär man blir särskilt förtjust i, ens i sagan. Hon som grälade så illa med sin man om säden ska skäras eller klippas, att han till slut tryckte ner henne i strömmen för att få slut på tjetat. Allt medan kärringen sträckte upp armen över vattenytan och fortsatte att klippa med fingrarna.

Men vi behöver inte gilla människan mot strömmen, vare sig den levande eller döda, utan bara ta in envisheten och modet vi njuter frukterna av.

Jag tänker mig en kraftfull bronsarm som sträcker sig ur vattnet mitt i Stockholms ström, med en hand vars fingrar klipper i luften. En trotsig känsla sprider sig i magen hos förbiflygande på Skeppsbron. Måsarna skrånar runt V-tecknet som fingrarna bildar.

Cecilia Nikpay är ekonom och frilansskribent.

Revolutionens fiende

Joseph de Maistre var en reaktionär författare men långt ifrån endimensionell. Isaiah Berlin såg honom som en inspiratör till fascismen, men det är knappast korrekt.

Av Johan Enegren



För 200 år sedan, den 26 februari 1821, avled diplomaten och författaren Joseph de Maistre i sitt hem i det piemontesiska rikets huvudstad Turin. Maistre är för eftervärlden mest känd som en av den politiska reaktionens och den katolska ultramontanismens främsta företrädare med skrifter som *Considérations sur la France*, *Du Pape* och *Soirées de St. Petersburg*. Men han är långt ifrån endimensionell, han har inspirerat författare och tänkare från höger till vänster.

Maistre levde ett intressant liv. En av hans största ideologiska fiender – men också någon som han vid en tidpunkt försöker få kontakt med – exkejsaren Napoleon överlevde honom med några månader och dog på Saint Helena den 5 maj.

Joseph de Maistre föddes den 1 april 1753 i Savojens provinshuvudstad Chambéry. Savojen tillhörde vid denna tid kungadömet Sardinien-Piemonte men landsdelen är fransk såväl till språk som kultur. Fadern François-Xavier var jurist och domare vid provinsdomstolen i Chambéry. År 1769 gav sig Joseph de Maistre

själv iväg till universitetet i Turin för studier i juridik. Han avlade doktorsexamen 1772. Han blev biträdande åklagare 1774 och samma år vann han inträde i en frimurarloge. Frimureriet blir sedan ett intresse som följer Maistre under större delen av hans liv och bidrar till att han tidvis betraktas med viss misstänksamhet av de piemontesiska myndigheterna. Under denna tid ägnar han sig också åt diverse skrifter och åt att samla böcker i historiska och filosofiska ämnen. Hans bibliotek innehåller dock få böcker i juridik och man får intrycket av att denna var en födkrok och att hans verkliga intressen låg åt andra håll.

Maistre gifte sig 1786 med Françoise-Marguerite de Morand, dotter till en pensionerad officer. Hon förde med sig en hemgift i boet, som blev ett välkommet bidrag till Maistres inte helt lysande ekonomi. De fick tillsammans tre barn, sonen Rodolphe och döttrarna Adèle och Constance. År 1788 tillträdde Maistre som domare vid provinsdomstolen.

Familjen de Maistres lugna tillvaro i Chambéry omkullkastades i september 1792, då Frankrike förklarade krig mot kungadömet Piemonte-Sardinien och invade-

”Med sin charm och fallenhet för spirituell konversation blev Maistre en välkommen gäst i Sankt Petersburgs salonger.”

Johan Enegren är jurist och frilansskribent.

Joseph de Maistre.

FOTO: GETTY IMAGES



rade Savojen. I likhet med flertalet av kungadömet tjänstemän flydde familjen till Turin. I huvudstaden var inställningen till savojarderna något avvaktande och de anklagades för att inte ha försvarat sig bättre. Trots ihärdiga försök lyckades Maistre inte få något uppdrag och han återvände med familjen till Chambéry i januari 1793 för att se till sin egendom och sina kvarvarande släktingar. Han konstaterade dock att det inte gick att leva under fransk överhöghet och återvände till Turin.

I april 1793 befann sig Maistre i Lausanne, dit han flyttat med familj för att vara närmare sina släktingar som stannat i Savojen. Han erhöll i augusti en befattning som konsulär företrädare för kungadömet Sardinien i Lausanne. Hans främsta uppgift var att skapa ett nätverk för inhämtning av underrättelser från det ockuperade Savojen för vidare befordran till Turin och att hjälpa flyktingar.

Skakad och förfärad över den stegrade revolutionära terrorn i Frankrike fann Maistre ändå tid att påbörja sin uppgörelse med franska revolutionen, *Considérations sur la France*, som publicerades 1796. Ledmotivet i den boken och nästan alla Maistres verk är uppfattningen om en gudomlig metafysik enligt vilken de oskyldigas lidande och blodspillan försonar en värld som har syndat.

Maistre tolkar revolutionen som både ett gudomligt straff och ett gudomligt påbud om pånyttfödelse som i förlängningen leder till en religiös vision om försoning. Han pläderar för monarkins och det hierarkiska samhällets återkomst och dömer ut de skrivna författningar som har tillkommit sedan revolutionen. Skrivna lagar uttalar enbart redan existerande rättigheter och dessa rättigheter uttalas endast när de angrips, ett tecken på svaghet hos samhällets institutioner.

Vid fredsförhandlingar i Paris i maj 1796 tvingades Piemonte-Sardinien avträda Savojen till Frankrike.

Maistre återvände till Turin i mars 1797. I december 1798 ockuperade Frankrike Piemonte-Sardinien. Försett med ett

förfalskat preussiskt pass begav sig Maistre med sin familj på en kylig och farofylld färd nedför floden Po och hamnade i Venedig i slutet av januari 1799. Det var en svår och oviss tid för Maistre och hans familj men i juni ljusnade horisonten något. En rysk-österrikisk armé körde ut de franska styrkorna ur Turin för en tid och Maistre kunde återvända dit i september. Han utsågs till justitieminister på Sardinien, vilket innebar en rejäl förbättring av familjens ekonomiska situation. Maistre anlände till huvudstaden Cagliari i januari 1800. Hans tid på ön blev inte särskilt lyckosam. Han drog inte jämnt med vicekungen Charles-Félix, som ville använda repressiva metoder mot den rådande oron på ön, medan Maistre försökte insistera på att tillämpa rättsliga förfaranden. Han arbetade hårt men fann även tid till studier, bland annat i orientaliska språk tillsammans med en litauisk dominikanmunk som lärare. Maistre upplevde Cagliari som ett bakvatten jämfört med de städer han tidigare bott i och tidvis levde han där utan sin familj.

I oktober 1802 uppstod en vakans på posten som Sardiniens minister i Sankt Petersburg. För Sardiniens del var London och Sankt Petersburg de viktigare posterna inom den diplomatiska förvaltningen, eftersom landet var helt beroende av subsidier från Storbritannien och Ryssland under perioden 1800–1814. Till sin glädje utsågs Maistre till minister i Sankt Petersburg.

Maistre anlände till den ryska huvudstaden 1803. Han tillbringade där 14 år och genom sin personlighet utövade han ett inflytande som inte stod i proportion till det obetydliga rike som han

hade sänts att företräda. Hans förhållande till kungen var kylslaget och hans skrivelser, författade med litterär brio, satte i förstone myror i huvudet på tjänstemännen vid det sardinska hovet som misstänkte att han skulle överskrida sina instruktioner. Efter en tid dämpades dessa farhågor, även om Maistre hos sina räddhågade uppdragsgivare insisterade på utrymme för egna bedömningar och initiativ.

En viktig kontakt bland de diplomatiska kollegorna var den svenska ambassadören Kurt von Stedingk, med vilken Maistre utvecklade en varm vänskap. Stedingk gav Maistre råd om hur han skulle hantera den ryske utrikesministern Vorontsov, som i sin tur uppskattade Maistres kvaliteter. När Maistres sardinska överordnade varnade honom för att umgås med Stedingk, som misstänktes för jakobinska sympatier, replikerade Maistre spefullt att man lika gärna kunde tala om den svenska ambassadörens jakobinska principer som påvens kalvinistiska. Med sin charm och fallenhet för spirituell konversation blev Maistre en välkommen gäst i Sankt Petersburgs salonger. Han var särskilt framgångsrik när det gällde att intressera ryska högreståndskvinnor för katolicismens fördelar, något som myndigheterna betraktade med viss misstänksamhet.

*”Berlin hävdade att
Maistres förakt för
upplysningens idéer och
naturliga rättigheter
kopplat till hans betoning
av hierarki, auktoritet,
lydnad och underkastelse
och krigets oundgänglighet
haft stort inflytande på
reaktionära och även
fascistiska idéer.”*

Maistres djärvaste tilltag under sin tid i Sankt Petersburg var ett försök att få till stånd ett möte med Napoleon efter freden i Tilsit 1807 mellan Ryssland och Frankrike. På grund av ryskt motstånd skedde ingen uppföljning av freden i form av en konferens vid vilken Sardiniens öde kunde regleras. Maistre samtalade med Napoleons representant i Sankt Petersburg som lovade att vidarebefordra en promemoria till den franske kejsaren. Där föreslog Maistre att han skulle komma till Paris i egenskap av privatperson för ett samtal om sardiska angelägenheter. Det är obekant om promemorian nådde Napoleon.

Förutom den diplomatiska verksamheten blev det tid över för att skriva texter i historiska och filosofiska ämnen. I maj 1809 avslutade han en essä om principen

bakom staters konstitutioner (*Essai sur le principe générateur des constitutions politiques*) i vilken han hävdar att en konstitution är gudomligt inspirerad och att de mest grundläggande elementen i en nations lagar inte kan skrivas ned. Enligt Maistre är uppfattningen att en politisk konstitution kan skapas och skrivas a priori ett av de allvarligaste tankefelen som har förekommit under 1700-talet. Han dömer således ut de amerikanska och franska konstitutionsbyggena som leder sitt ursprung till den för honom så förhatliga företeelsen revolution. Han hyste däremot stor sympati för den organiska konstitutionella utvecklingen i England.

På grund av sina goda kontakter inom den ryska förvaltningen och framförallt med undervisningsministern Razumovskij anlätades Maistre som rådgivare vid utformningen av läroplanen vid det kejserliga lyceet i Tsarskoje Selo. Maistre föreslog att ämnen som latin, logik och moralisk fostran skulle prioriteras framför naturvetenskaperna och när tsaren godkände läroplanen 1810 hade ämnen som kemi, naturhistoria, arkeologi och astronomi tagits bort. I en skrift om Ryssland lägger Maistre fram ett antal konservativa principer som landets regering bör följa. Han varnar bland annat för att befria livegna samtidigt som övergrepp mot dessa ska beivras. Han anser vidare att undervisning i naturvetenskaper inte bör uppmuntras, att spridning av protestantiska läror inte bör tillåtas samt att de katolska och ortodoxa kyrkorna bör knyta närmare band. I ett brev tackar tsar Alexander Maistre för skriften som berett honom mycket nöje.

Frankrikes anfall på Ryssland i juni 1812 innebar något av en vändpunkt i Maistres ryska tillvaro. Stämningen i landet blev mera nationalistisk och främlingsfientlig och misstron mot andra trosriktningar än ortodoxin ökade. Maistres kontakter med den ryska ledningen försämrades och i februari 1816 anklagade tsaren honom vid en audiens för att ha bistått jesuitorden som just utvisats ur landet. Maistre försökte förklara att hans religiösa aktiviteter enbart varit av godartad natur men insåg att han inte längre kunde göra någon nytta som sardiskt sändebud i Ryssland. Han lämnade Sankt Petersburg i april 1817. Åter i Turin utsågs Maistre till justitieminister i december 1818.

Påföljande år gav Maistre ut *Du Pape*, en kraftfull plaidoyer för kristenhetens uppslutning kring påvedömet och den romerska katolicismen och samtidigt en förödande kritik av alla andra kristna trosriktningar, inklusive den ortodoxa, för vilken Maistres känslor uppenbarligen svalnat. Enligt Maistre är alla trosriktningar som inte erkänner påvens överhöghet protestantiska. Han är heller inte nådig mot islam. Han betraktar muslimer som katolicismens dödsfiender och omöjliga att integrera i den kristna kulturen. Där de två religionerna möts måste den ena antingen segra eller gå under. Enligt Maistre har Europa påvemakten att tacka för att islams framfart i Europa kunnat hejdas. I bokens avslutande kapitel hävdar Maistre att Guds underverk kan skönjas i stormakternas beslut efter Wienkongressen 1815 att återinsätta påven i Vatikanen som chef för påvestaten. I det närbesläktade verket *De l'Église gallicane*, som utkom strax efter Maistres död 1821, riktar han sig mera specifikt till den kyrkliga ledningen i Frankrike med en uppmaning att ge upp kravet på självständighet i fråga om kyrkliga utnämningar och seder gentemot Vatikanen och istället underordna sig påvens överhöghet i sådana frågor.

Det verk för vilket Maistre är mest känd, *Les soirées de Saint Pétersbourg*, hade han skrivit på under sina år i Sankt Petersburg och han förde mig sig ett i stort sett färdigt manuskript till Turin. Boken publicerades postumt 1821 och består av elva samtal mellan tre fiktiva personer: en riddare som spelar rollen av nybörjare i filosofi, en senator som ägnar sig åt frimureri och orientaliska läror samt en greve (möjligen Maistre själv) som representerar den sanna katolska tron. Dessa herrar behandlar, enligt Maistres egen beskrivning, de stora frågorna inom den rationella filosofin och avsikten är att gifta samman filosofi och evangelium, som Maistre uttryckt det. Många av samtalens kretsar kring förekomsten av ondska och förhållandet mellan Gud och människa. Maistre betonar arvsynen och menar att människan fört in ondskan i världen. Straff som drabbar även oskyldiga människor, så att de offrar sig för de skyldiga, är ett sätt att sona världens ondska och på så sätt återupprätta balansen i Guds skapelse. Ett genomgående tema i samtalerna som förs är vissheten om människans odödliga själ, som enligt Maistre bär på ett fragment av den gudomliga och absoluta Sanningen.

Ett verk som belyser den spänning som finns i nästa alla Maistres skrifter mellan hans naturliga nyfikenhet och beundran för vetenskapliga upptäckter å ena sidan och hans djupa oro över den moderna vetenskapens negativa moraliska och sociala konsekvenser å den andra är *Examen de la philosophie de Bacon*. I denna bok, skriven under perioden 1814–1815 men utgiven först 1836, levererar han en häftig kritik av den engelske filosofen och politikern Francis Bacons idéer om naturvetenskaperna och naturvetenskaplig metod. Maistre anklagar Bacon för att försöka koka ned kunskap och vetenskap till fysik genom att hävda att fysiken är den enda vägen till sanningen. Maistre menar vidare att en sådan uppfattning hotar att underminera filosofi och religion samt bana

vägen för materialism och ateism. En anledning till den postuma publiceringen kan ha varit att Maistre under sin livstid känt viss tvekan inför att öppet angripa naturvetenskaperna. Angreppet kunde ju också betraktas som något orättvist, eftersom Bacon själv endast hävdade att religion och vetenskap borde hållas åtskilda.

Maistres eftermäle har varit blandat. Under 1800-talet påverkades det i första hand av litteraturhistorikern Charles-Augustin Sainte-Beuves kritik. Denne tog avstånd från de flesta av Maistres idéer och ogillade hans aristokratiska uppfattningar. Han fascinerades dock av Maistres litterära talang och led, enligt egen utsaga, ofrivilligt av att konstatera att någon som uttalade uppfattningar så på tvärs med Sainte-Beuves egna kunde skriva så vacker franska. Den moderna sociologins fader Auguste Comte, en anhängare av vad han kallade ”organiska” epoker, där stabilitet och konsensus om värderingar råder, högtaktade Maistres idéer.

En mer eller mindre fullständig utgåva av Maistres samlade verk publicerades 1884, vilket i sin tur gav upphov till ett stort antal böcker och artiklar. Maistres arkiv blev tillgängligt för utvalda forskare vid mitten av 1920-talet och 1976 bildades ett institut för Maistrestudier i dennes hemstad Chambéry, anknutet till universitetet i den nuvarande franska regionen Savoie.

Den brittiska idéhistorikern och filosofen Isaiah Berlin publicerade 1960 en essä om Maistre i vilken han beskrev denne som en inspiratör till fascismen. ”Joseph de Maistre and the Origins of Fascism” kom senare att ingå i Berlins essäsamling *The Crooked Timber of Humanity*. Berlin hävdade att Maistres förakt för upplysningens idéer och naturliga rättigheter kopplat till hans betoning av hierarki, auktoritet, lydnad och underkastelse och krigets oundgänglighet haft stort inflytande på reaktionära och även fascistiska idéer. Denna uppfattning har haft stort inflytande på Maistreforskningen sedan dess.

På senare tid har denna bild dock nyanserats. I ett bidrag i verket *Joseph de Maistre and his European Readers* (2011) konstaterar den brittiska fascismexperten Cyprian Blamires, som själv har doktorerat för Berlin, att dennes bild av Maistre som inspiratör till fascismen på det hela taget är felaktig.

Blamires menar att Berlin kopplar Maistre till fascismen, eftersom han tolkar denna ideologi som fientligt inställd till upplysningen och franska revolutionen, antiintellektuell och antiliberal. Senare forskare, som Roger Griffin, menar att fascismen till sin kärna omfattar en revolutionär ultranationalism som kräver en nationell pånyttfödelse. Enligt Blamires passar ingen definition av fascism särskilt väl in på Maistre. Han var ingen nationalist – även om han högtaktade den franska kulturen – utan en passionerad anhängare av den universella romersk-katolska kyrkan som upprätthållare av världsordningen och sannerligen ingen revolutionär.

Även om Maistre inte var någon vän av upplysningen, eller av Jean-Jacques Rousseau, kan han i någon mån sägas dela dennes målsättning att lösa konflikten mellan människans egenvilja och hennes sociala natur i syfte att återupprätta den harmoni som gått förlorad till följd av människans själviska natur. Fast för Maistre är det Gud som råder istället för Rousseaus ”allmänna vilja”. I ett verk från 1795, *De l'État de nature ou Examen d'un écrit de Jean-Jacques Rousseau*, gör Maistre grundligt upp med Rousseaus idéer om ett ursprungligt naturtillstånd i vilket alla människor levde jämställt.

Mycket av Maistres tankegods kan förefalla främmande idag men han sätter fingret på viktiga frågor inom religion och det politiska livet som alltfjämt är aktuella. Dagens högerpopulister och fascister torde dock ha föga att hämta hos honom. ✱

RELIGION

Jesus var inte gift

Teorierna om att Jesus och Maria Magdalena skulle ha haft en kärleksrelation är populära trots att de är svagt underbyggda, menar **Paul Linjamaa**.

ÅR 2012 ORSAKADE Harvardprofessorn Karen King en sensation på en konferens i Rom genom att presentera ett papyrusfragment, stort som ett visitkort. Nyheten om fragmentet orsakade uppståndelse i världspressen. Alla stora medier rapporterade om det, även de i Sverige.

Det hela börjar på sommaren 2012 då King får ett mejl från en person som presenterade sig som en välbärgad antikvitetsamlare. I sina ägor har samlaren ett papyrusfragment som han tror kan intressera King, och han säger sig vilja ha hennes hjälp att fastställa fragmentets identitet. Papyrusbiten rymmer endast åtta rader text. På dem finns namnet Maria, och även en mening som Jesus uttalar, riktat till sina lärjungar: "han sade till dem: *min fru*". Språket är koptiska, en form av antik egyptiska som talades under de första århundradena av vår tideräkningens början, och som många antika kristna texter bevarats på.

King låter översätta texten och skickar fragmentet på analys för att få dess ålder fastställd. Och mycket riktigt, kol-14-dateringen visar att papyrusen är antik och dateras till cirka 300-talet. Hon övertygas om att fragmentet är genuint och presenterar sina preliminära slutsatser på den internationella kongressen för koptiska studier i Rom år 2012. Ägaren till papyrusen vill förbli anonym och King lovar att inte röja hans identitet.

PÅ KONFERENSEN I ROM blir det stor uppståndelse. Ett läger forskare ställer sig omedelbart tveksamma till fragmentets äkthet. Det som störde dem initialt är handstilen. Skriften anses klumpig och ovan, inget som stämmer överens med liknande texter från samma period. Dessutom är grammatiken underlig, det är något som skaver. King väljer dock att lita på de papyrologer som säger att fragmentet kan vara äkta, samt de laboratorietester hon beställt som ger stöd för papyrusens antika proveniens. Hon publicerar därför sina slutsatser i den välrenommerade tidskriften *Harvard Theological Review* och ger texten som fragmentet tillhörde namnet "Jesu frus evangelium".

Karen King var hela tiden noga med att påpeka att papyrusen som texten var

skriven på var daterad till en period flera hundra år efter Jesu död. Den kunde därför endast användas som källa till vad vissa kristna på 300-talet ansett. Ändå publicerade medierna som att fyndet visade att Jesus hade varit gift. Här i Sverige lät SVT utropa: "Var Jesus gift? En historiker på Harvard tror att den här biten papyrus kan vara beviset."

Varningar från skeptikerna blev mer högljudda i takt med att "Jesu frus evangelium" fick spridning. Bibelvetarna Francis Watson och Simon Gathercole visade att texten i fragmentet var slående lik, nästan ordagrant, en modern transkription av Tomasevangeliet. Sannolikheten för att textfragmentet var identiskt med en modern utgåva av ett helt annat antikt manuskript, sånär som på de mystiska orden "min fru", var astronomiskt små.

HISTORIEN FICK SITT snöpliga slut sommaren 2016 i och med att den amerikanska journalisten Ariel Sabar publicerade artikeln "The Unbelievable Tale of Jesus's Wife" i tidningen *The Atlantic Monthly*. Sabar hade efter mycket detektivarbete lyckat identifiera den mystiska ägaren till papyrusfragmentet: Walter Fritz, en man



Stoicismens aktualitet

64 Erik Cardelús läser Marcus Aurelius och hans efterföljare

Det förflutna är inte avslutat

66 Gunnar Åselius om ryska minnesdagar

När allt var i rörelse

68 Anna Victoria Hallberg om svenska baletten

Robotar och människor

69 Katarina O'Nils Franke om Pinocchios sentida efterföljare

Filosofiskt triangelndrama

70 Carl-Göran Heidegren läser Kaila och von Wright

Krönika

71 Edvard Hollertz drömmer om en bokskog

I korthet

71 Catta Neuding om döden och sociala medier

Föreställningen att Maria Magdalena och Jesus varit ett kärlekspär har också i Sverige inspirerat författare som tror att kyrkans män tystat en kristendom som betonade kvinnligt ledarskap.

i övre medelåldern med tyskt ursprung som emigrerat till Florida. Fritz hade i sin ungdom studerat egyptologi i Berlin. Han hade arbetat en tid vid Stasimuseet i Berlin men försvunnit i samband med att värdefulla objekt hamnat på villovägar. Fritz flyttade till USA, där han och hustrun



Maria Magdalena.

FOTO: ALAMY

bland annat har ägnat sig åt pornografiska verksamheter.

Antika papyrusfragment kan köpas relativt billigt, men de med historiskt värde kan inbringa miljonbelopp. Nyligen briserade en annan skandal då Oxfordprofessorn Dirk Obbink greps av polis anklagad för att ha förskingrat värdefulla Bibelmanuskript från biblioteket på sin arbetsplats och sålt dem till ett privat museum i USA. (Obbink hävdar sin oskuld.) Walter Fritz var väl förtrogen med manuskriptmarknaden och hade dessutom grundläggande kunskaper i koptiska. Skräppapyrus från 300-talet är relativt enkelt att få tag på och det är inte heller svårt att skrapa bort eventuellt gammalt bläck så man får en tom sida att skriva på.

Fragmentet anses nu allmänt vara en förfalskning, men Fritz förnekar all kännedom om att så skulle vara fallet. I boken *Veritas. A Harvard Professor, a Con Man and the Gospel of Jesus's Wife* (2020) redo-

gör Ariel Sabar för historien.

Hur kommer det sig att ett fragment som påstods vara författad cirka 250 år efter Jesus skapat sådan uppståndelse; och varför var många så snabba med att vantolka det som en källa till den historiske Jesus? En anledning var att historien knöt an till en konspirationsteori som har varit populär under många år, den om att Jesus och Maria Magdalena var ett kärlekspar och att detta har dolts av kyrkans män. Som jag skriver i min bok *Maria Magdalenas evangelium* (Dialogos), som utkom i höstas, utgår en uppsjö fiktiva och pseudovetenskapliga skildringar från denna rafflande premiss. Musikalen *Jesus Christ Superstar* av Andrew Lloyd Webber insinuerar relationen. I Martin Scorseses film *Kristi sista frestelse*, som bygger på Nikos Kazantzakis roman med samma namn, frestas Jesus att avstå från döden på korset och istället bilda familj med Maria Magdalena.

En bok som slog alla försäljningsrekord var Dan Browns *Da Vinci-koden* (utgiven på svenska 2003). Romanen baseras på legenden om att det finns ett hemligt släkte som Maria Magdalena och Jesus grundlagt, och att Jesus ättlingar lever kvar bland oss än idag. Browns fiktiva skildringar hämtade inspiration från boken *Heligt blod, helig Gral* från 1982 där Michael Baigent, Richard Leigh och Henry Lincoln försöker presentera tesen som historiskt underbyggd. Som stöd för tesen hänvisas ofta till tidigkristna texter såsom *Filipposevangeliet* och *Maria Magdalenas evangelium*, där Maria framställs som en lärjunge åtminstone i paritet med de övriga. Även om dessa autentiska texter inte beskriver någon kärleksrelation mellan Jesus och Maria Magdalena så innehar hon där en utvald position.

FÖRESTÄLLNINGEN ATT Maria Magdalena och Jesus varit ett kärlekspar har också i Sverige inspirerat författare som tror att kyrkans män tystat en kristendom som betonade kvinnligt ledarskap. Ett exempel är Gunilla Hultgrens *Brudrovet. En nedtystad kvinnohistoria* (2009). I *Guds olydiga revben* (2017) gör Gunilla Thorgren en feministisk läsning av kristendomens historia. Boken, som också framförts som teaterpjäs, skildrar hur ett ont patriarkat förtryckte de tidiga och kvinnovänliga kristendomsformerna, till förmån för en mansdominerad kyrka.

Uppmärksamheten som "Jesu frus evangelium" genererat, men som visats vara en bluff – Karen King har nyligen själv erkänt att mycket tyder på att hon blivit lurad – är ett exempel på hur snabbt vi är villiga att skriva om historien, särskilt om de nya rönen passar vår samtids ideal. Det finns dock få belägg för uppfattningen att kvinnan innehaft någon särställning i den tidiga kristendomen, ännu mindre att Jesus var gift. I vissa fall, speciellt när kristendomen fortfarande var begränsad till hus och hem, verkar kvinnor ha kunnat uppnå ledarpositioner. I takt med att kristendomens anseende och inflytande växte förändrades dock maktbalansen till förmån för dem som hade makten i det offentliga rummet: männen.

Men att vi har att göra med en utstuderad plan att förtrycka kvinnlig auktoritet, iscensatt av en ond kyrka, är felaktigt. Med tanke på hur det antika samhället i stort såg ut, där männens dominans var total, var det snarare en oundviklig konsekvens att kvinnan marginaliserades när kristendomens position utvecklades från att vara ett avantgarde till att bli legio.

Att flera av dagens kristendomsformer har berett plats åt kvinnor på alla nivåer är naturligtvis välkommet. Men det ändrar inte historien. ✨

Stoicismens aktualitet

Marcus Aurelius har kommit i nyöversättning på svenska. Det är ännu ett tecken på stoicismens nya relevans, menar **Erik Cardelús**.

UNDER DE SENASTE åren har stoicismen fått ett globalt uppsving. En nyckelroll har spelats av ett antal framstående akademiker och författare. Nyligen utkom en svensk nyöversättning av Marcus Aurelius *Självbetraktelser* (Daidalos). Det är ett av stoicismens centrala verk, skrivet av en åldrande romersk kejsare som tillbringade stora delar av sitt liv i fält, omgiven av krigiska germanska stammar.

Inte minst var Marcus Aurelius en omtyckt kejsare, den femte och sista av de goda härskarna enligt den gängse historiskrivningen. Hans regeringstid sträckte sig åren 161–180, en period präglad av intern politisk stabilitet samtidigt som riket hotades av attacker utifrån.

Självbetraktelser innehåller 12 mindre kapitel med reflektioner som tycks ha vuxit fram organiskt, utan tydlig progression och struktur. Originaltexten skrevs på grekiska – dåtidens filosofispråk – och översättningen är skickligt utförd av lektorn i grekiska Mikael Johansson.

I texten förenas ytterligheter; världens mäktigaste man talar om sina livsproblem, ett samtal böljande mellan högt och lågt. Meningen med livet varvas med vardagligheter som: "Blir du arg på den som har dålig andedräkt?" Tematisk mångfald, vackra och drastiska beskrivningar sammanvävs med kärnbudskapet: att vägen till ett gott liv går via självbehärskning, stillhet och sinnesnärvaro. Allt baserat på det praktiska förnuftet.

Vid sidan om förnuftet lyfts andra antika dygder fram: mod, måttlighet och rättfärdighet. Vissa beskrivningar har en nyvunnen aktualitet: främst uppmaningen att undvika mångsysslande, eller *multitasking*, på modern svengelska. Rådet är att skala bort det oväsentliga och leva i nuet, vilket leder tankarna till *mindfulness*. Sedan länge har likheten mellan stoicism och zenbudism understrukits i forskningen.

MÅLET HOS STOIKERNA är *eudaimonia*, ett gott liv på grekiska. Men till skillnad från nutida självhjälpslitteratur begränsas det goda livet inte till en själv, här finns en riktning med det allmännas bästa i förgrunden. Anslaget är rakt och syftar till självförbättring, utan metafysiska spekulationer. I detta avspeglas en skillnad mellan Aten och Rom, där romarna generellt

ansågs mer praktiskt inriktade. Filosofi värderades också lägre i Rom, där filosofer som stoikerna Seneca och Epiktetos tvingades i landsflykt.

ENLIGT EN VULGÄRUPPFATTNING förordar stoicismen oberördhet och känslökyla, vilket ofta bemöts i dagens nystoiska litteratur. Argumentet blir att det behövs självbehärskning för att inte fastna i känslosvall, flocktänkande eller egofixering, vilket gör oss mindre medmänskliga och allmännyttiga. I *Självbetraktelser* sägs att vi varje dag möter människor som är "beskäftiga, otacksamma, oförsämda, opålitliga, elaka och föga sociala", mot vilka vi måste använda vårt praktiska förnuft för att inte hamna på samma nivå, eftersom vi är skapta för samverkan.

Välkänt är också mottot *memento mori*, att begrunda livets korthet och den ofrånkomliga döden. Här uppstår lätt en anakronistisk tolkning, då *memento mori* och dess

Från kyrkofadern Thomas av Aquino via Arthur Schopenhauer till dagens kognitiva beteendeteorier finns starka spår av stoicism.

slitna systerbegrepp *carpe diem* numeras till intäkt för att vi ska leva utsvävande och med gasen i botten, allt enligt mottot YOLO (*you only live once*). Inför detta skulle en stoiker invända att livets korthet ålägger oss att leva förnuftigt, hänsynsfullt och meningsfullt.

Stoicismen grundades i Grekland runt 300 f Kr, men antog först i Rom en framträdande roll. Detta beror på att två av stoicismens förgrundsgestalter, Marcus Aurelius och Seneca (4 f Kr–65 e Kr), var framträdande potentater, den förre kejsare och den senare politiker, bankir och dramatiker. Någon inspiration tycks dock inte Marcus Aurelius hämtat från den inflytelserike Seneca. Istället kom inspirationen från en annan stoiker, Epiktetos (55–135), en frigiven slav med ursprung i nutidens

Turkiet. Epiktetos livnärde sig som lärare och filosof, innan han förvisades från Rom till Nikopolis, i dagens Grekland.

Med kristendomens uppkomst och successiva hegemoni försvagades stoicismen som levande filosofisk och ideologisk kraft. Istället kom stoiskt tankegods att absorberas av andra riktningar och tänkare. Från kyrkofadern Thomas av Aquino via Arthur Schopenhauer till dagens kognitiva beteendeteorier finns starka spår av stoicism.

Ett talande exempel är sinnesrosbönen som utgör filosofisk ryggrad inom 12-stegsrörelsens verksamhet. Denna text, som dagligen och stundligen används på självhjälpsmöten världen över, skrevs ursprungligen av den amerikanske prästen Reinold Niebuhr 1926. I de välkända raderna önskas sinnesro att acceptera och inse skillnaden mellan det man kan och inte kan påverka, rader med släktskap till Epiktetos i dennes *Handbok i livets konst*: "Somliga saker kan vi bestämma över, andra inte. Vi bestämmer över våra åsikter och vår inställning, vårt begär och vår motvilja [...] Men kroppen bestämmer vi inte över, inte våra ägodelar heller, vårt anseende och vår ställning."

En nutida stoisk uttolkare, som fördjupar denna tankefigur, är den italiensk-amerikanske professorn Massimo Pigliucci. Sedan länge verksam i New York men uppväxt i Rom, har Pigliucci en närhet till det stoiska arvet, vilket beskrivs i bäsäljaren *How to be a Stoic. Ancient Wisdom for Modern Living* (2017). Det tog dock en bra bit in i vuxenlivet innan Pigliucci omfamnade stoicismen, framkallat av sin fars bortgång och överhuvudtaget en tilltagande vilshenhet i livet.

PIGLIUCCI, SOM FÖRST doktorerade i genetik och sedan i filosofi, har länge utmärkt sig som en stridbar förespråkare för att sekulära och vetenskapliga principer ska råda i samhället. Likafullt kände han behov av en filosofisk bas, vilket efter starkt övervägande blev stoicismen. Enligt Pigliucci medför särskiljandet mellan påverkbara och opåverkbara faktorer flera fördelar. Dels skänker det sinnesro, dels stärker det hoppet och tilltron till ens egen förmåga. Mycket av dagens politiska polarisering, extremism och bitterhet har sitt ursprung i



Staty av Marcus Aurelius i Rom.

FOTO: GETTY IMAGES

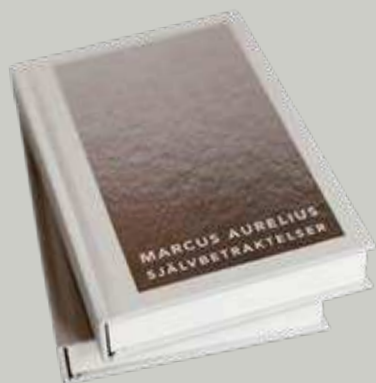
människors upplevda maktlöshet – inför sig själva, sina medmänniskor och inför de globala hoten.

Liknande tankegångar finns hos den danske psykologiprofessorn Svend Brinkmann i bässtäljaren *Stå fast. Vägra vår tids utvecklingstväng* (på svenska 2015). Här uppmanas vi att ha rötter istället för fötter, att odla måttfullhet och integritet, speciellt då planeten drabbats av klimatkris och många slits sönder av psykisk ohälsa, liksom bitterhet över ouppnådda mål och ideal. Eller för att anknyta till Marcus Aurelius: "Levnadskonsten liknar snarare brottningsän dans på så vis att du står beredd och orubblig inför det som drabbar dig och det som är oförutsett."

MINST SAMHÄLLSKRITISK OCH mest retoriskt skicklig av dagens nystoiker är amerikanen Ryan Holiday, en tidigare marknadsföringsguru och författare till bässtäljande böcker. Med videobloggen *The Daily Stoic* följs han av miljontals människor. Senast är det coronakrisen som kan hanteras med stoiska verktyg. *The Daily Stoic* är också titeln på en uppmärksam bok, med texter av olika stoiker, som Holiday gav ut 2016 med Stephen Hanselman.

Hos Holiday finns en förkärlek för att namndroppa kända och framgångsrika människor, vilket tycks rimma bättre med amerikansk framgångsdyrkan än stoicism. Likafullt är det inte ovanligt i stoisk litteratur att uppmärksamma inspiratörer och välgörare. Exempelvis ägnas de första sidorna i *Självbetraktelser* åt föregångare, nära och kära. Marcus Aurelius visar tacksamhet inför sina barns dugliga lärare, att han själv ännu har hälsa och inte lever i materiell nöd.

Om stoicismen råder delade meningar. Vissa uppfattar den som lyxfilosofi hos redan privilegierade, andra ser en vägledning i att uppskatta och leva i nuet, oavsett hur detta ter sig. Marcus Aurelius ger rådet att älska det som har fallit på vår lott och inte jaga det omöjliga, två saker som naturligtvis varierar mellan personer och epoker. ✱



HISTORIEBRUK

Det förflutna är inte avslutat

Sveriges och Rysslands olika självbilder visar sig i vilka historiska händelser som högtidlighålls, menar

Gunnar Åselius.

ATT LÄRA HISTORIA innebär inte bara att tillägna sig vissa fakta och årtal, utan även att lära sig tänka historiskt – att få tillräcklig kunskap om det förflutna för att förstå att synen på dåtid och nutid har växlat genom tiderna. Det förflutna består av minnen och hågkomster, men också av föreställningar om hur olika problem och konflikter hänger samman inbördes och vilka lärdomar vi bör dra av utifrån det. *Historien* är alltså inte detsamma som vår kunskap om allt som någonsin har hänt, utan snarare det som vi av olika skäl valt att minnas och bestämt är betydelsefullt när vi försöker orientera oss i nuet.

Ett klassiskt exempel på hur det kollektiva minnet förändras är hur firandet av vapenstillståndet 1918 kom att skifta betydelse efter andra världskrigets slut. Från att under mellankrigstiden ha varit en fosterländsk hyllning till dem som offrade sina liv, övergick högtidlighållandet från 1950-talets slut till att istället bli ett firande av freden i Europa. En som har uppmärksammat detta är lundahistorikern Klas-Göran Karlsson, som i en lång rad böcker har diskuterat historiekultur och historiebruk, bland annat med utgångspunkt i 1900-talets krig och katastrofer.

I Sverige, liksom i andra länder, handlar alltså historieskrivning om urval. Mynligheten Levande historia, eller de statliga upplysningskampanjer som har ägt rum med anledning av Raoul Wallenbergs hundraårsdag eller minnet av allmänna rösträttens införande 1921, sysslar inte med historia som vetenskap utan som värdegrundsarbete.

SVERIGE HAR KLARAT sig undan krig under mer än tvåhundra år och investerat mycket av sin prestige och självbild i detta faktum. Den enda officiella militära minnesdagen är Veterandagen den 29 maj, som instiftades av riksdagen 2011. Den tillkom för att hedra svensk personal som deltar eller har deltagit i nationella och internationella militära eller civila humanitära operationer, liksom för att högtidlighålla

minnet av dem som stupat eller omkommit för nationen. Veterandagen blev officiell flaggdag 2018.

Den militära minnespolitiken i Sverige hanteras av Försvarets traditionsnämnd. Av nu gällande bestämmelser framgår exempelvis att ett militärt förband har rätt att föra ett visst historiskt namn på sin fana som segernamn, om förbandet deltagit "i fältslag eller annan krigsoperation som haft betydelse för Sveriges och dess historiska utveckling". Exempel på sådana förband är Livgardet i Kungsängen och Livregementets husarer i Karlsborg, som med anledning av sin roll i slaget vid Lund 1676 varje år högtidlighåller minnet av den 4 december.

DET KAN VARA intressant att jämföra med situationen i Ryssland. Landet fick officiellt en militär minnespolitik först efter Sovjetunionens fall när den ryska statsduman under president Boris Jeltsin i mars 1995 stiftade en federal lag: "Om särskilda minnesdagar och datum ägnade Rysslands krigarära." Lagen har under det senaste kvartsseket reviderats genom olika tillägg och kompletterats med en lista på allmänna historiska minnesdagar, vilka anses ha haft betydelse för stat och samhälle i Ryssland. Vissa av datumen på listan är självklara. Hit hör Alexander Nevskijs seger över Tyska orden på Peipussjöns is 1242, Dimitrij Donskojs seger över mongolerna vid Kulikovo pole 1380, Peter den stores segrar över svenskarna vid Poltava och Hangö 1709 och 1714 och slaget vid Borodino 1812. Hit hör också triumferna under "stora fosterländska kriget" (som andra världskriget kallas i Ryssland): Moskva, Stalingrad, Kursk, hävandet av Leningrads belägring samt segerdagarna över Tyskland och Japan 1945.

Ett tydligt exempel på rysk militär "minnespolitik" är beslutet att 2006 instifta en särskild minnesdag för den ryska krigaräran med anledning av Josef Stalins tal på Röda torget vid revolutionsparaden den 7 november 1941. Stalins tal – som hölls när tyskarna stod 7 mil från Moskva – riktade



Ryssland firar segern i andra världskriget på Röda torget i maj 2021.

FOTO: KIRILL KUDRYAVTSEV/TT

sig till soldaterna i Röda armén och nämnde Lenin och kommunistpartiet endast i förbigående: ”Det stora befrielseverket har fallit på er lott. Var värdiga denna uppgift! Det krig ni för är ett rättfärdigt krig, ett befrielsekrig. Låt er i detta krig uppfyllas av den manliga förebilden hos våra stora förfäder – Alexander Nevskij, Dmitrij Donskoj, Kuzma Mimin och Dmitrij Pozjarskij, Alexander Suvorov, Michail Kutuzov [...] För ett fullständigt nedkämpande av angriparna! Död åt de tyska ockupanterna! Leve vårt ärorika Ryssland, dess frihet, dess oavhängighet!” Genom att göra själva talet till krigarärens minnesdag ville president Vladimir Putins regim undvika de problematiska sidorna med att minnas Stalin och istället fokusera uppmärksamheten på ryssarnas stolthet över fosterlandet.

Många ryska militära minnesdagar framstår som logiska om man ser dem ur ett samtida geopolitiskt perspektiv. Naturligtvis avspeglas konflikten med Ukraina, och den ryska annekteringen av Krim 2014, i valet av dagar. Till exempel tillkännagav man 2020 att samgåendet mellan det ryska imperiet och Taman, Kuban och Krim, som ägde rum den 19 april 1783, ska firas som en officiell minnesdag i Rysslands nationella historia.

Ryssland har under sin historia utkäm-

pat tolv krig mot Osmanska riket (och tio mot Sverige). Inget av dem har ägt rum under de senaste 100 åren. Men urvalet av historiska minnesdagar och kopplingarna mellan Osmanska riket och den moderna republiken Turkiet ger intressanta perspektiv på aktuella hot och konflikter i

Många ryska militära minnesdagar framstår som logiska om man ser dem ur ett samtida geopolitiskt perspektiv.

Rysslands närområde, som berör viktiga geopolitiska och ekonomiska intressen i regionen. Ryssland behöver sälja olja och vapen till regeringen i Ankara, och även ha tillträde till Kaukasus, Svarta havet och Medelhavet. En rysk militär flygbas är verksam i Syrien och ryska privata säkerhetskonstuler opererar i Libyen.

SÅ SENT SOM 2012 dök exempelvis sjösegern vid Česme 1770 upp på listan över den ryska krigarärens minnesdagar. Slaget utkäm-

pades vid inloppet till Dardanellerna och demonstrerade att den ryska flottan hade europeisk räckvidd, och kunde segla hela vägen från Östersjön till Egeiska havet för att slå turkarna. Fartygen stannade sedan kvar i Medelhavet till krigsslutet, landsatte marinsoldater i Egypten, Syrien och Libanon och höll under ett par månader även Beirut ockuperat. Segern vid Česme bidrog också till att Krimhalvön senare kunde införlivas med det ryska riket.

I urvalet av minnesdagar ingår sedan tidigare också sjösegern vid Sinop utanför det nuvarande Turkiets kust 1853, liksom sjösegern vid Tendra i Svarta havet 1790 och stormningen av landfästningen Izmail i nuvarande Ukraina samma år. Izmail (Izmailj på ukrainska) ligger i Donaus delta nära Odessa på gränsen till Rumänien, där floderna Dnepr och Dnestr rinner ut i Svarta havet. Dit har Ryssland redan idag fritt tillträde, men från rysk synpunkt vore det önskvärt om Ukraina och Moldavien kunde hindras från att få medlemskap i Nato och EU.

STORHETER SOM KRIG, ära och förflutenhet är levande entiteter i dagens Ryssland. Det förflutna är inte något som är en gång för alla avslutat, bara för att viss tid har förflutit. ✨

När allt var i rörelse

Det är en högtidsstund att närma sig Svenska balettens öden och äventyr, skriver **Anna Victoria Hallberg**.

DEN GRIPANDE UTSTÄLLNINGEN *Om ni inte gillar det kan ni dra åt helvete. Ballets Suédois 1920–1925* på Dansmuseet i Stockholm har just avslutats. På grund av pandemin kunde färre besökare än planerat ta del av den. Som tur är finns det en väl-skriven och detaljerad utställningskatalog kvar att inspireras av. Därtill har museet gett ut en antologi med bidrag av forskare från många discipliner, *Dansare, konstnärer, älskare. Ballets Suédois 1920–1925* (Arvinius + Orfeus).

Bakgrunden till utställningen är hundraårsjubileet av Svenska baletten, som grundades runt år 1920, i en tid av rörelse och förvandling. Första världskrigets slut gav upphov till experimentlusta. Bakom baletten fanns två människors konstnärliga vision och kärlek till varandra: Jean Börlin (1893–1930) och Rolf de Maré (1888–1964).



Svenska baletten.

FOTO: TT

Börlin skrevs i unga år in i Operans balettelevskola eftersom sång, dans och musicerande var hans passion. Idag skulle han beskrivas som *queer*. Konstvetaren John Potvin påpekar att det finlemmade hos Börlin blev en projektiönsyta för beundran och förskräckelse. Rolf de Maré kom från en av Sveriges mest förmögna släkter och hade från födseln en förväntan på sig om att förvalta och driva jordbruket Hildesborg, som han ärvt av sina morföräldrar Walther och Wilhelmina von Hallwyl.

Via en gemensam bekant, konstnären Nils Dardel, lärde Börlin och de Maré känna varandra. Mötet blev startpunkten för ett intensivt och storslaget samarbete. Det fanns en kärlekshistoria också, som fick ett abrupt slut men ledde till livslång vänskap. Deras förhållande gav Börlin en trygghet som möjliggjorde att han vågade tacka nej till att arbeta på Operan i Stockholm och istället gå sin egen väg som dansare.

VID DEN HÄR tiden var operabaletten i Stockholm gammalmodig, dansarna fick mest agera statister. En rysk stjärnkoreograf, Michel Fokine, engagerades för att modernisera dansen. Breddningen låg i tiden, i Paris hade balett som konstform fått ett uppsving. Ryska baletten, som drevs av Serge Diaghilew, bjöd på färg, nya uttryck, sensualism och skapade rubriker i hela Europa. Var det möjligt att vara så modern inom den klassiska baletten utan att det blev en ny konstform?

Under ett år, 1920, skapade Jean Börlin i ett kreativt *flow* koreografier till nio nya balettverk i helt olika stilar. Inspirationen kom i huvudsak från Ryska baletten och det faktum att man bytte verksamhetsplats till just Paris. Europeiskt, modernt, klassiskt, med inslag av svensk folklöre blandades i en brokig repertoar där man dansade *pas de deux*, spelade komedi och gav uttryck för dadaism och expressionism. Under de kommande fem åren uppförde kompaniet totalt 26 stycken egna produktioner där samtidsinfluenserna var centrala.

Konsthistorikern Charlotta Nordström beskriver balettens samarbete med modernistiska konstnärer och oviljan att accep-

tera en hierarkisk rangordning av olika konstformer. Uppsättningarna kom ofta att kallas *tableaux vivants* (levande tavlor) för sina direkta referenser till bildkonsten och i det rikt illustrerade materialet som hon lyfter fram förefaller sambanden mellan dekorationsskisserna och balettterna både genomtänkta och våghalsiga.

BALETTENS PRODUKTIONER VAR genreöver-skridande. Under åren växte kritiken mot att det saknades dans i balettterna. Slående är också frånvaron av det skrivna ordet i arbetsmetoden. Man formulerade aldrig något konstnärligt manifest. Svenska baletten arbetade intuitivt och gav andra konstnärer både stor frihet och mycket pengar för artistiskt förverkligande.

Efter en lång och slitsam turné i Amerika 1923–1924 skapade man sina två sista produktioner. Tillsammans med konstnären Francis Picabia och kompositören Erik Satie ger man den dadaistiska nonsensbaletten *Relâche* och på nyårsafton 1924 en genomabsurd engångsföreställning tillsammans med bland andra Marcel Duchamp, utklädd till Adam i paradiset. Av reaktionerna att döma verkar uppsättningarna tänja på tålamodet hos publiken och recensenterna.

Svenska baletten var omskriven men även ett ekonomiskt högriskprojekt där kapitalet kom helt ur de Marés egen ficka. Kanske var det en sinande kassa, i kombination med konstnärlig trötthet och att förhållandet mellan Börlin och de Maré var över, som till slut bidrog till att kompaniet skingrades. Rolf de Maré fortsatte att driva Théâtre des Champs-Élysées som *music hall* med Josephine Baker på programmet och Börlin återupptog sin solokarriär. Den 6 december 1930 avled Jean Börlin i New York endast 37 år gammal efter år av hårt arbete och missbruk. Kort därpå inledde de Maré arbetet med att grunda det första biblioteket, arkivet och museet tillägnat danskonsten – Maré Archives internationales de la danse (AID) i Paris. Delar av samlingarna flyttades 1953 till Stockholm och blev Dansmuseet.

Materialet i utställningskatalogen och boken är rikt. Oavsett om man intresserar sig för dansen, teatern, konsten eller livet är det en högtidsstund att närma sig Svenska balettens öden och äventyr. ✨

Robotar och människor

I aktuella romaner och filmer diskuteras om robotar kan få riktiga känslor och hur människorna reagerar inför denna möjlighet, skriver **Katarina O'Nils Franke**.

UTVECKLINGEN INOM ROBOTTEKNIKEN och den artificiella intelligensen leder till nya frågor om existensen. Oavsett det eventuella hotet om att "maskinerna tar över" är många nyfikna på om det går att skapa konstgjort liv och om detta liv faktiskt kan få ett medvetande och riktiga känslor.

Forskningen inspirerar berättelser inom litteraturen och filmen. "Fiction and reality are following similar timescales", skriver Stephen Webb i *All the Wonder that Would Be* (2017).

Ett exempel på när vetenskapens framgångar smälter samman med fiktionen är filmen *Zoe* från 2018. Den handlar om att syntetiska robotmänniskor kan känna och förälska sig – och inte minst hur människor av kött och blod reagerar på dem. Kan en människas känslor vara äkta när robotpersonen inte är en "riktig" motpart?

Ett annat exempel på när vetenskap möter fiktion är Linda Johanssons nyligen utgivna *Marmeladrapporten* (Bokförlaget Mormor). Johansson är fil dr i filosofi och publicerade 2015 *Äkta robotar*, en populärvetenskaplig version av hennes avhandling från KTH. Även om *Marmeladrapporten* är skriven inom den klassiska science fiction-genren har den originella inslag.

Men när Pinocchio visar att han verkligen är god blir han också en riktig pojke, precis som han allra mest har önskat.

I fallet med *Zoe* och många andra populärkulturella framställningar fokuserar man ofta på frågan: Kan robotar känna? Och kanske ännu mer centralt: Hur känner vi människor inför detta? Uppfriskande nog är rollerna ombytta i Johanssons roman. Ingen vet att dessa skickligt byggda robotar från yttre rymden är just robotar (viss likhet finns med den amerikanska komediserien *Tredje klotet från solen* 1996–2001). Därför interagerar deras mänskliga grannar och kolleger med dem som om de vore vanliga människor. De samtalar med

dem, upplever åtrå och förälskelse. Trots det klassiska science fiction-upplägget om att vår planet hotas av ett svart hål som riskerar att förinta alla är det inte en mänsklig superhjälte som ska rädda världen. Istället är det upp till robotarna om vi människor förtjänar att räddas. Här tycks robotarna kunna leva sida vid sida med människorna utan att för den skull behöva bli människor.

Första gången ordet "robot" användes var 1920 i pjäsen *R.U.R.* av den tjeckiske författaren Karel Čapek (1890–1938). Det är i år 100 år sedan den hade premiär. Namnet *R.U.R.* står för *Rossums universalrobotar* och pjäsen utspelar sig på en robotfabrik där artificiella människor tillverkas. Čapeks val av ordet robot kommer från tjeckiskans "roboto" för lagstadgad arbetskraft – alltså att robotarnas syfte är att vara människornas slavar. Att roboten är tillverkad av och för människans egna behov och lustar visar sig både i *Zoe* och i verklighetens växande marknad för så kallade sexrobotar.

REDAN 1881 SKREVS en skildring av en ickemänsklig varelse som vill lämna sin ursprungsform och förvandlas till människa. *Pinocchios äventyr* (i original *Le avventure di Pinocchio*) är en saga av den italienske journalisten och författaren Carlo Collodi (en pseudonym för Carlo Lorenzini som levde 1826–1890). De flesta känner till handlingen: trädockan Pinocchio (namnet är inspirerat av italienskans ord för tall) tillverkas av den fattiga dockmakaren Geppetto, som därmed blir en sorts fader för honom. Pinocchio får liv, men är fortfarande bara en docka som dessutom får näsan förlängd varje gång han ljugar. Men när Pinocchio visar att han verkligen är god blir han också en riktig pojke, pre-



Filmen *Zoe*.

cis som han allra mest har önskat.

På 1980-talet uppenbarade sig en annan rollfigur som bygger på idén om Pinocchio; den konstgjorda livsformen *Data* från science fiction-serien *Star Trek. The Next Generation* (1987–1994). *Data* har samma officersstatus som sina mänskliga kolleger på rymdskeppet, men fungerar även som en superdator som snabbt kan utföra imponerande beräkningar. Hans högsta dröm är emellertid att ha "riktiga" mänskliga känslor, vilket i stil med tidigare nämnda filmen *Zoe* utgör något intressant för tittarna att fundera över. För visst har både *Zoe* och *Data* känslor?

ÄR KANSKE "PINOCCHIOKOMPLEXET" ett slags moment 22? För att fullt ut nå samma status som människorna måste dessa robotskapelser faktiskt sluta att vara robotar och istället bli människor. ✨

Filosofiskt triangeldrama

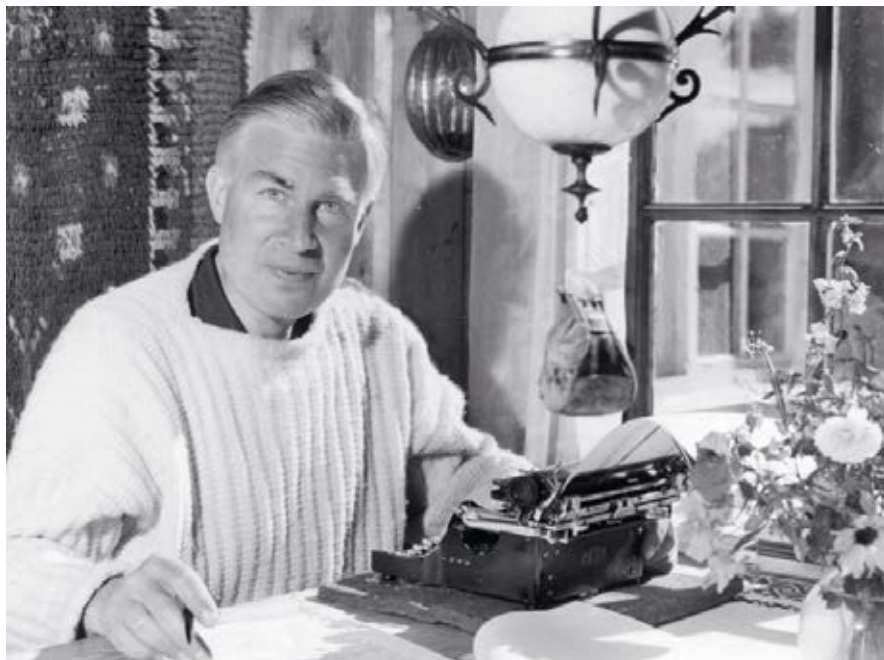
I brevväxlingen mellan Eino Kaila och Georg Henrik von Wright speglas de finländska filosofernas rädsla för Sovjetunionen och skilda uppfattningar om Ludwig Wittgenstein, skriver **Carl-Göran Heidegren**.

GEORG HENRIK VON Wright (1916–2003) är en av Nordens mest berömda filosofer. Eino Kaila (1890–1958) är numera mindre känd. Han var professor i teoretisk filosofi vid Helsingfors universitet och introducerade nya tankeströmningar som logisk positivism, matematisk logik och gestaltpsykologi i Finland. Kaila var även von Wrights första och mycket uppskattade lärare. Från 1948 och fram till sin död var Kaila medlem i Finska Akademien.

Nyligen utkom "Skriv så ofta du kan". Brevväxlingen mellan Georg Henrik von Wright och Eino Kaila 1937–1958 (Appell förlag). Boken består av 85 brev relativt jämt fördelade mellan de båda filosoferna, dessutom finns en hundra sidig inledning av redaktören Bernt Österman.

I BREVVÄXLINGEN FÅR vi ta del av det triangeldrama som utspelade sig mellan Kaila, von Wright och Ludwig Wittgenstein, som von Wright lärde känna 1939 i Cambridge och 1948 efterträdde som professor. Det måste ha varit en smärtsam upplevelse för Kaila att märka att hans mest framstående elev alltmer kom under inflytande från en annan filosof, därtill en som han själv inte riktigt förmådde att uppskatta. "Du har synbarligen mera kongenial sympati med hans tänkesätt än jag", skrev Kaila till von Wright sommaren 1939. Kailas lyckönskningar och von Wrights ofta uttryckta uppskattning av sin första lärare ändrar inte på detta. Georg Henrik von Wright behöll dock sin självständighet även gentemot Wittgenstein, och kanske var det detta som räddade relationen till Kaila. Även Wittgenstein uppskattade för övrigt von Wrights självständighet gentemot honom.

Kailas brev visar också hans växande främlingskap inför den väg som den analytiska filosofin slog in på efter krigsslutet och även inför USA:s alltmer dominerande ställning i politiken och kulturlivet. Kaila besökte landet 1948 och skrev då hem till von Wright om "det hemiska New York, som i mig utlöser veritabla ångesttillstånd". I samma brev konstaterar han att "allt är för bilisterna" i detta land. Kaila besvärades inte bara av en allt sämre hörsel utan han hade dess-



Georg Henrik von Wright.

FOTO: TT

utom svårigheter att följa diskussioner på engelska. Till sin rätt kom Kaila bara då han träffade kontinentaleuropeiska emigranter som han kunde tala tyska med. Han förblev förankrad i en tyskspråkig kultursfär i en tid när den nordiska filosofin blev alltmer engelskspråkig.

ETT TEMA SOM också bara kan anas i brevväxlingen är Kailas och von Wrights hållning under andra världskriget. Vid tiden för vinter- och fortsättningskriget bodde de båda i Helsingfors och behövde därför inte utväxla brev med varandra. Kaila och von Wright publicerade under krigsåren texter som rimligen kunde uppfattas som tysk-

vänliga, något som Österman tar upp i sin inledning. Men snarare än om sympatier för nazismen handlade det om rädslan för grannen i öster. Denna rädsla var i sin tur djupt rotad inom det bildningsborgerskap som både Kaila och von Wright tillhörde från födseln. I ett brev från april 1939 talar till exempel von Wright om "Hitler och hans förbrytar-

band", och i juni samma år uttalar han en farhåga om att det stundande kriget "kommer att av oss göra ryska undersåtar".

Ett annat tema är intrigspelet kring professorstillsättningarna. Både Kaila och von Wright hade mycket bestämda åsikter om vem man absolut inte ville ha som den föras efterträdare: det fick inte bli "ockultisten Sven Krohn". Kaila menade i ett brev från 1949 att det var "fråga om den vetenskapliga filosofiens vara eller icke-vara i Finland". De båda lyckades också med att bortmanövrera Krohn.

TILL DETTA SAMMANHANG hör även Kailas starka önskan om att von Wright skulle återvända till Finland. Han skulle, skrev Kaila i samma brev, ha en stor och viktig uppgift att fylla som "filosofisk kulturbärare" i sitt hemland. Kailas önskan uppfylldes snart, von Wright lämnade sin professur i Cambridge och återvände 1952 till Helsingfors. "Förhållandena i Finland komma ofta att pina mig genom sin småskurenhet och provinsialism", skrev von Wright i detta sammanhang: "Men i stort sett kommer jag att vara en lyckligare och helare människa i Helsingfors än i Cambridge." ✖



Bokskogen får vänta



Edvard Hollertz
är agronom och
ledarskribent i
ATL – Lantbrukets
affärstidning.

MÅNGA DRÖMMER OM att skriva en bok. Själv drömmer jag om att plantera en liten bokskog. Att skapa en pelarsal med 30–40 meter höga träd med silvergråa stammar och slät bark. Och insikten har satt sig att jag måste våga innan det är för sent. Medan tid ännu är. En bokskog behöver 80–120 år för att bli något med. Så det krävs framförhållning.

I tanken vet jag redan var på gården bokarna ska planteras. Där reser sig sedan 40 år en granplantering. Ingen skulle sörja om de mörka granarna i snörråta rader försvann. Men de flesta skogskunniga som jag har dryftat mina bokplaner med de senaste tre åren har avrått. Inte bara är det en ekonomiskt dålig investering att hugga ner granen och sätta bok. Att plantera bok är lite som att be om att äganderätten till den ärvda skogen ska försvagas.

Roten till allt ont är – hur motsägelsefullt det än låter – att en bokskog anses ha högre naturvärden än en granplantering. Det gör att regelkrånglet växer och allmänheten börjar kräva inflytande. Det finns en risk att skogsbruket med tiden förbjuds av staten i artrika skogar.

Situationen är talande för utvecklingen inom skogspolitiken. Så fort skogen är något annat än en trist och artfattig granplantering blir den svårare att bruka. Det verkar inte heller behövas särskilt märkvärdiga naturvärden för att skogsbruk ska stoppas i alla fall för en tid av myndigheterna. Ibland har det räckt med att någon har sett en hyfsat vanlig fågel, som lavskrika eller tjäder.

Staten har på det här sättet skapat en kass incitamentsstruktur för att markägare ska vårda och skapa artrika skogar. För hur lockande är det att producera en lövskog där sällsynta fåglar trivs när belöningen blir att staten lägger rabarber på marken? Och än mindre intressant blir det när enskilda under senare år har behövt gå till domstol för att få ersättning för att myndigheter har kört över äganderätten.

FRÅN KRONOBERG HÖRS vittnesmål om markägare som i tysthet vårdar artrika skogar. De vill inte riskera att det blir ett naturreservat och att de förlorar kontrollen över markerna.

Men samtidigt som äganderätten försvagas så får aktivister som vill stoppa skogsbruk allt mer att säga till om. Tidigare i år föll en dom i Mark- och miljödomstolen i Östersund som gav allmänheten rätt att överklaga avverkningar, enligt FN:s Århuskonvention. Det är en i raden av rättsfall som miljöorganisationer har drivit för att få mer inflytande.

När Sverige 1998 skrev på Århuskonventionen lär det inte ha funnits en tanke på den här utvecklingen. Från början var kraven högt ställda på både vad som gick att överklaga och vilka organisationer som fick göra det. Det krävdes minst 2 000 medlemmar, ett naturvårdssyfte, inget vinstsyfte samt minst tre års dokumenterad verksamhet. Nu kräver Miljöbalken bara 100 medlemmar. Det räcker med en Facebookgrupp. Det här skapar en enkel möjlighet att obstruera mot skogsbruk för alla som av olika skäl inte vill att skog ska huggas i deras närområde.

Om rättsutvecklingen kan gå så snabbt som kring Århuskonventionen vad mer kan då hända på 80–120 år kring äganderätten? Den tid det tar för en bokskog att växa upp.

Troligen är det ingen idé att chanssa. Det blir nog ingen bok för mig. Den drömmen får läggas på is fram tills politiken inser att äganderätten är en garant för höga naturvärden.

I korthet

Den digitala döden

Det digitala livet efter detta är en realitet. I sin avhandling *The post-mortal condition. Being with the dead in the age of digital media* beskriver Carl Öhman hur de döda sakta tar över sociala medier allteftersom de helt enkelt blir fler än de levande.

När en användare dör väljer de anhöriga ofta att göra om vederbörandes profil till en minnessida. Dessa sidor har i perioder mer trafik än de levandes. På födelse- och dödsdagen blir det extra tydligt, då många skriver hälsningar på tidslinjen. Som om Facebooksidan vore ett transcendentalt medium, där man kan kommunicera med den andra sidan. Detta är i sig inte ett märkligt fenomen. Samma beteende märks på kyrkogårdar, då människor tilltalar gravstenar som om den döde på det sättet kunde höra.

Det är lätt att föreställa sig att människor har gjort så i alla tider: fortsatt att hålla den döde à jour med vad som händer på jorden, säga det som inte blev sagt. Men med modern teknik kan man ta detta ett steg längre.

Öhman skriver om "The Digital After-life Industry", som har kommersialiserat digitala kvarlevor. Ett företag samlar in information om en avliden, alla digitala fotspår finns sparade någonstans. Allt analyseras: mejl, platser personen besökt, kommentarer som skrivits i sociala medier, artiklar som lästs och delats, musik som lyssnats på och varor som inhandlats. Genom teknologin *Deep fake* skapas en version som ser ut som den döde och pratar med samma röst. Du kan därefter föra videosamtal med den älskade avlidne, som om personen inte vore borta.

Ingen människa vill förlora en närstående. Den smärta vi känner när det händer är priset vi betalar för att vara människor. Och det är ett högt pris. Att prata med en gravsten eller skriva en hälsning på en minnessida kan dämpa smärtan i några sekunder när man föreställer sig att den döde hör eller ser.

Men att varje kväll chatta med en kopia av den du älskar är inte en lösning på sorgen. Ett problem med vår samtid är att vi lever som om vi aldrig kommer att dö. Det sista vi behöver är teknologi som upprätthåller denna illusion. Vi måste acceptera att vi ska dö och även låta de döda vara döda.

Catta Neuding

Andra världskriget, den arabiska våren, Hasse Ekman, det klassiska Athen, Putins Ryssland och Svenska Akademiens stol nummer 12. Det är några ämnen som behandlas i vårens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner i Axess* tar upp internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 12 intressanta svenska fackböcker.

73 Erik Petersson om Andreas Karlssons *Vatten. En historia om människor och civilisationer*

74 Magnus Ljunggren om Anna-Lena Lauréns *Sammetsdiktaturen. Motstånd och medlöpare i dagens Ryssland*

75 Fredrik Gustafsson om Mikaela Kindbloms *Hasse Ekman. Dandyn i drömfabriken*

76 Martina Björk om Jerker Blomqvists *Det gyllene Athen. Sex texter om grekisk kulturhistoria*

78 Bengt G Nilsson om Eli Göndörs (red.) *De arabiska såren. Tio år av revolt, stormaktspolitik och spruckna drömmar*

79 David Andersson om Henrik Berggrens *Landet utanför. Sverige och kriget 1940-1942*

80 Gunnar Wetterberg om Arne Jönsson med fleras *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällighetsdiktning under tidigmodern tid*

81 Karin Svanborg-Sjövall om Bengt Lindroths *Vi som inte var med i kriget. Om Sverige, Norden, Europa och coronan*

83 Blanche Sande om Katarina Gospics *Digital tsunami. Revolutionen som kan rasera eller rädda världen*

84 Klas-Göran Karlsson om Klas Åmarks *Främlingar på tåg. Sverige och Förintelsen*

85 Lars Anders Johansson om Per Landins *Forsters patient. Tio tyska intermezzon*

86 Svante Nordin om Per Wästbergs *Utsikt från stol 12*





Kampen om vattnet

KULTURHISTORIA

Författaren, journalisten och fotografen Andreas Karlsson har främst gjort sig känd för en bredare allmänhet genom sina böcker om Sydafrika och sina reportage från olika delar av Afrika. Den nya boken tar ett lite annat grepp. *Vatten. En historia om människor och civilisationer* har ett väldigt ämne men avhandlas ändå förtjänstfullt på strax under 300 sidor.

Boken har tre delar. Den första handlar om vattnet som ämne, om hur det kommit till, var det finns och hur vi kan tänka kring olika former av det. Redan här visar det sig att historien är mer komplex än man först kanske föreställer sig. I del två följer en längre historisk skildring, med början i de första civilisationerna i Mesopotamien och Egypten, som var flodkulturer. Karlsson framhåller förtjänstfullt även Kina i detta sammanhang, en kultur som jag tycker annars ofta glöms bort bland de andra antika flodkulturerna. Som tema går människans kluvna förhållande till vattnet, å ena sidan beroendet av det som dryck och för grödor – å andra sidan räds-lan för drunkning, översvämningar och vatten som spridare av sjukdomar.

Den avslutande tredje delen av boken handlar om vår framtid, författaren konstaterar att vatten kommer att fortsät-

ta vara en ständigt aktuell fråga. I den här delen är Karlsson noga med att ge bilder av olika möjliga framtider, och befriande nog utan att vifta med moraliska pek-pinnar. Här märks författarens journalistiska sida och mer personliga reflexioner får utrymme, som när han tar upp torkan som varade i tre år i Kapstaden fram till 2018. Allra bäst tycker jag boken blir när Karlsson använder sig av egna erfarenheter och blandar berättelsen med personliga möten – som till exempel med uppfinnaren Peter Morgan i Zimbabwe. Dessa nästan reportageliknande utvecklingar ger nerv till texten.

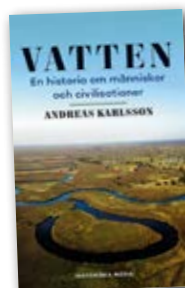
Avsnittet som handlar om civilisationernas utveckling i förhållande till vattnet utgör huvuddelen av boken. Här är berättelsen mer traditionell historieskrivning, även om Karlsson visar på god förmåga att på begränsad yta redogöra för ytterst komplexa skeenden. Som att på en handfull sidor försöka göra en någorlunda rättvis tolkning av Mesopotamiens eller för den delen Kinas notoriskt invecklade historier.

Det jag saknar mest i beskrivningen av de antika flodkulturerna är en diskussion om vilken betydelse den ständiga kampen om kontrollen av vattnet hade för samhällsutvecklingen. Det

har uppstått akademiska strider när vissa forskare har hävdats att konstruktionen av konstbevattnings i exempelvis Mesopotamien lade grunden till en stark statsmakt. Andra har tvärtom menat att konstbevattningen snarare ska ses som följden av en starkare statsmakt. Karlsson undviker den här typen av diskussioner, vilket kanske är förståeligt, men jag tror samtidigt att ett närmande till några av dem hade kunnat ge ytterligare djup till hans egna resonemang kring vattnets betydelse för samhällsutvecklingen.

Trots denna invändning är det en såväl djärv som insiktsfull bok som Karlsson har skrivit. Människans beroende av vatten medför problem som inte kommer att kunna lösas en gång för alla, utan som ständigt måste förhandlas. I sin bok tar Karlsson ett helhetsgrepp om detta enorma ämne utan att förlora blicken för detaljerna. ✨

Erik Petersson



VATTEN
EN HISTORIA OM
MÄNNISKOR OCH
CIVILISATIONER
ANDREAS KARLSSON
Historiska media

Demonstration i Sankt Petersburg mot sopdumplingen i Sjies.

FOTO: DAVID FRENKEL/KOMMERSANT/SIPA USA/TT



Tungt och lätt samt om Ryssland

SAMHÄLLE

Ar 2008 gav den unga finlands-svenska journalisten Anna-Lena Laurén ut en liten bok med titeln "De är inte kloka, de där ryssarna". Jag läste den med stort intresse. Den var rolig, träffsäker, full av drabbande iakttagelser. Faktum är att den ganska snart blev översatt i Moskva och vänligt bemött också på den ryska hemmaplanen. Laurén har en särskild blick för grannlandets egenheter. Ryssar fick plötsligt lära sig något nytt om sig själva.

Det har för Lauréns del blivit fler böcker sedan dess och en spikrak uppåtkarriär som svensk korrespondent i öst. Först skrev hon för *Svenska Dagbladet*, därefter för *Dagens Nyheter* – vid sidan om sina ordinarie uppgifter för *Hufvudstadsbladet*. Successivt har hon med åren blivit oumbärlig för oss – en lysande utrikesreporter som förenar ett kritiskt öga med en omisskännlig kärlek till det ryska. Tidiga-

re fanns hon i Moskva, nu bor hon i Sankt Petersburg. Hennes särmärke är förmågan att varva politiska rapporter med kåserier och personligt utformade utsnitt ur det ryska vardagslivet.

Lauréns nya bok *Sammettsdiktaturen. Motstånd och medlöpare i dagens Ryssland* rymmer två plan. De tyngre delarna söker ge en samlad bild av Putinsamhällets egendomliga nuläge av auktoritärt stillastående. I lättsammare partier söker hon – som så ofta i sina DN-kolumner – fånga allt det där kulturspecifika som hon började ringa in i sin debutbok. De två approacherna bidrar i bästa fall till att kommentera varandra, fast ibland känns avståndet kanske lite väl långt.

Laurén ser en Vladimir Putin som inte längre har samma grepp om situationen som tidigare och samtidigt, på sitt sluttande plan, har upphöjt sig själv till tsar för ytterligare 15 år framåt. Hon kan vittna om ett väx-

ande motstånd i olika former både centralt och ute i provinsen – och om alla handa inkonsekvenser och absurditeter mitt i den hårdföra styrningen som trots allt gör livet drägligare för medborgarna.

Hon rapporterar inte minst från det hittills segerrika tätlägrat invid den nordryska järnvägsstationen Sjies som motsätter sig centralmaktens jättedumpning av huvudstadens sopor långt ute i ödemarken. Hon berättar om Jurij Dmitrijevs enorma utmaning i form av systematiska utgrävningar och minutiös dokumentation av Josef Stalins alla offer i de karelska sandmoarna – som besvarades med orimliga pedofilianklagelser och vad som ser ut som ett livstidsstraff. Hon följer de utnyttjade sibirierarnas envetna manifestationer i Chabarovsk till försvar för sin av Moskva avsatte (och mordanklagade!) guvernör – som trots att han representerar Zjirinovskij har förmått skapa ordning och reda – och mot hans lättviktige ersättare utan förankring på orten.

Laurén följer Aleksej Navalnyj ända fram till rättegången härförleden: hans effektiva bloggavslöjanden av den hämningsslösa korruptionen, hans fräckhet och goda humör. Hon frilägger lögnpropagandan i tv-kanalen RT som ska sälja Ryssland utomlands och nu får ännu större tilldelning än tidigare. Det var här som två GRU-män med uppdrag att giftmörda exagenten Sergej Skripal och hans dotter framträdde oblygt – men något spant – och förklarade sin resa till mordorten Salisbury (där en fullständigt oskyldig människa föll offer för deras gift) med ett alldeles omåttligt intresse för katedralbyggnaden i staden.

De många motsatserna medverkar till att Lauréns bild aldrig blir nattsvart. Putin mobiliserar sitt skrämmande nationalgarde i svart mot demonstranter och dissidenter. Men ungdomen har han inte längre med sig. Och människors mod i detta land går emellanåt på trots mot vårt sunda västerländska förnuft. Här finns hjältar både i det stora – Navalnyj – och det lilla – butiksägarinnan som inte viker en tum, trots repressalier, i sin kamp mot avfallsberget i Sjies. Mycket kan hända framöver. ✨

Magnus Ljunggren



**SAMMETSDIKTATUREN
MOTSTÅND OCH
MEDLÖPARE I DAGENS
RYSSLAND**
ANNA-LENA LAURÉN
Norstedts



Ekman är inte bortglömd

FILM

När Hasse Ekman nämns sägs det ofta att han blev orättvist behandlad av sin tids kritiker och att han är bortglömd idag; det är med andra synd om Ekman. Men i själva verket betraktades han av många av sin tids kritiker som en av de främsta svenska filmskaparna, och flera av hans filmer röstades fram som "årets bästa svenska film". Att han skulle vara bortglömd motbevisas av att Mikaela Kindbloms nyligen utkomna bok *Hasse Ekman. Dandyn i drömfabriken* är den fjärde boken som handlar om honom, och den tredje på svenska. Jag själv har också

skrivit en, fast på engelska, *The Man from the Third Row* (2017). Hur många svenska filmskapare utöver Ingmar Bergman har ens en bok tillägnad sig?

Det är paradoxalt att Ekman så ofta betraktas som en underdog som måste försvaras, trots att han är en av Sveriges mest firade och uppmärksammade filmskapare. Men oavsett det så är den nya boken både välkommen och viktig. Den mediala uppmärksamhet den väckt är ett tecken på att den behövs, som en påminnelse om Ekmans storhet och betydelse för svensk film.

Hasse Ekman. Dandyn i drömfabriken bör läsas som en essäsamling. Efter en inledning om Ekmans familj och bakgrund består boken av fjorton essäer som

alla är fokuserade på en specifik film; var och en tillhör Kindbloms personliga favoriter. I förordet skriver hon att hon valt ut sexton filmer, så två verkar ha fallit ifrån under arbetets gång, men de flesta av Ekmans filmer nämns och det dras trådar kors och tvärs mellan essäerna. Det dras också flera trådar mellan regissören och Kindblom, det är en i högsta grad personlig bok, och det passar väl ihop med den essäistiska tonen. Det är en behaglig och lättäm läsning, och hon får mycket sagt om både Ekman och svensk film, även om det ibland blir för mycket av ett kärleksbrev. Däremot tycker jag att det är orimligt av ett förlag att ge ut den här typen av bok utan ett personregister.

Även om jag uppskattar den essäistiska formen är det ett par detaljer som jag önskar hade stramats åt lite. Boken innehåller spekulationer om saker vi inte kan veta någonting om, och de är sällan fruktbare. Kindblom tänker sig att Ekman kanske "lockades [...] av nazismens gigantiska folkliga teater". Sedan skriver hon: "Låt oss föreställa oss att Hasse blev approacherad av en av Goebels talangscouter." Men i den mån politik förekommer i Ekmans filmer under krigsåren är det alltid med en tydlig antinazistisk riktning, vilket Kindblom också understryker. Hennes spekulationer om Ekmans potentiella dragning till nazismen görs trots allt i den essä som handlar om hans uttalat antinazistiska film *Excellensen* (1944), en av ytterst få sådana filmer som gjordes i Sverige under själva kriget. Kindbloms upplägg blir ungefär: "Var Ekman lockad av nazismen? Förmodligen inte eftersom han gjorde flera antinazistiska filmer." Det känns med andra ord omotiverat att ens ställa frågan. Apropå *Excellensen* så skriver Kindblom felaktigt att Bertil Malmberg, som skrev förlagan, och Sven Stolpe, som skrev manuset tillsammans med Ekman, var katoliker. Malmberg var aldrig katolik, och Stolpe konverterade till katolicismen först några år senare.

Den spekulativa och associativa for-

>>



men gör att flera av Kindbloms jämförelser mellan Ekmans filmer och andra klassiska filmer blir diffusa. Det känns som om det var ett tag sedan hon såg de filmer hon har som jämförelsematerial. Hitchcocks *Psycho* (1960) nämns flera gånger som en referenspunkt men på tämligen lösa grunder. Hon jämför vid ett tillfälle Ekmans *Ombyte av tåg* (1943) med David Leans *Kort möte* (1945), och säger att Ekmans film skiljer sig i det att den inte nämner kriget och därför är mer tidlös. Men kriget nämns inte i *Kort möte* heller, det är något de har gemensamt.

Vid ett tillfälle kritiserar Kindblom föreställningen att publiken som såg *Flicka och hyacinter* (1950) inte förstod filmens homosexuella tematik, och säger att det inte finns någon anledning att tro det. Men anledningen till att forskare lyft fram publikens omedvetenhet är att *Aftonbladet* gjorde en undersökning i samband med filmens premiär, då ungefär 40 procent svarade att de inte uppfattat den homosexuella aspekten. Ifall Kindblom vill ifrågasätta det behöver hon förklara varför vi inte ska lita på den undersökningen.

Hasse Ekman. *Dandyn i drömfabriken* är å ena sidan både välkommen och välskriven, men å andra sidan hade den behövt en mer handfast redaktör och faktagranskare (det finns fler besvärande fel än de jag påpekat). Men det positiva överväger trots allt det negativa, och den som vill fördjupa sig i Ekmans filmskapande behöver inte tveka att läsa boken. ✨



Fredrik Gustafsson

HASSE EKMAN
DANDYN I DRÖMFABRIKEN
MIKAELA KINDBLOM
Modernista



Athen förblir klassiskt

ANTIKEN

Det var med betydligt mindre pådrag än vanligt som athenarna högtidlighöll sin självständighetsdag den 25 mars. Den årliga paraden var reducerad och flagghissningen på Akropolis ägde rum utan åskådare. I år

fanns det annars särskild anledning till fest, eftersom det var tvåhundraårsjubileum för grekernas uppror mot turkarna, då man utropade sin självständighet gentemot Osmanska riket.

Att Athen skulle bli huvudstad för den nya nationalstaten var ingen självklarhet. Då, för tvåhundra år sedan, var det en ganska obetydlig stad. För Greklands tillfälliga regering var det mer naturligt



Akropolis.

FOTO: ALAMY

ställningar. Blomqvist ger även exempel på tidigare resenärer som har blivit besvikna när de mött sjaskiga hus, icke-fungerande inrättningar och obildade invånare. Choniates, som i slutet av 1100-talet utnämndes till ärkebiskop av Athen, kände sig som mytens Ixion vid åsynen av staden. Ixion blev förälskad i Hera men fick bara möta henne i molnskepnad. Den stad som ärkebiskopen hade drömt om och lärt känna genom den klassiska litteraturen hade förvandlats till något annat.

Idealbilden är i mångt och mycket en produkt av athenarna själva, menar Blomqvist. Som exempel nämner han omotiverade lovtal till staden i dikter och dramer från klassisk tid, i syfte att hävda sig gentemot andra. När Grekland senare hamnade under romerskt välde fortsatte man att odla idén om den klassiska tiden som en kulturens guldålder och såg med nostalgisk blick tillbaka på en tid då grekiska städer var självständiga. Då skapades den gängse synen på Athen som den västerländska kulturens vagga och gemensamma egendom, ett politiskt, kulturellt, filosofiskt och estetiskt ideal.

Men är den bilden verkligen falsk? Säl- lan har väl så många begåvningar samlats på ett och samma ställe och fått så stor betydelse för eftervärlden. Det är i Athen som demokratin, tragedin, filosofin, retoriken och vetenskapen föds. Nej, det är inte så att bilden är felaktig, medger Blomqvist: det sker verkligen något mirakulöst under den klassiska tiden i Athen. Men bilden förmedlar inte hela sanningen utan döljer sådant som var mindre gloriöst: krig, lidande och fattigdom. Dessutom har idén om det gyllene Athen stått i vägen för andra betydande antika lärodomsstäder, som oförtjänt hamnat i skymundan.

En sådan stad var Alexandria. En vanlig missuppfattning, enligt författaren, är att den grekiska högtstående kulturen upphörde vid slutet av 300-talet f.Kr. Tvärtom frodades den under den hellenistiska tid som tog vid. Vid forskningscentret Museion i Alexandria verkade vetenskapsmän som Archimedes, Eratosthenes, Euklides, Hypatia och Ptolemaios. Biblioteket var vida berömt. Litteraturen blomstrade och utgjorde förebild för de romerska författarna.

Men även om det var i konkurrens med andra stä-

der, fortsatte Athen att vara det romerska rikets kulturella metropol, med höjdpunkt under de första århundradena efter Kristus. Alla romare med självaktning reste till Athen för att erhålla kunskaper i filosofi och retorik i de statligt understödda skolorna. Cicero var en av dem. Hans stora uppgift blev sedan att förmedla grekisk idétradition och talekonst till romarna och översätta de grekiska begreppen till latinska motsvarigheter. Dessa grekiska begrepp blev sedan användbara i grundandet av teologin för den framväxande kristendomen, liksom i retoriska metoder för att förkunna den. Athen fortsatte alltså att utöva inflytande ända in i senantiken. Det är det *klassiska* Athens dominans som författaren vill göra upp med.

Därför bör man, enligt författaren, förhålla sig skeptisk till den sorts romantiserande tillrättaläggande som han menar att exempelvis Rafael ägnar sig åt i sin berömda *Skolan i Athen*. Målningen vill förmedla en storhetstid som saknar motstycke i historien och som först renässansens konstnärer och vetenskapsmän är redo att utmana.

Om jag förstår författaren rätt har vi drabbats av en synvilla. Fenomenet kan jämföras med Parthenon, som nämns i boken som exempel på fiktiv symmetri. För ögat framstår det som perfekt i sina väl avvägda proportioner, men vid närmare granskning framkommer det att ögat lurar. Genom att det avviker på ett mästerligt avpassat sätt ger det intryck av estetisk fullkomlighet. De athenska arkitekterna har sinnrikt vinnlagt sig om att få det att framstå som fulländat fast det egentligen inte är det.

Och ändå är det ju det! Hur man än vänder och vrider på det framstår det klassiska Athen som det vilket allt annat utgår från, hur mycket man än har velat överdriva dess storhet. Hur många skavanker än Parthenon har, så höjer sig det klassiska Akropolistempel majestätiskt. Det har utstått och motstått tidens tand och håller ännu efter 2 400 år. Att det omges av ett emellanåt både bullrigt, fult och eftersatt Athen som ju sannerligen har förvandlats må vara hänt – det är likväl ett gyllene Athen. ✨

Martina Björk

att förlägga sitt säte till den rika hamnstaden Nauplion. Men för de europeiska filhellener som hjälpte grekerna till seger i frihetskriget framstod Athen som Greklands självskrivna politiska och kulturella centrum. Det som fällde det slutliga avgörandet till Athens förmån var den gyllene aura som omgav staden.

Det berättar Jerker Blomqvist, professor emeritus i klassisk grekiska, i en bok som passande nog utkom lagom till självständighetsjubileet: *Det gyllene Athen*. I sex bildade och läsvärda essäer utgår Blomqvist från Athen som antik kulturmetropol.

Det som framför allt intresserar författaren är bilden av det klassiska Athen. Lord Byron och hans samtida frihetskämpande vänner hade en idealbild som de burit med sig alltsedan skoltiden. Det verkliga Athen krockade med deras före-



DET GYLLENE ATHEN
SEX TEXTER OM GREKISK
KULTURHISTORIA
JERKER BLOMQVIST
Artos & Norma



Protester i Tunisien 2011.

FOTO: FETHI BELAID/GETTY IMAGES

Mellan militär- diktatur och islamism

SAMHÄLLE

Den 17 december 2010 satte den tunisiska grönsakshandlaren Mohamed Bouazizi eld på sig själv i protest mot de lokala myndigheternas trakasserier i den lilla staden Sidi Bouzid. Föga anade han då att han också antände en brand som skulle svepa över hela Nordafrika och Mellanöstern och förgöra despoter i land efter land. Eldstormen fick namnet "den arabiska våren", och det brinner fortfarande i Syrien.

I ett försök att analysera upproren presenterar Timbro förlag nu antologin *De arabiska såren*, en välkommen bok under redaktörskap av Eli Göndör.

De bilder som har etsat sig fast allra hårdast från 2011 är scenerna från Tahrirtorget i Kairo. Där samlades tusentals demonstranter, tältläger växte upp som en alternativ liten stad befolkad av ilska men samtidigt hoppfulla egyptier. De kände att en ödesstund var inne. Timme för timme kunde vi tv-tittare följa dramat och lyssna på rösterna därifrån. Det var verkliga en revolution och när president Hosni Mubarak avgick häpnade en hel värld.

De som intervjuades på tv var mestadels unga människor. De talade god engelska och var påverkade av europeiska och amerikanska ideal. Det var utan tvivel de som störtade tyrannen. För att skapa en ny regering måste dock revolutionen först gå ut på remiss i form av ett parlaments- och presidentval. Och när hela befolkningen – inte bara den lilla entusiastiska gruppen västtillvända ungdomar på torget – fick välja regering valdes Muslimska brödraskapet.

Sveriges Radios korrespondent Cecilia Uddén skriver om den egyptiska revolutionen och hennes text framstår som bokens höjdpunkt. Inget slår att vara på plats, och det var Uddén. Hennes text har närvarokänsla och engagemang utan att slå över i kletig revolutionsromantik. En intervju person frågar retoriskt: "Varför är vi araber dömda att välja mellan militärdiktatur och islamism?"

Det är en fråga som inte har något enkelt svar. För egen del så tror jag att man

måste göra en omfattande studie av arabiska familjeförhållanden, inklusive barnuppfostran, för att kunna närma sig gåtans lösning. Lite av det perspektivet ges i Fanny Hårgestams kapitel om kvinnor i Tunisien. Hon berättar om väninnorna Amira och Nadia, som hon sammanför. De två känner inte varandra men finner snart att de har många gemensamma erfarenheter. Alltför många. Det är en väldigt vacker men sorglig liten text, där de dramatiska ögonblicksbilderna flimrar förbi nästan utan att man hinner uppfatta dem: "Amiras bröder, som ofta är snälla, trevliga och leker med sina barn, slår också sina fruar. Och sedan Amiras man dog kan det hända att de även ser sig tvungna att slå Amira för att visa vem som bestämmer."

Ostraffad våldsutövning i maktsyfte inom hemmets väggar, som del av en tradition. Sanktionerad av en religion som kräver underkastelse och blind lydnad. Vad blir det för slags samhällen av det?

De folkliga upproren drabbade sekulära republiker som Libyen, Egypten och Syrien, medan monarkier som Oman, Marocko och Jordanien klarade sig helskinnade. Några av bokens skribenter berör detta, men jag skulle gärna ha sett en mer fullständig analys av det intressanta fenomenet. Thomas Gür resonerar om begreppet *umma*, den stora muslimska samhörigheten. Han skriver att det främst är icke-arabiska muslimska ledare som hänvisar till den, som exempelvis Turkiets president Erdoğan, medan arabiska monarker anser sig vara släkt med profeten Muhammed och därför inte behöver vädja till *umma*. Att monarker sitter säkrare på tronen än presidenter i arabvärlden är ett faktum som västvärldens strateger borde lära sig mer om.

Den demokratiskt styrda världens bidrag till den arabiska våren är en skamfläck. Sverige deltog med Jasplan i den oöverlagda attacken på Libyens hatare diktator. Nathan Shachar konstaterar: "Man ville bli kvitt Gaddafi. Men man blev kvitt Libyen." 🇺🇸

Bengt G Nilsson



DE ARABISKA SÅREN
TIO ÅR AV REVOLT,
STORMAKTSPOLITIK OCH
SPRUCKNA DRÖMMAR
ELI GÖNDÖR (RED.)
Timbro



Soldater ur den tyska Engelbrecht-divisionen på Charlottenbergs station i Värmland sommaren 1941.

Helhetsgrepp på krigsåren

HISTORIA

Den svenska utrikespolitiken under andra världskriget är ständigt föremål för debatt. Litteraturen på området är stor, bland de mest uppmärksammade verken finns Alf W Johanssons *Per Albin och kriget* (1985) och Klas Åmarks *Att bo granne med ondskan* (2011). Allmänhetens uppfattning av perioden har nog i stor utsträckning formats av Jan Olof Ols-sons (Jolos) minnesvärda bok och tv-serie *Någonstans i Sverige* (1973–74), med dess fokus på beredskapen.

Den andra delen av Henrik Berggrens planerade trilogi *Landet utanför* behandlar perioden från hösten 1940 till nyåret 1942/43. En central händelse i boken är den så kallade midsommarkrisen 1941. Då sade samlingsregeringen ja till det tyska kravet på att Engelbrechtdivisionen skulle få passera genom Sverige, efter att Tyskland hade gått till angrepp mot Sovjetunionen. Statsminister Per Albin Hansson genomdrev beslutet, trots starkt motstånd inom det socialdemokratiska partiet. Han hävdade att Gustaf V hade hotat med abdikation om Sverige sagt nej. Om kungen verkligen uttryckte en sådant ultimatum är fortfarande inte klarlagt.

Påtryckningarna från Nazityskland ledde också till inskränkningar i den svenska pressfriheten. Till exempel gjordes i september 1940 ett beslag av *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. Det skedde dagen efter riksdagsvalet, vilket inte var någon tillfällighet. Tyskland hade under sommaren krävt att den svenska regeringen skulle ingripa mot antinazistiska tidningar och utrikesminister Christian Günther försökte få kollegerna att agera. Per Albin Hansson hade hållit emot eftersom ett beslag kunde vara negativt för valrörelsen.

Berggrens bok skiljer sig i några vikti-

ga avseenden från de tidigare nämnda verken. Det är en kronologiskt upplagd krönik, medan Alf W Johanssons och Klas Åmarks böcker är mer tematiskt inriktade. Johansson beskriver den svenska utrikespolitiken under andra världskriget som ”en god förvaltning av tursamma omständigheter”. Åmark är mer kritisk, han menar att ”förhållandet mellan Sverige och Nazityskland lever som ett olöst trauma för svensk demokrati”. Några sådana tydliga ställningstaganden finns inte i *Landet utanför*, åtminstone inte än. Vi får se hur det blir i del 3.

Medan *Per Albin och kriget* avslutas med sammanfattande reflektioner slutar Berggrens bok med att Anders de Wahl läser Tennysons ”Nyårsklockan” på Skansen den 31 december 1942. Den gamle skådespelaren hade gjort detta ända sedan 1897, nu var det dessutom möjligt att lyssna på honom i radion. Även om andra världskriget och samlingsregeringens politik dominerar har Berggren ambitionen att ta ett helhetsgrepp, att skildra också annat som hände i Sverige under perioden: kultur, vardagsliv, idrott – i synnerhet Gunder Häggs suveräna svit av världsrekord – och väder.

Krigsvintrarna var historiskt kalla, i mars 1942 slogs nya köldrekord. Samtidigt nådde de svenska ransoneringsarna en bottennivå, tilldelningen av mjöl och bröd sänktes till ett kilo i veckan, medan köttet var nere på 200 gram per person och vecka.

Sommaren 1941 var däremot osedvanligt varm, Stockholms patrullerande poliser uppmanades att gå långsamt och hålla sig i skuggan. I tidningarna debatterades ”dansbaneeländet”. Erik Wellander, professor i tyska och författare till standardverket *Riktig svenska*, angrep den ytliga och hedonistiska moderna ungdomen. Berggren menar att kritiken i stor utsträckning berodde på tidssituationen. Att ge sig hän-

åt dans och andra enkla nöjen kunde uppfattas som provocerande när stora delar av Europa var ockuperat och hundratusentals svenskar låg inkallade: ”Dåligt samvete över att ha klarat sig undan det stora kriget projicerades på den yngre generationen.”

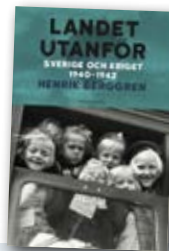
Kriget kastade hela tiden sin skugga över kulturen. Berggren ägnar ett visst utrymme åt några berömda antinazistiska romaner. Vilhelm Mobergs *Rid i natt!* blev en stor försäljningsframgång, men har knappast överlevt lika bra som hans romaner med motiv från emigrationen till Amerika. Eyvind Johnsons ojämn men intressanta romaner om Krilon har aldrig nått någon stor publik men har blivit lite av kultböcker.

Att Berggren skriver en del om Astrid Lindgren och Ingmar Bergman beror dock knappast på att de gjorde några stora kulturella insatser vid denna tid. Lindgren hade ännu inte gett ut några böcker om Pippi Långstrump eller Emil i Lönneberga men är en insiktsfull dagboksförfattare. I juni 1941 skriver hon: ”Nationalsocialismen och bolsjevismen – det är ungefär som två skräcködlor i kamp med varandra.”

Ingmar Bergman hade ännu inte gjort några filmer men nådde framgångar som teaterregissör i mindre skala. I *Laterna magica* (1987) hävdade han att han själv och hans far hade varit nazister under kriget. Dessa påståenden har senare blivit allt mer ifrågasatta, bland annat därför att föräldrarna lät en tysk-judisk pojke bo i hemmet. Bergman var överhuvudtaget opålitlig som memoärförfattare. Henrik Berggren menar att den 22-årige teaterentusiasten inte intresserade sig så mycket för världspolitiken utan var helt inriktad på att regissera.

Först när tredje delen har kommit ut blir det möjligt att ta definitiv ställning till *Landet utanför*. Men den aktuella volymen är utan tvivel välskriven och medryckande. ✨

David Andersson



LANDET UTANFÖR
SVERIGE OCH KRIGET
1940–1942
HENRIK BERGGREN
Norstedts

Sophia Elisabet Brenner.

FOTO: TT

Nödrimmens historia

LITTERATURHISTORIA

Att skriva om nödrimmens historia – vilken makalös idé! De snabbt hopkomna verserna har tröstat sörjande, generat nygifta, smickrat kungar och hyllat jubilarer och nydisputerade sedan lång tid tillbaka. De finns i tiotusental på KB och andra forskningsbibliotek, samlade sedan pliktexemplaren infördes 1661. Alla tryckerier skickade inte in allt och en del har förkommit. Men kvar finns ändå drösvis med program, skillingtryck och hyllningsskrifter, de flesta på svenska, därnäst latin, men också tyska, grekiska, franska, hebreiska och ett antal andra språk – finska under 1700-talet, några med runskrift. När Lars Banck från Norrköping blev professor i juridik i Franeker i Nederländerna 1647 firades han på elva olika språk – dock inte holländska.

Sagt och gjort. Några latinister och litteraturvetare i Lund samlade 2017 kolleger från Sverige, Danmark, Island, Estland, Finland och Tyskland till ett symposium om tillfällesdiktning 1500–1800. Deras föredrag har nu bearbetats till *Att dikta för livet, döden och evigheten*, en väldig volym på 832 sidor, men ändå behändigt avpassad för att avnjutas och begrundas något eller ett par bidrag i taget.

Trots mängden bevarade tryck är det ändå några namn som återkommer. Flera av litteraturhistoriens gängse stora finns med – Sophia Elisabet Brenner allra oftast, därnäst Olof von Dalin, men också Stiernhielm och den bortglömde Johan Runius. Men ibland blir porträtten av mer tillfälliga versmakare väl så intressanta – ”then för sin ogemena Lärdom och Dygd widtberömda Lycka Sophia Friis”, en bildad danska som hade flyttat till Skåne, tecknas vackert av Fredrik Tersmeden.

Verserna hade olika syften. En hel del

skulle försörja sina upphovsmän – Uppsalaprofessorn Lars Wallius rasade 1633 mot studenternas oskick att dedicera sina alster till olika potentater, som förutsattes betala för uppmärksamheten. Wallius hade fått fem samlingar med sorgedikter när hans första fru dog 1628 och två samlingar bröllopsdikter när han gifte om sig tre år senare, så man kan förstå ilskan. Men han fick svar på tal av dalastudenten Petrus Olai, som försvarade sig med att han ändå ville tacka dem som hade hjälpt honom.

I samlingarna kan man ana tidsandan. Flera bidrag sysslar med Karl XII. Mycket är fjäsk, ibland för att uppnå olika förmåner, men ju längre tiden går, desto mer färgas också hyllningarna av nöden i landet. Anna Folkern, ”en Dal-kulla i Norden”, hoppas 1714 att kungen snart ska komma tillbaka från sin exil i det turkiska väldet – för att göra slut på kriget: ”Kom snart med Freden hem/du hulla Land-

sens Fader/Så får tå hwar en boo i sina hyddor glader.” Men det skulle ta sju år till och skottet vid Fredrikshald innan det äntligen var slut.

En hel del är till för att roa och glädjas. Många framfördes till musik – bara några få är försedda med noter, men det berodde på tryckeriernas brist på typer. Men Maria Schildt har gått igenom hovkapellmästarnas notsamling, och kan visa att många verser fick ackompanjemang, och att det ibland var omvänt – musikerna skrev texter till melodier som de hade lånat av kompositören Jean-Baptiste Lully och andra utländska storheter.

För den som tror sig leva i den mest frigjorda av alla tider finns det också upptäckter att göra. Kristiina Savin återger ”Sagan om Pitten eller täcka könets inlaga till Fru Venus”, skriven sedan nyheten kommit att William Pitt d.y. avgått som premiärminister 1761: ”Om han ej tillienst förmås/ Lär wist werlden snart förgås./ Säg åt pilten som har bāgan/ att hos Pitten tända lågan./ Som dess Hufvud reser opp,/ Sätter saken i sitt lopp.” Stiernhielm var inte sämre, berättar Daniel Möller i sitt bidrag om ”Erotisk och skabros tillfällesdiktning”. När den pyreniska freden bekräftades med giftermålet mellan Ludvig XIV och den spanskösterrikiska prinsessan Maria Tere-sia 1660 skrev han: ”Kungens basse [penis] bör wi prisa/ Som oss brachte frid och lisa,/ Drottningens mus bör wi och ähra,/ Som oss brachte freden kiära/ Wore kungar utan ballar [testiklar]/ Skötes än af våra wallar.”

Vart och vartannat bidrag skissar fler frågor att ställa till de tillfälliga rimmen. Ändå rymmer volymen redan nu mycket för andra humanister att ta till sig. Och att borra vidare i på egen hand. Östen Hedin beskriver i sitt bidrag Kungliga bibliotekets samlingar, från

Johannes Bureus och Olof von Dalin till Carl Snoilsky och Erik Axel Karlfeldt. Sämre sällskap kan man ha. ✨

Gunnar Wetterberg



**ATT DIKTA FÖR LIVET,
DÖDEN OCH EVIGHETEN
TILLFÄLLESDIKTNING
UNDER TIDIGMODERN TID**
ARNE JÖNSSON, VALBORG
LINDGÄRDE MED FLERA
Makadam förlag



Tyska trupper i Ålborg i Danmark 1940.

FOTO: GETTY IMAGES

Den svenska fantomsmärtan

SAMHÄLLE

Den som följt svensk politisk debatt – i synnerhet de senaste åren – har kanske noterat ett märkligt samband. Ju längre avståndet är mellan andra världskriget och vår nutid, desto fler tycks Hitlerreferenserna bli. Är detta unikt hos oss? Eller syns samma historiebruk i övriga Norden, hos grannländer som faktiskt både har erfarenhe-

ter av ockupation och en sedan decennier etablerad högerpopulism? Ja, och nej, konstaterar Bengt Lindroth i *Vi som inte var med i kriget. Om Sverige, Norden, Europa och coronan*.

Lindroth skildrar initierat hur det kollektiva minnet av andra världskriget har kommit att utgöra en i högsta grad aktiv substans i den dagliga samhällsdebatten. Det går helt enkelt inte att förstå den politiska psykologi som växt fram i vår del av världen utan att ta

>>

avstamp i efterkrigstidens bearbetning av krigsåren. Men, konstaterar Lindroth: i inget annat land används den historiska referensen så frekvent, så slarvigt och så aggressivt som i Sverige. Där krigstrau-mat verkat i kollektivt samlande i de länder som utsattes, verkar det främst polariserande i den nation som skonades.

Som journalist har Bengt Lindroth lång erfarenhet av att bevaka Norden och Baltikum för Sveriges Radio. Systematiskt ringar han in mekanismerna bakom den svenska exceptionalism som har präglat såväl svensk diplomati de senaste decennierna, som mer dagsaktuella stridsfrågor som krisberedskap, coronahantering, och – åtminstone fram till 2015 – migrationspolitik. Att stå vid sidan av ”den europeiska lidandegemenskapen” har skapat ett slags fantomsmärta i den svenska självbilden och bidragit till en trotsigt aktivistisk sida i politiken. En känsla av förpliktelse, som ”lätt kan utsträckas till att mer eller mindre omfatta den europeiska eller globala samtidens alla flyktingfrågor”.

Et så eldfängt och genomtröskat tema kräver skarp analys för att tillföra något nytt. Av detta skäl blev jag först besviken över att Lindroth inleder boken med den söndertummade värderingskartan från World Value Survey. Det är ett förvånansvärt oinspirerat grepp för en skribent som annars utmärker sig för sina breda referenser från litteratur, film och musik, vid sidan av referat från toppmöten och riksdagsprotokoll.

Jag har också vissa synpunkter på gestaltningen. Det blir ibland källredovisande på gränsen till det katalogmässiga, ibland väl metafortungt. När diagnosen ska ställas följer en medicinskt inspirerad begreppskreativitet som kan vara en aning tröttnande: Sverige dras inte bara av ett ”förståelsegap” och ett ”erfarenhetsunderskott”. Vi lider av ett ”utanförskapssyndrom”. Kriget och kriserna i historien står i förbindelse med varandra, som ”metastaser”. Där Georg Klein med ett ofta lånat uttryck beskrev Sverige som ”fredsskadat” kontrar Lindroth med Finlands ”krigsskadade fred”. Här hade en lite mer hårdhänt redaktör med fördel kunnat ansa.

Men, med det sagt, erbjuder boken en både nyanserad och folkbildande resa i det nordiska och europeiska minnesarbetets värld. En av de tråkigare konsekvenserna av Sveriges kompensatoriska ambitioner var att vi slutade intressera oss för vårt närområde, en underlätelsesynd som Lindroth med rätta beklagar. I takt med att inte minst den socialdemokratiska exceptionalismen luckrats upp har vårt utrikesfokus efter hand kommit att zoo-

mats in: från Palmes parallella biståndsimperialism och tredjevägsseparatism, till dagens något mer självklara plats i den europeiska gemenskapen. Kanske blir nästa steg (även om coronahanteringen knappast antyder det) en återuppväckt nordism? För att sedan – vågar man tänka tanken – börja närma sig en självförståelse som höjer sig över navelskådandet?

Här tycks, om man får tro Lindroth, våra nordiska grannländer ha kommit längre, en insikt som det ivriga flaggviftandet sannolikt skymt för mångaen oförstående, svensk betraktare. Skildringen av hur våra krigsdrabbade grannländer nått en sådan mognad i sitt minnesarbete att det nu har blivit möjligt att ställa de riktigt svåra frågorna är högintressant. Den bidrar inte bara till en bättre förståelse för vår egen kultursfär utan även för svårigheterna i att applicera nutida normer på historiska realiteter.

De utomrättsliga avrättningar som genomfördes av den danska motståndsrörelsen och som aldrig har utretts ordentligt. Ska man dra streck eller tillåta att bilden av hjälterna kompliceras? Eller, ta behandlingen av tyskerjentene (eller tyskertösen). Lindroth konstaterar att inget annat naziöckuperat land införde en generell bestraffning liknande den i Norge. Omkring 14 000 kvinnor hamnade på godtyckliga grunder i arbetsläger, och många deporterades med sina barn. Förtjänar de upprättelse, eller får man finna sig i att kvinnors fertilitet och vandel betraktas som nationell egendom vid händelse av krig? Är det rimligt att förvänta sig rättssäkerhet under ett undantagstillstånd?

Att på allvar närma sig dessa moraliskt laddade frågeställningar kräver ödmjukhet och inlevelseförmåga. Ovanliga egenskaper på just detta slagfält, som Lindroth också ger uppfriksande prov på. Man kan med fördel läsa *Vi som inte var med i kriget* parallellt med en annan uppmärksamrad bok om minnesarbete, Géraldine Schwarz *Medlöparna. En berättelse om Europas glömska* (2017, på svenska 2020).

Schwarz bok är en rasande uppgörelse med ett Europa som enligt författaren allt mer sjunker ner i en självpåtagen amnesi. Med utgångspunkt i sin familjs historia – med en fransk mamma och en tysk pappa – skärskådar hon både politiskt konstruerade nationella myter om heroism och motstånd, och söker svar på hur helt vanliga människor förhöll sig till de tusentals samvetsfrågor som uppstod i krigets vardag.

Géraldine Schwarz farfar beskrivs osentimentalt som

en opportunistisk krigsprofitör. Hennes hemland Frankrike får rejäla slängar av slevan för att inte offentligt ha tvättat sin smutsiga byk – inte minst erfarenheterna från Vichy. I ett av de mest inträngande avsnitten beskriver hon, med sin egen vänsterradikale far som utgångspunkt, hur 68-rörelsen i Tyskland uppstod som en upprörd protest mot att medlöpare och bödlar tilläts fortsätta verka högt upp i statsadministration och kulturliv: en generationsuppgörelse som ekar än idag. Schwarz enda svar på varför denna radikala våg idag möts av en annan, från motsatt håll, är att Europa till det yttersta anstränger sig för att glömma sin historia. En, enligt min mening, ofullständig förklaring till såväl högerpopulismens framväxt som EU-samarbetets svårigheter.

Man behöver inte uppskatta Ungern eller Polens auktoritära utveckling för att inse att Öst- och Centraleuropas erfarenheter av kommunistisk ockupation bidragit till dagens vurmande för suveräniteten. Det betyder inte att jämförelsen mellan Bryssel och Moskva är rimlig. Men om EU i ett tidigare skede tagit större hänsyn till denna bakgrund hade man kunnat bjuda en Orban eller Kaczyński på färre argument och mer effektivt motstånd. Det finns olika sorters minnen och olika sorters glömska. Alla kan de användas, eller missbrukas, av offentliga aktörer.

Bengt Lindroths – måhända mindre stilistiskt drivna – skildring av minnesarbete och politisk psykologi erbjuder här en mer nyanserad palett för den som söker vägledning i den stora oredans tid. I jämförelse med Schwarz rör han sig försiktigare, men utan darr på manschetten, runt frågor om skuld, chauvinism och den fortsatt stora betydelsen av internationellt samarbete i en sammankopplad, trasig, värld. Boken kan läsas som en lågmäld stridsskrift mot tendensen att disneyfiera en av mänsklighetens största katastrofer. Men också, som en varning riktad till dem som försöker frilägga samtidens konflikter och drivkrafter från tidigare erfarenheter. Kanske är det i sig ett hoppfullt tecken på att en läkningsprocess – även av fantomsmärtor – är möjlig. ✨

Karin Svanborg-Sjövall



**VI SOM INTE VAR
MED I KRIGET
OM SVERIGE, NORDEN,
EUROPA OCH CORONAN**
BENGT LINDROTH
Carlsson Bokförlag



Det kan alltid bli värre

SAMHÄLLE

I framtiden registrerar klockor, smycken och glasögon din hälsa, dina sociala interaktioner och dina känslor. Trycksensorer i golvet mäter din vikt och spårar hur du rör dig medan badrumsspeglarna övervakar dina ögonrörelser. De flesta av oss associerar förmodligen detta scenario till Aldous Huxleys eller Ray Bradburys dystopier. I hjärnforskaren Katarina Gospics bok *Digital tsunami* är det den positiva framtidsvisionen.

Det innebär inte att Gospic är blind för riskerna med digitalisering och artificiell intelligens. Tvärtom: hon är fullt medveten om hur utvecklingen hotar vår personliga integritet och i förlängningen vår frihet.

Hotet tar sig många former. Sociala medier samlar in oceaner av data om användarna som kan användas för såväl marknadsföring som övervakning. Informationen kan också påverka demokratiska val. Mobiler, surfplattor och telefoner spårar sina användares rörelsemönster och privata konversationer i större omfattning än vad de flesta är medvetna om.

Ibland sker det med människors goda minne, men det är långt ifrån alltid man får en chans att tacka nej. I början av 2019 fick exempelvis användare av Googles hemlarm Nest Guard en obehaglig överraskning när företaget meddelade att laromet nu kunde röststyras. Varje larmdos hade hela tiden innehållit en dold mik-

rofon, som tillverkaren enligt egen utsago hade glömt att nämna till och med i de tekniska specifikationerna. Vad syftet var kan vi förstås bara spekulera i.

Därtill kan allt som är uppkopplat hackas. Den som har tillräcklig kunskap, vilja och utrustning kan stänga av en respirator på andra sidan jordklotet, ta kommandot över en självkörande bil eller skaffa en fullständig överblick över någons hem via hennes robotdammsugare.

Samtliga dessa exempel, och fler därtill, nämner Gospic. Hon är, som sagt, medveten om digitaliseringens och den artificiella intelligensens skuggsida. Problemet är att Gospic sedan avfärdar hoten genom att konstatera att "vår integritet och vår rätt till ett privatliv mer eller mindre redan tagits ifrån oss", så vi kan lika gärna fortsätta på den inslagna vägen och få uppleva digitaliseringens positiva sidor i framtiden. Som om digitaliseringen och den artificiella intelligensen nu har gjort all skada den kommer att göra och istället, av oklara anledningar, kommer att övergå i en positiv fas.

Visst stämmer det att stora delar av vårt privatliv har gått förlorade, men det kan fortfarande bli betydligt värre. Man behöver inte studera Kinas sociala kreditssystem eller det vaccinpasssystem som håller på att utvecklas i flera europeiska länder för att inse det. Man kan även titta på det område där artificiell intelligens fram-

står som allra mest positiv: medicinen. AI kan se mönster som mänskliga läkare missar, och väntas exempelvis kunna identifiera cancer innan den hinner utvecklas. Allt som krävs är att AI:n ska få möjlighet till enorma mängder patientdata.

Problemet är bara att denna data också kan användas mot patienterna. Exempelvis har den amerikanska matematikern Cathy O'Neil beskrivit hur information om människors hälsa, vanor och livsstil redan i dag används för att höja vissa människors försäkringspremier. När vi en punkt där artificiell intelligens på förhand känner till varje individs risk att drabbas av sjukdom eller olyckor riskerar somliga att förlora möjligheten att försäkra sig överhuvudtaget. Som sagt: Det kan fortfarande bli betydligt värre.

Ändå är Gospic övertygad om att utvecklingen blir positiv om vi har rätt inställning: "Om vi bara blir vän med tsunamin, så kommer den att rädda världen och allt kommer bli bra." Det är inget övertygande argument. 🌪

Blanche Sande



DIGITAL TSUNAMI
REVOLUTIONEN SOM
KAN RASERA ELLER
RÄDDA VÄRLDEN
KATARINA GOSPIC
Bonnier Fakta



Göran von Otter.

FOTO: CLAES GÖRAN CARLSSON/TT

Vad Sverige visste om Förintelsen

HISTORIA

Ar 1997 initierade statsminister Göran Persson den svenska regeringens informationsprojekt om Förintelsen, Levande historia, för att med nazisternas folkmord på judarna som utgångspunkt bearbeta sentida frågor om demokrati och mänskliga rättigheter. Året därpå utgavs ... om detta må ni berätta..., ett häfte om Förintelsens historia. På en enda sida, dominerad av ett foto av Raoul Wallenberg i aktion i Budapest, avhandlas Sveriges roll. Även Torgny Segerstedt får några rader, som motståndare till svensk anpassningspolitik. Den svenska pressen kommer väl ut ur historien: "Den svenska allmänheten hade hela tiden goda möjligheter att få en adekvat bild av händelserna."

Skriften gavs 2009 ut på nytt i ett utvidgat format i regi av ett nytt ämbetsverk, Forum för levande historia. Nu fanns ett tillägg på cirka 20 sidor om den svenska Förintelsehistorien. Bakom denna föränd-

ring låg en historiografisk revolution.

Länge hade Förintelsen varit ett perifert ämne, inplacerat i en småstatsrealistisk ram med innebörden att Sverige under neutralitetens och alliansfrihetens lyckliga stjärna hade förmått stå utanför kriget och dess tragedier. Visserligen startade ett stort Stockholmsbaserat forskningsprojekt på 1970-talet om Sverige under andra världskriget (SUAV). Men att Förintelsen ändå inte var vår historia framgår tydligt av dess frånvaro i projektets doktorsavhandlingar.

1990-talet förändrade radikalt förutsättningarna och gjorde Förintelsen till ett viktigt ämne, kanske allra mest genom Sveriges inträde i EU. Med Göran Persson gick vi också med i det historiska Europa, i världskriget och dess folkmord: på armenierna under första världskriget och på judarna under andra. Förändringen gick inte bara hand i hand med demonteringen av småstatsrealismen, utan också med

en moralisk vändning i historieskrivningen, med ett pragmatiskt krigstida Sverige som plötsligt inte längre entydigt hade stått på den goda sidan.

En av förgrundsgestalterna för den historiografiska omorienteringen har varit Stockholmsprofessorn Klas Åmark, som disputerade inom SUAV-projektet på en avhandling om makt och moral i den svenska debatten under åren före kriget. År 2001 blev han koordinator för Vetenskapsrådets forskningssatsning om Sverige och nazismen. Tio år senare kom hans hyllade bok *Att bo granne med ondskan*. Det är en bred granskning av Sveriges hållning till Tyskland under Hitlers tolv år vid makten, i allt från utrikespolitik till flyktingfrågor till kulturliv, återigen med makt och moral som övergripande tema.

Den nya bokens huvudfråga, som ansluter till en långvarig och stundtals skarp debatt, är vad vi i Sverige visste om Förintelsen. Den gestaltas av två personer som i augusti 1942 möttes på nattåget från Warszawa till Berlin, SS-officeren Kurt Gerstein och diplomaten Göran von Otter. Medan den förre var angelägen om att vittna om hur judar gasades i Förintelseläger, var den senare inte lika benägen att bistå Gerstein med att omedelbart föra informationen vidare till svenska UD. I vägen stod allt från misstro mot de svårbegripliga uppgifterna till "vardagens sega strukturer".

Relationen mellan de två är central i *Främlingar på tåg*. Den analyseras med källkritisk skarpsyn av Åmark, som sedan vidgar sin analys till vad han kallar det större sammanhanget, den samlade information om folkmordet som indvider, institutioner och stater då hade att tillgå, och villkoren i Sverige och världen för att denna information skulle bli till kunskap och handling. Med systematik och kritisk distans till ett brett källmaterial går Åmark till verket och preciserar den tidpunkt då uppgifter om Auschwitz var brett tillgängliga till slutet av 1942. Men att den svenska allmänheten hela tiden hade goda möjligheter att informera sig är knappast Åmarks slutsats. En påtaglig styrka i hans analys är att han inte väjer för moraliska ställningstaganden, men däremot skickligt undviker att moralisera med nuet som grund. ✨

Klas-Göran Karlsson



FRÄMLINGAR PÅ TÅG
SVERIGE OCH FÖRINTELSEN
KLAS ÅMARK
Kaunitz-Olsson



Fotografiet från Warszawa 1943.

FOTO: GETTY IMAGES

Bortom stereotyperna

HISTORIA

Det förmodligen mest kända fotografiet från Förintelsen visar en judisk pojke i keps med uppsträckta händer. Tillsammans med andra människor vallas han ut från sitt gömställe i samband med tömningen av gettot i Warszawa 1943. Till höger i bild syns en SS-man i stål hjälm med motorcykelglasögon, beväpnad med en kulsprutepistol. Den uniformerade soldaten, som övervakar människorna på väg att forslas bort mot en säker död, hette Josef Blösche och har kommit att personifiera Hitler-Tysklands brutalitet och utrotningspolitik. I gettot fick han öknamnet Frankenstein på grund av sin monstruösa grymhet.

Blösche är den ende i fotografiet som kan identifieras med säkerhet, och han motsvarar av allt att döma bilden av den känslolokale massmördaren. Om Blösche handlar en av essäerna i Per Landins senaste bok, *Forsters patient*. Det är en bok om Tyskland, skildrat genom tio individuella livsöden som på olika sätt "drogs in i Hitlers trollkrets", som det heter i baksidestexten.

Andra världskriget i allmänhet och Tredje riket i synnerhet intar en särställning i vår populärkultur. Det har som självklar referenspunkt i både den samtida kulturen och samhällsdebatten kommit att ersätta i princip alla andra histo-

riska referenser. Hitler och nazismen får fungera som inkarnationer av den absoluta ondskan.

Denna särställning försvårar för en nutida betraktare att tränga bakom schablonerna och stereotyperna och se de verkliga händelseförloppen. "Eftervärlden vill gärna se människor som representanter, ett slags historiedockor som passar in i förutbestämda skeenden", skriver Landin. Genom att låta oss följa Blösches väg till att bli gettots Frankenstein och hans fortsatta öden efter kriget, tills rättvisan slutligen kom ikapp honom, låter oss Landin se människan bakom stereotypen.

En annan person som har kommit att påverka eftervärldens bild av Tredje riket är Hilde Koch, den ökända kommandanthustrun i koncentrationslägret Buchenwald. Koch skulle genom kombinationen av sadism gentemot fångarna och sin sexuellt utagerande livsstil få personifiera dekadensen hos den grupp till synes vanliga tyskar som i det nazistiska systemet plötsligt gavs oinskränkt makt över liv och död.

Från Hilde Koch stammar många av de berättelser som har blivit synonyma med grymheterna i koncentrationslägren. Somliga skulle bevisas i rättegångarna medan andra, som uppgifterna om att Koch skulle ha låtit tillverka lampskärmar av människohud, inte kunde beläggas. Koch tog sitt liv i kvinnofängelset i Aichach 1967, 60 år gammal. Hon har levt

vidare i populärkulturens framställningar av nazismen. Ett av de mest uppenbara exemplen är den kultförklarade kanadensiska B-filmen *Ilsa, She Wolf of the SS*, från 1975, som handlar om en sadistisk, sexuellt utlevande kvinnlig lägerkommandant.

Adolf Hitler själv är märkligt frånvarande i essäsamlingen, men svävar som en ond ande över de skildrade personernas livsöden. Närmast Führern kommer vi i den inledande titelessän, som handlar om läkaren Edmund Forster, som behandlade Hitler med hypnos mot den blindhet han ådrog sig under första världskriget.

Historien om den 28 dagar långa hypnotiska behandlingen återberättas i romanen *Ögonvittnet*, av den judiske författaren Ernst Weiss, som begick självmord i Paris i samband med att de tyska trupperna marscherade in i staden 1940. Romanen skrevs under pseudonym under två månader, förmodligen baserade på Forsters anteckningar från sjukhuset.

Den tidigare marinstabsläkaren Forster själv hade tagit sitt liv redan 1933 i Greifswald där han sedan 1925 innehade en professur i psykiatri. I januari samma år hade Hitler blivit rikskansler och Forster måste ha insett att han satt på en tickande bomb i form av anteckningarna från behandlingen av den krigsblinde korpralen. I juli tog han bilen till Paris där han överlämnade anteckningarna till personer i stadens tysk-judiska författarmiljö. På så vis kom de att hamna i Weiss ägo.

Hemkommen från Paris fick Forster besked om att han entledigats från sin professur på grund av en ny lag. Motiveringen var att han enligt universitetet skulle ha uttryckt sig nedsättande om ledande personer i Tredje riket. Han reste till Berlin för att bemöta anklagelserna, men verkar ha blivit ännu hårdare ansatt av regimen. Efter två misslyckade självmordsförsök sköt han sig slutligen på sitt tjänsterum.

Per Landin har skrivit ett antal essäsamlingar som behandlar det tyska 1900-talet utifrån olika individuella livsöden. Jämfört med den förra boken, *Langbeins testament* (2017), känns *Forsters patient* mer sammanhållen kring sitt tema, vilket hjälper läsaren att orientera sig mellan de olika kapitlen. Också språket känns rappare den här gången.

Det är en utmaning att skriva något intressant om Hitler-Tyskland i en tid som svämmas över av populärhistoriska framställningar av perioden. Landin har dock ett försprång gentemot många av sina konkurrenter i kraft av sitt monu-

>>

mentala kunnande om Tyskland och dess historia. Essäerna har den språkliga lätthet och otvungenhet som brukar vara den genuint bildades adelsmärke.

Efter andra världskriget fanns ett utbrett behov i stora grupper av att distansera sig från kriget och den nazistiska epoken. Den omfattande omdaning av Europas städer i modernistisk tappning bidrog till att förstärka känslan av att kriget ägt rum i en annan värld, trots att händelserna utspelade sig endast några årtionden tillbaka i tiden. Känslan av avstånd skulle förstärkas av populärkulturens många skildringar av kriget och dess persongalleri, verkligheten bakom blev svår att skilja från dessa framställningar.

I dag har tillräckligt lång tid förflutit sedan krigets trauma för att vi ska våga närma oss epoken på nytt. Vi är rentav tvungna att tränga bakom klichéerna om vi vill försöka förstå mekanismerna bakom världskrigen, folk-mordspolitiken och de totalitära ideologierna. De krigsherrar, bödlar och plågoandar vars gärningar förlänat dem en evig plats i historiens skräckkabinett var också vanliga människor som hade fötts, växt upp och ofta levt ett mer eller mindre vanligt liv innan de historiska omständigheterna eller mörka drag i deras personligheter ledde dem till de episoder som gått till historien. I förekommande fall fortsatte de också sitt liv långt efter att deras roller i världshändelserna var överspelade.

Essäerna i *Forsters patient*, som följer livsöden före, under och efter krigsåren, hjälper oss att luckra upp föreställningen om Hitlerdiktaturen som en fjärran tidsepok, avskild från vår egen. Landins bok är inget försvarstal för de skildrade individerna. Inte heller gör den anspråk på att lämna några heltäckande förklaringar, vare sig till de historiska skeendena eller till de skildrade individernas gärningar, men den hjälper oss att se människorna bakom uniformerna. Dessa personer visar sig vara långt mer lika oss själva än vad vi vanligtvis skulle vilja erkänna. Det gör dem också så mycket mer skrämmande. ✨

Lars Anders Johansson



FORSTERS PATIENT
TIO TYSKA INTERMEZZON
PER LANDIN
Bokförlaget Augusti

Bo Bergman.

FOTO: LENNART NILLSON/TT



De som suttit på samma stol

LÄRDOMSHISTORIA

För några år sedan gav Amin Maalouf, ledamot av Franska akademien, ut boken *Un fauteuil sur la Seine*. Den handlade om författarens företrädare i akademien sedan 1634 och blev en succé. Nu har Per Wästberg inspirerats till att göra något liknande. Resultatet har blivit *Utsikt från stol 12*, där Wästberg porträtterar de 13 herrar som

genom tiderna (från 1786) suttit på stol 12 i Svenska Akademien.

Det handlar om en ganska disparat samling. Där finns välbekanta poeter som Bo Bergman och Werner Aspenström. Där finns personer som gjort sig kända på annat sätt som Adolf Erik Nordenskiöld och Sten Lindroth. Där finns många som nu försvunnit under tidshorisonten men som på sin tid gjorde sig gällande i den ena eller den andra egenskapen.

Som en representativ figur kan man

kanske välja ut Isac Reinhold Blom, som 1797–1826 var den andre innehavaren av stol 12. Blom omnämns i Wikipedia som domare och poet, en kanske mindre vanlig kombination. I båda egenskaperna var han i samtidens ögon framstående. Blom blev lagman, justitieråd och ledamot av allehanda kommittéer, bland annat gällande Uppsala universitets konstitutioner. Han var ledamot av vårt första konstitutionsutskott. För sin poesi belönades Blom med Svenska Akademiens dubbla stora pris 1792 och Lundbladskan priset 1793. Han blev hedersdoktor i Uppsala, detta för sina juridiska insatser.

V arför kom Blom in i Svenska Akademien? Därom är sakkunskapen ense. Han kom in därför att han var en devot vän och epigon till Carl Gustaf Leopold, som hade mycket att säga till om inom Akademien. Han klandras i den sparsamma litteraturen om honom, även av Wästberg, för sin brist på självständighet, inte som ämbetsman men som poet. Någon opportunist var han dock inte. Blom höll fast vid det gustavianska ideal han en gång förvärvat och försvarade dem ståndaktigt mot attacker från yngre släktled. Vid tiden för hans död var hans sak sedan lång tid tillbaka förlorad. Något hopp om ett odödligt namn hade han säkert aldrig. Hans ”Skaldebref til dem, som söka et odödligt namn” mynnade anspråkslöst och nästan bevingat ut i slutsatsen: ”Det ädla som Ni sökt, det nyttiga Ni gjort / – Se där, vad visheten skall ensamt kalla stort.”

Men naturligtvis ägnar Wästberg stora delar av sin krönika åt senare tiders företeelser. Han tecknar ett vackert porträtt av Bo Bergman som likt Blom höll fast vid sin ungdoms ideal, i Bergmans fall 1890-talets. Bergmans talang var kanske spröd, men alltigenom redbar och sympatisk och Wästberg gör honom rättvisa.

Bo Bergmans tid som student i Uppsala skildras suggestivt. Bergman upplevde tiden i ”skuggornas stad” som en ”fältförläggning i en ödemark”. De kvinnliga studenterna var få, kortklippta och hade mycket bestämda meningar. De förblev ogifta, osagt om beroende av deras hårda studietakt, som Wästberg förmodar, eller av de bestämda meningarna. Naturligtvis förlitade sig de manliga studenterna på prostitutionen, även om de ofta som Bergman var principiella motståndare till densamma. Undra på att luften var fylld av kriser och att lyckan bara kunde vinnas med falska kort. De unga pessimisterna drack whisky, enligt vad Bergman anförtrodde Wästberg den enda dryck man kunde dricka ensam ”utan att tro sig på väg att bli alkoholist”.

Bergman skildrade det hela bland

annat i en minnesteckning över vännen Hjalmar Söderberg, som Akademien givit ut på nytt. Den ger hela stämningen. Denna stämning delades dock inte av den tredje i laget, konstkännaren och förlagsmannen Carl G Laurin, likaledes gammal klasskamrat från Norra latin. ”Det enda djupsinniga eller gåtfulla hos honom var hans ytlighet”, skrev Bergman. Laurin var så ytlig att han njöt av livet (goda vänner, glada middagar, strålende vernissager). Så skrev han heller inte poesi.

Ett annat porträtt handlar om idé- och lärdomshistorikern Sten Lindroth. Här har Wästberg ingen djupare personlig relation som till Bo Bergman. De träffades dock ibland vid *Dagens Nyheters* kulturmiddagar. Wästberg berättar att han vid ett par tillfällen då denne ”behövde stöd” följde Lindroth till Centralen och installerade honom på mjölktaget till Uppsala.

Ä ndå ger Wästberg en tänkvärd exposé över lärdomsgigantens författarskap som spände över vida fält. Det handlade om naturvetare och präster, galningar och kloka, Paracelsus och Johannes Bureus, Birgitta och Swedenborg, Urban Hjärne och Christopher Polhem, Magnus Gabriel von Block, läkare och litteratör i Östergötland, och Gustaf Fredrik Hjortberg, kyrkoherde i Valda i norra Halland. En särskild förkärlek hyste Lindroth för frihetstiden, nyttans och förnufts tidsålder. Och givetvis för dess största gestalt, Carl von Linné. Lindroth framhöll Linnés kärlek till den empiriska omvärldens brokiga mångfald av arter och former – ”skalbaggen på vägen, örterna på ången, snäckskal i kalkberget”. Han poängterade också att Linné avskytt det glidande och formlösa, ”han hade kommit till världen för att städa upp och ordna”. Något liknande hade kunnat sägas om Lindroth själv. Han ordnade inte floran utan snarare den fauna som befolkade svensk lärdomshistoria. Men han hade samma kärlek till artrikedomen och mångfalden, samma vilja att ordna och ge överblick, samma motvilja mot det formlösa. Något ljusdunkel fanns inte i Sten Lindroths skildringar, lika litet som i Linnés. Allt framstod i klart dagsljus. De lärde i hans samlingar naglades fast en efter en som skalbaggar under en glasskiva.

Fanns det ändå ett luftperspektiv hos Lindroth handlade det som Wästberg påpekar om lärdomshistorikerns eget förhållande till den historia han sysslade med. ”Det är mina egna rötter jag söker”, skrev Lindroth om sitt arbete. Han

ville gärna att föremålen för hans forskning en gång skulle som han själv ha vandrat omkring på Uppsalas gator. Lindroth tillhörde, som Sven Delblanc formulerat saken och med instämmande från Wästberg, ”hemma i den humanismens guldålder då andarna vaknade och det var en lust att leva”.

V ilka var grundvalarna för denna guldålder? Kanske att det fortfarande fanns ett bildningsarv som var levande på ett annat sätt än idag. Kanske att det fortfarande fanns en förnuftsmässighet bortom alla ideologiska krumsprång. Kanske att kraven på rättroghet och likriktning hade pausats så att empirisk forskning kunde göra sig gällande på sina egna villkor.

Givetvis kommer Wästberg till sist också in på Akademiens stora kris 2018, den största i dess historia sedan den suspenderades av Reuterholm på 1790-talet. Då som nu spelade beskyllningar för osedlighet en viktig roll. Det Wästberg säger om detta är ytterst diskret och diplomatiskt formulerat. Att händelseutvecklingen skakade honom är dock tydligt. Plötsligt briserade skandalen och föranledde till slut en intervention utifrån. Vad innebar den? Bortsett från det rättsliga efterspelet kan man kanske säga att den betydde att postmodernismen, tidigare den ledande ideologin, opererades bort från Akademien som en inflammerad blindtarm. Rättning företogs i leden. Om tidigare medverkan i det omsusade Forum hade varit ett kriterium för inval blev kriteriet nu att inte ha medverkat i Forum. En mera slätkammad akademi slog sig ned på stolarna. Kanske återvänder lugnet. Att det hela i inledningsskedet hanterades katastrofalt illa torde dock inte ha undgått Wästberg. Vad som saknades i Akademien när stormen bröt loss 2018 var kanske en jurist av Isac Bloms kaliber.

Som Wästberg är medveten om finns det något symboliskt över Svenska Akademiens lokalisering till Börshuset. De sista åren har marknaderna varit skakiga såväl vad gällt Svenska Akademiens renommé som vad gällt andra värdepapper. Men Akademien är inriktad på långsiktigt sparande och det är säkert bäst så. Wästbergs utblick från stol 12 inskräper den moralen. ✨

Svante Nordin



UTSIKT FRÅN STOL 12
PER WÄSTBERG
Norstedts

Detta nummers recensioner:

Martin Lagerholm provar pickelhuva; **Cecilia Nikpay** tacklar trubbel; **Karin Henriksson** inspekterar IT-världens baksida; **Thomas Wedérus** solar lokalt; **Katarina Barrling** kämpar med ensamheten; **Jonas Elvander** överskrider sig själv; **Bengt G Nilsson** går på elefantjakt; **Ann-Sofie Dahl** beundrar en nationalhjälte; **Håkan Lindgren** lär sig om lidande; **Hans-Åke Persson** iakttar ett folktillflöde.





Die Proklamierung des deutschen Kaiserreiches; ikonisk jättemålning med många högdjur av Anton von Werner.

FOTO: TT

Järn och blod och välfärd

Där somliga ser ett första frö till nazismen, jublar andra åt införandet av socialförsäkringar. Det tyska kejsardöme som nu fyller 150 år betraktas med ambivalens. Martin Lagerholm följer en unikt tysk väg genom historien.

HISTORIA

Den preussiske "nationaldiktaren", historieskrivaren, krönikören och romanförfattaren Theodor Fontane blir i sitt krigsreportage *Der Schleswig-Holsteinische Krieg im Jahre 1864*, mycket entusiastisk med anledning av det avgörande slaget vid Dybbøl (Düppel på tyska) i dansk-tyska kriget. Såhär kunde det låta: "Den 18 april flätades ett nytt blad in i Preussens ärofulla krans. Det var en strålande seger, men ingen lätt, och alla som bidrog till att vinna den får i ödmjukhet glädja sig denna stolta dag."

Fontane befann sig mitt i livet när de många olika tyska staterna sju år senare, för exakt 150 år sedan, för första gången i historien skulle enas under det formella namnet Tyska riket eller Kejsardömet Tyskland; en storslagen och initialt problematisk skapelse signerad den preussiske järnkanslern Otto von Bismarck. Men dessförinnan skulle i tur och ordning Danmark (1864), Österrike (1866) och Frankrike (1870–71) betvingas i tre krig. Fontane skrev och publicerade böcker om dem alla, och som god krigsreporter och åsyna vittne skildrade han på nära håll krigsskeendena och soldaternas vardagsvillkor. Han hade dessutom det tvivelaktiga nöjet att under fransk-tyska kri-

get fångas i fiendeland, anklagad för spioneri. I sitt tvåbandsverk *Der Krieg gegen Frankreich 1870–71* berättar han om hur han i fiendeland riskerade dödsstraff, men efter diplomatiskt ingripande istället hamnade som krigsfånge på ön Oléron strax utanför franska Atlantkusten, varifrån han åter släpptes en månad senare.

Tyskland är ett ständigt forum för levande historia. Men det finns knappast något annat tidsskede som tyskarna själva har ett mer ambivalent förhållande till än just det tyska kejsardömet och den wilhelminska eran, som gick i graven i och med första världskrigets slut 1918. Perioden motsvarar å ena sidan en allmänt

>>



Fransk-tyska kriget 1870–71: "Det mest lyckobringande av krig."

FOTO: GETTY IMAGES

rådande tidsanda i Europa som man kanske alltför gärna vill benämna *la belle époque*, och som för många äldre medborgare länge också gällde som "den gamla goda tiden". Men från och med 1960-talets politiska och akademiska uppgörelser med Tysklands förödande moderna historia, kom offentligheten alltmer att betrakta vad man nu såg som kejsarrikets ohämmade chauvinism och militarism som en förelöpare till första världskrigets fasor och till uppkomsten av nazismen och Hitler.

Under senare decennier har förvisso också den bilden nyanserats, och de lärde tvista ånyo om vilka olika aspekter man kan anlägga på kejsardömet buster och tillgångar som stat. Vi står här dels inför en på sin tid mycket tekniskt utvecklad nation och efter hand även en stark rättsstat med en funktionell förvaltning och blomstrande ekonomi, dels alltså också inför en aggressivt nationalistisk överhetsstat. Men trots Churchills övertygelse om att Preussen var roten till allt ont, blev kejsardömet under Bismarcks politiska styre inte totalt genomsyrat av lantjunkrar, pickelhuvar och kadaverdisciplin under det barska mottot "järn och blod", utan utvecklades i flera avseenden till ett slags urmodell för en modern och jämförelsevis effektiv välfärdsstat.

Bismarck må ha varit en stockkonserverativ nationalist och en högst ovillig demokrat, men hans införande av exempelvis ålderspension och sjuk- och olycksfallsförsäkringar utgjorde obestridligen själva fundamenten till den tyska socialstaten. Och detta även om syftet förvisso också tycks ha varit att förekomma den allt mer organiserade socialdemokratien,

vilket å andra sidan inte hindrade Friedrich Engels från att jubla över att Bismarck "alltid gör litet av vårt jobb". Men tanken på något slags kontinuitetslinje mellan Bismarck och Hitler har ännu inte helt släppt sitt grepp om diskussionen, och krigsskuldförågorna i den tyska historieskrivningen – och i det allmänna tyska medvetandet – sträcker sig trots allt längre tillbaka än till Hitlers ölkällarkupp.

En god anledning alltså till att just detta minnesår, halvtannat sekel efter rikets

"Men krig blev det, även om de uppenbarligen alltså inte fördes med en fullt så samstämmig viljekraft som ibland målas upp i historieböckerna."

grundande, ägna sig åt djupdykningar i Tyska kejsardömet processer och konflikter, framsteg och bakslag, och i dess betydelse för Tysklands och Europas vidare 1900-talshistoria. Och det är förstås ingen tillfällighet att tyska historiker lägger sådan vikt vid just märkesåret 1871, ty vilken inställning man än må ha till det tyska kejsardömet, och hur man än vänder och vrider på det, så grundlades under de följande decennierna den federala maktindelning som i stort ännu gäller i dagens förbundsrepublik.

Forskningslitteraturen om Tyska riket under kejsartiden fyller vid det här laget hela bibliotek. Och bara sedan i höstas har det kommit ut en lång rad böcker i ämnet, med olika utgångspunkter och tolkningar av den omstridda perioden. Exempelvis kan kort nämnas historikern Eckart Conzes *Schatten des Kaiserreichs. Die Reichsgründung von 1871 und ihr schwieriges Erbe*, och den i Cambridge

verksamme rättshistorikern Oliver F R Haardts tegelsten *Bismarcks ewiger Bund*. Medan den förstnämnde huvudsakligen försöker leda i bevis att kejsardömet i grunden var en oresonlig och krigshetsande kontrollstat, och som därmed kan tjänstgöra som ett memento för eftervärlden om farorna med en alltför offensiv nationalism, lägger Haardt med sina omfattande undersökningar istället tonvikten på Tyska rikets författningshistoria. Hans slutsats blir en helt annan än Conzes (och flera andras), i det att han snarare ser tydliga tecken på den federala författningsstat som det ju i praktiken också var – formellt en konstitutionell förbundsmonarki – än på den preussiskt dominerande nationalstat som många faktiskt upplevde det som, och ännu fler fortfarande anser att det var.

Inför den här artikeln har jag emellertid valt att särskilt tillägna mig två andra intressanta och gedigna verk, som publicerades i stort sett samtidigt i höstas på gamla ärevärdiga C H Beck Verlag i München. De båda titlarna, *Blut und Eisen. Wie Preussen Deutschland erzwang* av Christoph Jahr, historiker vid Humboldtuniversitetet, och *Zwölf Tage und ein halbes Jahrhundert. Eine Geschichte des deutschen Kaiserreiches* av historieforskaren Christoph Nonn, verksam vid Heinrich-Heine-universitetet i Düsseldorf, kan med fördel dessutom läsas i följd eftersom Nonns bok kronologiskt tar vid där Jahrs slutar. Den sistnämndes

verk behandlar de dramatiska åren 1864–1871, det vill säga tidsperioden för Preussens, rikskansler Bismarcks och generalstabschef Moltkes tre redan nämnda snabba krig – *die deutsche Einigungskriege* – mot i tur och ordning Danmark, Österrike och Frankrike, fram till grundandet av Kejsardömet Tyskland.

Alltmedan Nonn skriver själva kejsardömet 47-åriga historia, 1871–1918, och så att säga granskar effekterna av den övergripande preussiska idén om att "kriga sig fram till tysk enighet". Vad som också förenar de båda författarna är att de vid sidan av sina källstudier och återgivningar av centrala händelseförlopp också har låtit locka fram sin inre idéhistoriker, varför skildringen av de historiska skeendena – i stort och i detalj – fördjupas av mer övergripande och kontextuella tolkningar av tidens politiska idéer och tanke-traditioner.

Underrubriken på Jahrs bok, alltså hur

Preussen tvingade fram eller tilltvingade sig Tyskland, tycks i förstone stå i motsättning till Haardts uppfattning om Preussen som en i allt väsentligt välfungerande författningsstat. Men vid närmare påseende beskriver Jahr tvärtom hur det 1871 "framtvingade" – eller kanske hellre: ihärdigt framförhandlade – Tyska riket relativt snabbt utvecklades till en hyfsat sammanhållen nationalstat, som till följd av sitt läge, sin storlek och ekonomiska styrka kom att förändra maktbalansen i Europa för lång tid framåt.

Entusiastiskt och levande återger Jahr hur det gick till när "Tyskland" och "det tyska" plötsligt förvandlades från en kulturell och geografisk benämning till att också vara ett nationellt och politiskt faktum; hur det ur århundraden av separata kungariket och en löst förbunden samling småstater, furstendömen, hertigdömen och fria städer plötsligt kunde uppstå en nationalstat. Tidens stora frågor skulle dock inte avgöras genom tal, utan genom "järn och blod", som kungariket Preussens nybakade ministerpresident Bismarck dundrade i sitt första tal i den preussiska lantdagen 1862. Men grundandet av den nya nationen möjliggjordes i första början inte av "järn och blod", utan av den allmänna industriella utvecklingen i Europa, av tekniska innovationer, av nationalismen som förhärskande samhällsideologi och av en rationell socialpolitik.

Men först alltså de tre krigen, som också utgör Jahrs primära fokus i boken. Huvudkapitlen – ett för varje krig: det dansk-tyska ("Experimentfälttåget"), det tysk-österrikiska ("Det sorgligaste av inbördeskrig") och det fransk-tyska ("Det mest lyckobringande av krig") – innefattar detaljerade skildringar av såväl handelsekedjorna på slagfälten som av det maktpolitiska spelet bakom kulisserna, allt med planerna på det hägrande storriket Tyskland som insats. Men Jahr är precis lika intresserad av underifrånperspektiven. Idogt har han sökt och funnit i arkiven, och inte låtit de stora politiska skeendena passera okommenterade av mikrohistoriens många drabbade samtidsvittnen.

Så inflikar Jahr allt emellanåt krigsbetraktelser av eller rena utgivelser från både enskilda soldater, det "enkla folket" och från diktare, publicister och intellektuella. Och även om makten låg stadigt i händerna på den monarkiska staten, som inte gav mycket spelrum åt medborgarnas politiska inflytande, kunde man inte helt och hållet tysta de röster som var alla mest kritiska mot krigens katastrofer. Under det dansk-tyska kriget låter författaren en mängd ryktbarheter yttra sig om de dramatiska händelseförlöppen. Bland

annat vittnar en "i svett badande och självplågande" H C Andersen om hur han den 18 april 1864 i sitt hem i Köpenhamn nås av den förfärliga nyheten att preussarna och de allierade österrikarna stormade danskarnas skans vid Dybbøl.

På andra sidan stridslinjerna befann sig en annan författare, som hörde till dem som led av sina dubbla lojaliteter: den lika tysk- som lokalpatriotiske dikteren Theodor Storm, som hade vuxit upp i det då ännu danska hertigdömet Slesvig. Liksom många andra hade han som tysktalande lidit under en alltmer hård för "daniseringspolitik", men å andra sidan också hyst det djupaste förakt för Preussen och dess militarism: "Om vi bara kunde driva ut det förbannade junkerslöddret..." Här passar Jahr på att lägga ut texten om det intressanta och till synes paradoxala faktum att många inhemska tyskar i Holstein och Schleswig å ena sidan hurrade när tyska och österrikiska trupper marscherade in, och å den andra, liksom Storm, vidmakthöll sin starkt antipreussiska position. "Pro-tysk" var i stor utsträckning då fortfarande synonymt med "antipreussisk", vilket Bismarck som sagt gjorde allt i sin makt för att korrigera.

Två år senare var det åter dags för både sabelskrammel och högst verkliga kanonader, efter det att Preussen lyckats provocera fram en tvist om förvaltningsfrågor rörande det annekterade Holstein – och det alltså med sin forna allianspart-

"Efter de tyska borgarnas misslyckade liberala revolution 1848, hade Bismarck alltså till slut lyckats ena Tyskland med konservatism. Ironin känner inga gränser!"

ner Österrike under dansk-tyska kriget. Men i realiteten handlade det från Bismarcks sida åter igen om planerna på Tysklands förening, varför Preussen såg till att i det här "tyska enhetskriget" stöddas av en rad nordtyska stater. Men någon stortysk sammanslutning blev det ännu inte, eftersom framför allt de sydtyska rikena ställde upp på Österrikes sida, detta habsburgska kejsardöme som i kraft av sin storlek och makt strängt taget utgjorde Preussens ärkerival. Moltkes strategiska och de preussiska styrkornas vapentechniska överlägsenhet gjorde dock processen kort med motståndarna, och Österrike förlorade slutgiltigt kriget i slaget vid Königgrätz i nuvarande Tjeckien.

I själva verket hade dessa så kallade enhetskrig inte alls varit de enda möjliga alternativen för Bismarck och Preussen. Ja, Jahrs bok består till stor del av just utförliga redogörelser för en rad andra valmöjligheter som stod till buds angående

de enhetstanken, där idéer utvecklades och förkastades, grupperingar och oheliga allianser bildades och bröts. Men krig blev det, även om de uppenbarligen alltså inte fördes med en fullt så samstämmig viljekraft som ibland målas upp i historieböckerna. Tvärtom fanns det ingenting som splittrade tyskarna mer än de här krigstillstånden, i synnerhet de mot Danmark (Schleswig och Holstein) och Österrike, eftersom de båda hade drag av



**Kansler Bismarck & Kaiser Wilhelm:
Ovilliga demokrater.**

FOTO: TT

inbördeskrig som också skulle komma att ödelägga den redan befintliga konfederationen Tyska förbundet, som hade bildats under Wienkongressen 1815. Detta statsförbund ersattes efter sistnämnda krig av Nordtyska förbundet (samtliga tyska sta-

ter utom Kejsardömet Österrike och de fyra motsträviga rikena i söder, kungarikena Bayern och Württemberg och storkungadömena Baden och Hessen), som fem år senare, efter fransk-tyska kriget, alltså omvandlades till Tyska riket (nu inklusive sydländarna, minus Österrike, den så kallade "lilltyska lösningen").

Den historiska och geopolitiska bakgrunden till det fransk-tyska kriget är än mer sammansatt än vad gäller de tidigare krigen. Det handlade förvisso främst om att Frankrike uppfattade det allt mäktigare Nordtyska förbundet som ett säkerhetspolitiskt hot, men under denna oro fanns det också starkt nationalistiska drivkrafter. Med Napoleon Bonapartes härjningar på tyska territorier ett drygt halvsekel tidigare i färskt minne, var det inga större problem för tyskarna att med fosterländsk entusiasm upprusta inför fälttåget mot brorsonen

>>

Napoleon III:s Frankrike. I synnerhet det här kriget betraktades i vida kretsar också som något av en ideologisk kulturkamp, där båda sidorna "såg sig som verkstäl-lare av en högre sanning", skriver Jahr. Och vidare: "Även många tyska historiker anslöt sig till den tolkningen, och avfär-dade de "västerländska värden" som hade förkroppsligats av franska revolutionen som "otyska". I och med Nordtyska för-bundets seger i kriget, hade nu 1870/71 slutgiltigt besegrat 1789! Härefter vän-de Tyskland ryggen åt Västeuropa, full-följer Jahr sin tankegång utan att närma-re gå in på det omdiskuterade men popu-lära begreppet *Sonderweg*, som hävdar att Tyskland ungefär från den här tiden valde en helt annan och unik väg framåt i histo-rien jämfört med övriga (väst)världen.

Hur som helst resulterade det knappt ett år långa kriget – som Frankrike hade startat, men där Nordtyska förbun-det under preussisk ledning liksom i tidi-gare väpnade konflikter varit överlägs-na de dåligt förberedda fiendestyrkorna – i den ironiska omständigheten att Andra franska kejsardömet upphörde och över-gick till republik, samtidigt som ett annat kejsardöme, det tyska, såg världens ljus. Men den svåraste uppgiften för segrar-makten återstod: att till ömsesidig belå-tenhet förhandla och avtala fram stats-formerna och maktindelningen mellan kej-saren, rikskanslern och de många tyska delstaterna (som då var betydligt fler till antalet än dagens förbundsländer). Låt-tare sagt än gjort, skulle det visa sig.

Dessa komplicerade överläggningar – snarare palavrer och eviga nattmangling-ar mellan en mängd falanger och inbör-des oförenliga järnviljor – inleder så Christoph Nonns väldiga 700-sidorsverk, som med förvånansvärd lätthet och espri dyker ner i Kejsardömet Tysklands väg mot i tur och ordning välstånd, moder-nitet och katastrof. Men han öppnar för-stås med den högtidliga kejsarprokla-mationen och utropandet av Tyska kej-sardömet i Spegelsalen i Versailles den 18 januari 1871 – förnedrande nog allt-så i hjärtat av det kapitulerade Frankrike. Redan där och då stod det också klart att Tyska riket hade skapats av furstar och militärer, inte av folket. Efter de tyska borgarnas misslyckade liberala revolu-tion 1848 hade Bismarck alltså till slut lyckats ena Tyskland med konservatism. Ironin känner inga gränser!

Boktiteln *Zwölf Tage und ein halbes Jahrhundert* skvallrar om att kejsardö-mets knappt femtioåriga existens här berättas med hjälp av uttömmande fram-ställningar fördelade på tolv noggrant utvalda och representativa datum i rikets hävder. Vart och ett av dessa tolv kapi-



Pickelhuva: signalerar järndisciplin.

FOTO: ALAMY

tel tar avstamp i en specifik händelse som i sin tur återspeglar större mönster och tendenser i nationens historia. Ett sådant kapitel är exempelvis nämnda kejsarproklamation i Versailles, där utgångspunk-ten för skildringen är den för ändamål-et kontrakterade konstnären Anton von Werners ikoniska jättemålning *Die Pro-klamierung des deutschen Kaiserreiches*, som i detalj återger alla de blåblodiga, militära och politiska högdjur som var närvarande vid högtidsstunden. Och Nonn presenterar var och en av dessa och deras relationer sinsemellan för oss, och spinner vidare på kapitlets specifika motiv. I det här fallet hierarkin inom och mellan delstaterna, de lagstiftande för-samlingarna och krigsmakten.

Ett annat kapitel har fått rubriken "Marpingen, den 3 juli 1876", vilket var det datum då tre små flickor i den lil-la byn Marpingen i Saarland berättade om sina så kallade Mariauppenbare-lser i ett skogsparti i utkanten av samhäl-let, och som snabbt blev – och ännu är – en populär vallfartsort för troende kato-liker. Ur den händelsen, som fick mycket medial uppmärksamhet när det begav sig, utvecklar Nonn bakgrunden till de inre motsättningar och spänningar som blom-made upp runt om i kejsardömet – mellan sekularisering och religiositet, mellan det protestantiska Preussen och den katolska södern, mellan statsbyråkrater och kyrk-liga organisationer.

Nonns bok karakteriseras av sina idé-historiska och historiefilosofiska ingångar till perioden, där enskilda före-teelser – genomgående livligt, under-hållande och stilistiskt elegant skildra-de – vävs in i större ideologiska, kulturel-la och mentalitetshistoriska tankemöns-

ter och politiska strömningar i det unga kejsardömet. Kapitlen är placerade i kro-nologisk ordning – från riksgrundandet 1871 till första världskrigets slut och kej-sardömetets fall 1918 – och har ett tema-tiskt upplägg. Det kan handla om allt från socialdemokratins framväxt, kolonial-politiken, militarismen och antisemitis-men till styrkeförhållandet mellan kej-sare och parlament, eller om monarkins undergång.

En av huvudpoängerna med Nonns oavslutligt stimulerande genomgångar är att han sätter de enskilda människorna i centrum. Även om inte heller han, som sagt, undkommer historiens struktu-rer och långa linjer, är det som om han oupphörligen påminner oss om att det är just människor som skapar och föränd-rar strukturerna. Vare sig det rör sig om kanslerer, kejsare och generaler, eller om judiska bagare, politiskt engagerade stä-derskor och prästfruar, så ges de levan-de individerna ett mänskligt värde i egen rätt, och utgör essentiella inslag i den här förtjusande kalejdoskopiska rund-målningen av det tyska kejsardömet och dess arv i 1900-talets Europa. Därigenom är Nonns praktverk ett överväldigan-de panorama över en svärförlöst och inte helt önskad nationalstat som före sin för-tida död dock hann uppleva allt det som väl präglar de flesta nationer och kultu-rer: dynamik och stillestånd, reformer och konflikter, tolerans och härsklystnad. Med eller utan pickelhuva. ✨

Martin Lagerholm

**BLUT UND EISEN
WIE PREUSSEN
DEUTSCHLAND ERZWANG
CHRISTOPH JAHR
C H Beck 2020**



**12 TAGE UND EIN HALBES
JAHRHUNDERT
EINE GESCHICHTE
DES DEUTSCHEN
KAISERREICHES
CHRISTOPH NONN
C H Beck 2020**



Den gamla dåliga tiden: IRA-rekrytering via mur.

FOTO: ALAMY

Älskade spion

MODERN HISTORIA

Her *Majesty's secret services* kan som vanligt varken bekräfta eller förneka. Men ibland läcker de information via tidigare agenter, eller så tvingas de offentliggöra dokument när tillräckligt lång tid passerat. Det är källor som ligger till grund för Nordirlandkännaren Aaron Edwards nya bok *Agents of Influence. Britain's Secret Intelligence War Against the IRA*, som i detalj kartlägger brittiska informatörers roll under de mest konfliktfyllda åren på Nordirland; den våldsamma period mellan åren 1968 och 1998 som med engelsk flair för underdrifter kallas *The Troubles*.

Utgivningen är vältajmad till 100-årsminnet av Irlands uppdelning i en självständig Free State (sedermera republiken Irland), och Nordirland under brittisk överhöghet. Delningen var då det begav sig ett utmattat politiskt försök att få slut på en 1 000-årig konflikt som började när anglo-normandiska erövrare landsteg på kelternas Irland. Med historiens

gång utvecklades grupperna till katolska nationalisterna och protestantisk-brittiska kolonisatörer, som båda gjorde våldsamma anspråk på hela ön. Något "firande" av den ovälkomna delningen är alltså inte aktuellt under minnesåret 2021.

Inte gjorde delningen heller slut på fejden, men koncentrerade den till Nordirland, där befolkningen är relativt jämt uppdelad mellan protestanter och katoliker. Till denna dag går 97 procent av nordirländska elever i segregerade skolor, men över tid har religionstillhörigheten som skiljelinje ändå givit vika för en mer politiskt orienterad indelning i unionister och nationalisterna, där radikala (protestantiska) unionister även benämns lojalister eller Ulsteranhängare, medan (katolska) nationalisterna i en mer radikal inkarnation omtalas som republikaner.

För den som har god koll på Nordirland kan detta förefalla en långgrändig ouvertyd, men tro mig, det är viktigt att samla alla vid startlinjen. För när man öppnar *Agents of Influence* ryker det av förkortningar och implicita sammanhang redan på sida ett. Att stå stadigt bland

begreppen hjälper orienteringen bland polisstyrkor, arméförband, paramilitära grupper och underrättelseavdelningar som alla både simmade och fiskade i samma grumliga informationsflöden.

Agents of Influence fokuserar på den underrättelseoffensiv som orkestrerades från brittisk sida när *The Troubles* bröt ut. Alltsedan delningen upplevde sig den katolska befolkningen som ekonomiskt och politiskt förfördelad, samtidigt som brittisk militär och polis inte drog sig för att hålla den republikanska rörelsen i schack med maktmedel som inte alltid låg inom gränserna för vad en rättsstat bör tillåta sig. När en civilrättslig demonstration ledd av katoliker slogs ner av den inhemska polisstyrkan Royal Ulster Constabulary (RUC) år 1968 blev det därför en gnista på snustorr höskulle.

RUC:s hårdhänta behandling av en till synes fredlig medborgarrättsrörelse bottenade i att man misstänkte att den var en trojansk häst fylld av republikanska terrorister. Under de gatuprotester som följde såg dock RUC för första gången ut att förlora kontrollen. Republikanerna anade en spricka i den koloniala rustningen >>

Mrs Thatcher: Provocerad av attentat.

FOTO: TT

som kunde vara en unik chans att "slänga ut" britterna om man bara eskalerade det väpnade motståndet. I det syftet bröt sig en militant falang loss ur Irländska republikanska armén, som sedan delningen i huvudsak arbetat politiskt, och bildade Provisoriska IRA (fortfarande oftast kallat IRA, eller Provos). Samtidigt vädrade andra republikanska paramilitärer morgonluft, vilket i sin tur aktiverade lika våldsbenägna grupperingar bland lojalisterna.

Så inleddes bilbombernas och de smutsiga avrättningarnas tid.

Aaron Edwards redogör för hur oron över utvecklingen växte i unionisternas läger på Nordirland, liksom i London, förstärkt av insikten att de insatser man gjorde var tandlösa. MI5, MI6, RUC, brittiska armén och olika specialstyrkor verkade ägna mer energi åt att spara varandra under bordet än att bekämpa republikaner.

Med stöd av en stridslysten Margaret Thatcher, som hade provocerats av flera spektakulära attentat mot brittisk militär, skickades en gammal underrättelse-räv till Belfast för att få ordning i leden: den nyligen pensionerade chefen för MI6, sir Maurice Oldfield. På bara sex månader lyckades mästerspionen, enligt Edwards källor, med konststycket att samla de



rativet. Men inte ens en empirist kommer undan sin egen historia. Som mångårig föreläsare vid ultrabrittiska Royal Military Academy Sandhurst, färgar en unionistisk nyans vissa av bokens antaganden och formuleringar. Det kan vara att en informator hos IRA:s implicit ses som rättfärdig, medan en motsvarande tjallare i unionisternas led sägs förråda sin organisation. Eller en engelsk mamma som får komma till tals om sin soldat/son som "bara gjorde sitt jobb".

Trots detta är författaren en effektiv guide på underrättelsearbetets kaotiska markplan; bland alkoholiserade agenter, snarstuckna kontaktpersoner och

Edwards redogör också för många av de inblandades cv:n. Dessa belyser oavsiktligt hur fundamentalt olika de psykologiska utgångspunkterna är hos de stridande parterna; hur särskilt laddad en konflikt blir när den ena sidan försvarar sitt land, medan motståndarsidan dominerar av influgna militärer och agenter. För de flesta unionister med inflytande var Nordirlandposteringen bara en tour bland andra, en tidsbestämd tjänstgöring efter vistelser i Oman, Malaysia eller Östeuropa.

I någon byrålåda i Thames House finns säkert en prislista på vad den psykologiska obalansen kostar "gästande" militärer i reda pengar; exakt hur mycket övermakt som krävs för att kompensera de inhemska beredskap att offra allt – ett slags växelkurs mellan passion och professionalism.

Kanske tog sig Oldfield en titt på de siffrorna, för ett av hans genidrag var att uppvärdera RUC:s roll i underrättelsearbetet – polisstyrkan som befinner sig lika mycket på hemmaplan som republikanerna. Han drev även igenom att man i större utsträckning skulle lita på lokal intelligens och därmed utnyttja stödet i den protestantiska civilbefolkningen.

Oldfields förändringar rönt framgångar för unionssidan och läckande information blev ett växande problem för IRA. Huruvida fredsälskande spioner undergrävde moralen så till den grad att republikanerna tvingas till förhandlingsbordet på 1990-talet – en av Edwards bara halvt uttalade teser – känns inte helt stadigt förankrad. Ett antal ideologiskt övertygade agenter gör förvisso avsevärd nytta för den brittiska sidan, men merparten av informatörerna hos IRA rekryterades genom utpressning när deras medlemmar hamnat i arresten hos RUC. *Tjalla eller tillbringa nästa årtionde i fångelse – ditt val.*

"Att lyfta på den sortens litet tråkiga stenar avslöjar ofta mer än att stirra sig blind på sexiga spioner."

rivaliserande unionsstyrkorna bakom en gemensam strategi som gick ut på att förlita sig långt mer på informatörer än elektronisk övervakning, och att koordinera insatserna avsevärt bättre.

Oldfields samlade styrka blev jägarna i den våldsamma katt-och-råtta-lek mellan IRA och britterna (i samarbete med lokala unionister), som blivit ett tragiskt signum för Nordirlandkonflikten: En ändlös rad av bakhåll, mänskliga sköldar, summariskt avrättade "touts" (misstänkta informatörer), polisbrutalitet, hungerstrejker och upplopp. Alltmedan den tunna samhällsväv som fanns mellan protestanter och katoliker slets itu när civilbefolkningen tvingades navigera efter krigsfronter som drogs rakt genom deras bostadskvarter.

Edwards har tidigare skrivit flera böcker om Nordirlandkonflikten där han bemödar sig om en empirisk utgångspunkt, snarare än målande resonemang. Det är ett förståeligt val att överlämna analysen åt läsarna, när de sannolikt återfinns på olika sidor i det överordnade nar-

operationer vars korkade upplägg skulle ha strukits ur ett medelmåttigt spionfilmsmanus (men som här får högst reella konsekvenser). Det är inte utan orsak som Nordirlandkonflikten kallas "the dirty little war".

När läsaren mot slutet har följt de stridande parternas små och stora jävligheter under 30 år lösgör sig ett par övergripande mönster ur detaljerna. Till exempel illustrerar en uppsjö röriga episoder att en av underrättelseväsendets främsta utmaningar måste vara att agera på en strikt need-to-know-basis för att skydda de inblandade, samtidigt som just den principen står i vägen för effektiv koordination och strategisk proaktivitet. Oldfield och andra smarta ledare till trots, förefaller både operation och analys att stå och falla med enskilda individers omdöme, mod och kreativitet. Resultatet blir minst sagt ojämnt. Man undrar i vilken utsträckning teknologins framsteg hanterar den paradoxen idag.



Martin McGuinness: öppnade för politisk lösning.

FOTO: GERRY PENNY/TT

fader som under lång tid hade lett den väpnade kampen i Derry och åtnjöt hög "street cred". När en sådan figur signalerade öppenhet för en politisk lösning fick det genomslag.

Trots IRA:s vändning balanserade fredsprocessen under många år på en knivsegg. Edwards redogör för samtal som under lång tid skedde på obskyra vägar och med oklara mandat; sköra kontakter som vid flera tillfällen hotades genom terrorattacker iscensatta av IRA-medlemmar som fortfarande såg förhandling som ett nederlag. Med insyn i allt som kunde ha gått snett ser det i efterhand imponerande återhållsamt ut av britterna att inte backa ur, och av politiska IRA/Sinn Fein att lyckas lösgöra sig både från årtionden av militant retorik och interna motståndare.

För den som vill bredda förståelsen för Nordirland bortom de underrättelseaktiviteter som *Agents of Influence* begränsar sig till rekommenderas *Northern Ireland – The Fragile Peace*, av Feargal Cochrane, en utmärkt bok som just kommit ut i uppdaterad och utökad nyutgåva. Det är en engagerad och behagligt skriven text (särskilt jämfört med Edwards litet styltiga stil) som vinner på att inte göra halt vid långfredsavsättet. Här förklaras även de många politiska utmaningar som följt landet sedan 1998, samt bakgrunden till den instabilitet och de våldsbrott som brexit har förorsakat de senaste månaderna.

Särskilt värdefullt är att Cochrane förankrar sina förklaringar av viktiga händelseförlopp i de ekonomiska och sociala strukturer som ligger till grund för civilbefolkningens relation till konflikten. Till exempel reder han ut betydelsen av det välfärdssystem som växte fram på Nordirland under 1950- och 1960-talen, och som i stor utsträckning förfördelade den katolska befolkningen – samtidigt som det ökade deras agens genom att höja utbildningsnivån. Att lyfta på den sortens litet tråkiga stenar avslöjar ofta mer än att stirra sig blind på sexiga spioner. ✨

Cecilia Nikpay

Man föreställer sig att arbete på sådana premisser utförs med dämpad entusiasm. Oaktat att IRA också bedriver sin egen spionverksamhet åt andra hållet. Sammantaget är det svårt att helt svälja Edwards bild av goda brittiska agenter som framgångsrikt bidrar till freden, när de konkreta spåren av underrättelsekriget förblir tragiska människoöden och ond bråd död.

I den slutsatsen landar jag när jag lagt ifrån mig boken och lugnat ned mig litet. För under resans gång är det svårt att hålla sig känslomässigt nykter. *Agents of Influence* glider obehagligt lätt ihop med alla de tv-serier och böcker som gemensamt mutat in en virtuell verklighet där underrättelseorganisationernas hemliga natur lämnar ett vakuum. Man vet att man inte vet, men det känns som om man vet hur det går till på insidan.

När Edwards beskriver en shoot-out i norra Belfasts bostadsområden måste jag värja mig för att inte se Cillian Murphy eller Al Pacino i rollerna. Att protagonisterna har gangsternamn som Dominic "Mad Dog" McGlinchey eller Joe "The Hawk" Haughey hjälper inte, trots att man vet att verklighetens statister och många av huvudrollsinnehavarna självklart inget hellre skulle önskat än att leva ett liv där dagens största frustration är att mjölken har tagit slut.

Apröpå: För den som ännu inte läst Anne Burns intensiva och egenartade roman *Milkman*, som vann Ma/Booker-priset 2018, så är den ett underbart empatiskt komplement till *Agents of Influence*s sakliga grepp. Inför en 18-årigs berättarjag i segregationens betonggrå 1980-tal, upp-

löses all politisk retorik. En flicka tvingas dag för dag navigera i ett socialt minfält där det allra viktigaste är att inte märkas, inte sticka ut. Den klaustrofobi man grips av som läsare blir bara större när man inser att handlingsförloppet och paranoian blir naturlagar för dem som växer upp där samhället har rämnat. En bok man inte glömmer.

Tack och lov inleddes en ny tid med långfredsavsättet år 1998. Våldet tyglades.

Olika teorier konkurrerar beträffande vad det var som fick IRA att till sist inleda samtal med britterna. Edwards nämner de eroderande effekterna av britternas underrättelsearbete. Men han vidgår att det fanns annat som spelade in. Bland annat var en förutsättning för de Thatcherhatande republikanerna att hon skulle bort från scenen, vilket skedde år 1990. Allmänhetens krigströtthet och därmed minskade stöd för paramilitära aktiviteter lär också ha gjort sitt till. Utmattningen återspeglades också i ledningen för IRA, och gav medlemmar som länge varit intresserade av en dialog (inklusive den politiska grenen Sinn Fein) möjlighet att flytta fram positionerna. Samtidigt bytte ett antal hårdföra militarister fot, de kanske mjuknade med åldern. En av dem, Martin McGuinness, var ett slags republikanernas Gud-



**NORTHERN IRELAND
THE FRAGILE PEACE**
FEARGAL COCHRANE
Yale University
Press 2021



AGENTS OF INFLUENCE
BRITAIN'S SECRET
INTELLIGENCE WAR
AGAINST THE IRA
AARON EDWARDS
Merrion Press 2021



Cyberangrepp: farligt och kostar skjortan.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Vapenskrammel i det tysta

REPORTAGE

De flesta av oss har fått känna på IT-erans baksidor. Taffligt översatta tiggarmejl (eller mejl med löften om enorma lotterivinster eller arv från okända släktingar). Tröttsam reklam som indikerar att uppgifter om all vår shopping spåras. Kreditkortsfakturer med okända inköp. Och – det värsta – ”malware”, det vill säga: ondsint mjukvara som inplanterats för att ställa till elände och är så gott som omöjlig att radera.

För lekmän borde i synnerhet det sistnämnda vara en vink om vad som pågår i den värld vi oftast inte ser men som finns där, i iskalla lagerlokaler med blinkande megaservrar, runt sammanträdesbord med bekymrade offentliga och privata cybersäkerhetsexperten och på en marknad med hackare och köpare.

Den som läser Nicole Perlroths genomgång av kapprustningen med cybervapen kan emellertid inte längre skylla på att inte ha haft en aning. Om någon bad mig att ge ett sammanfattande omdöme i tre ord skulle det bli: spännande, skrämmande och imponerande. Perlroth, som bevakat cybersäkerhet för *New York Times* i flera år, bjuder på en thrillerliknande framställning i nedslag från Ukraina till Argentina. Håret reser sig nästan vid redogörelser för vad som faktiskt har hänt och vad som skulle kunna hända vid cyberattacker. Cheferna på Times som anställde just henne för att hon hade förmågan

att förklara dessa komplicerade sammanhang för vanliga läsare kan nicka belåtet när de tar del av Perlroths beskrivning av hur centrifugerna i den iranska kärnläggningen Natanz fungerar – eller, mer precist, hur de reagerade efter den hittills mest omtalade planteringen av ett virus, ”malicious computer worm” som de kallas på engelska.

Första ledet i titeln, *This Is How They Tell Me The World Ends*, kan avfärdas som en journalistisk ”dragning”, men andra ledet, *The Cyper-Weapons Arms Race*, har definitivt täckning i texten. Nyckelbegreppet är ”zero-day” eller ”odays”, dagen o, vilket står för ett litet misstag under programmeringen, som gör att hackare får möjlighet att ta sig in i maskiner och nätverk utan att upptäckas.

Nicole Perlroth inleder med en prolog från Kiev 2019. Hon reste dit för att på plats observera vad Vladimir Putins ”digitala arméer” hade utsatt landet för efter revolutionen 2014. Få utanför Ukraina (och Moskva) lade märke till vad som hände, men attacken år 2015 mot de datorer som styrde elnätet gjorde att hundratusentals människor blev utan elektricitet. Ett år senare skedde samma sak igen.

Första kapitlet handlar sedan om Edward Snowdens läckor från den amerikanska militära underrättelsetjänsten NSA, National Security Agency. Perlroth tillhörde de brittiska och amerikanska reportrar som sommaren 2013 i störska hemlighet skulle gå igenom materia-

let. Snowden uppgav själv senare att han ville avslöja myndigheternas omfattande spionerande på de egna medborgarna. Upprörande i och för sig, menar Perlroth, som påpekar att Snowdens ställning inom NSA var ”mycket begränsad” trots den enorma uppståndelsen kring honom då i hela världen.

Det som kittlade Perlroths nyfikenhet var luckorna som tydde på att det fanns mer att gräva efter. Snowden hade bara sett ”toppen av isberget” säger en av hennes källor, som med det menade att NSA:s cyberkapacitet var enorm. Bland annat ingick där en stor samling av ”zero-days”, vilket kan liknas vid ”att få det hemliga lösenordet till all världens data” för såväl spioner som hackare. Det Perlroth sedan kunde skönja beträffande stora och små hackares roll – och marknaden för deras tjänster – bidrog till att hon satte igång med manuskriptet som bygger på mer än 300 intervjuer under sju år. Temat NSA och ”zero-days” skulle sedan återkomma i hennes dagliga reporterjobb, främst under perioden 2016–17 när okända hackare som passande nog kallas sig Shadow Brokers fortfarande bröt sig in och stal stort ett antal sådana cybervapen.

Bland de intervjuade (många anonyma, andra med namn) återfinns experter på spioneri av gammalt slag, det vill säga dolda mikrofoner och manipulerade skrivmaskiner, till ”det amerikanska cyberkrigets gudfader” som heter James R Gosler. Perlroth ger honom den

hederstiteln trots att få har hört hans namn och trots att hela hans långa karriär är hemligstämplad. Utan tvekan hade USA, som internets födelseplats, herraväldet i cyberrymden i ett par årtionden. Men det ledde till en arrogant inställning lite varstans i de säkerhetspolitiska byråkratierna och Gosler avslöjade att fienderna hade tagit ledningen.

”Även om du hittade något kunde du aldrig vara övertygad om att du hittat allt. Det är den hemska sanningen om den här verksamheten”, lyder en av Goslers kusligt insiktsfulla kommentarer och en annan: ”Hur komplex kan mjukvaran vara för att du ska kunna ha full vetskap om vad den kan göra?”

Svaret är att ingen vet, bara att även kodarna själva har blivit överraskade av hur luriga ”maskarna” visat sig vara och hur lätt de kunnat smita ut. Det sattes ganska tidigt ett pris på ”zero-days” och i samlingen av säljare och köpare på denna marknad för cybervapen finns allt

”De årliga kostnaderna för förluster på grund av cyberattacker är numera högre än för mer traditionell terrorism.”

från smarta datanördar till statsanställda experter – och cyberbrottslingar. Hackare delas in i ”svarta kepsar” och ”vita kepsar”. De förra vill tjäna pengar, de senare upptäcka och kartlägga svaga länkar för att öka skyddet. Idén att anlita hackare för att hitta brister kläcktes av ett pionjärföretag som hette Idefense och mötte motstånd från de stora IT-jättarna, som snarast blev förolämpade av påståenden om att deras mjukvara inte var perfekt.

Cybervapenmarknaden verkar vara rena Vilda Västern, med skumma mellanhänder, gigantiska belopp, väskor fulla med kontanter och utplantering av virus. Allt har hackats och riskerna ökar naturligtvis med alla nya elektroniska apparater och styrsystem som tillkommer. Perlroth går igenom en massa olika fall, såväl kända attacker som Guccifer och Stuxnet som konkreta motdrag från enskilda företag med upplysningen att en helt ny typ av mikrochip håller på att utvecklas för att minimera framtida risker. Huruvida hennes redovisning är heltäckande går inte att avgöra men det hon drar upp räcker gott och väl för att man ska instämma i hennes slutsats:

”Världen befinner sig på randen till en cyberkatastrof. För några år sedan avfärdade jag sådant prat som alarmistiskt, till och med oansvarigt. För mycket FUD (fear, uncertainty and doubt) från cybersäkerhetsindustrin för att sälja patent-medicin... men efter att ha tillbringat ett

årtionde med de digitala hoten är jag rädd för att varningen aldrig varit sannare.”

Ett tema i boken är att USA (alltså Vita huset, NSA, CIA) alldeles för länge inriktade sig på cyberoffensiv, inte cyberförsvar, och att blottorna är häpnadsväckande stora än idag. Som så ofta i det nutida amerikanska samhället kan fingrar pekats mot kongressen. Enligt Perlroth har lagförslag förberetts gång på gång för att först urvattnas och till sist förkastas. Vidare lär cybersäkerheten bli ännu ett område där Donald Trumps agerande kommer att skärskådas när dammet har lagt sig.

Trump avskaffade den tjänst som cybersamordnare i Vita huset som föregångaren Barack Obama hade inrättat. Det handelskrig han inledde mot Kina kan ha triggat den allt starkare ledaren Xi Jinping att återuppta cyberspioneriet efter en paus som följde på en skarp varning från Obama. Visst, medger Perlroth,

det är möjligt att detta skulle skett ändå, men onekligen stördes Kina av Trumps attityd. Beträffande Iran och det omstridda kärnavtalet som Obama förhandlade fram och som Trump trädde ut ur är det svårare att ha en bestämd uppfattning. Kanske terrorbalans, kanske bara avvaktan från Teheran.

Under läsningens gång undrar lekmannen om inte mer borde göras på det internationella planet. Nicole Perlroth kommer förstås dit så småningom. Diskussioner har förts om en digital Genèvekonvention med förbud mot cyberattacker som drabbar civila. Men USA – och sannolikt de andra i den pågående Great Powers Competition – har inget intresse av att driva frågan. I en intervju anmärkte Perlroth att president Joe Biden nämnde cybersäkerhet flera gånger under de första tre veckorna än Trump gjorde på fyra år. Omvärlden vet fortfarande inte vad Trump sa i enrum till den ryske presidenten, bara att han trodde på Putins nekan- de till intrång i valrörelsen 2016, inte på den komprometterande informationen från de egna underrättelse-tjänsterna. När jag skriver dessa rader drabbades energiföretaget Colonial Pipeline, som fraktar nästan hälften av all bensin till amerikanska östkusten, av en hackarattack. Biden informerades



Nicole Perlroth: hårresande avslöjanden.

FOTO: LARRY BUSACCA/GETTY IMAGES

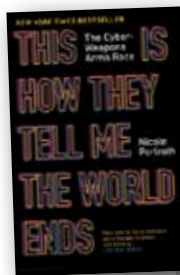
omgående och kunde påpeka att cyberförsvar ingår i hans infrastrukturpaket.

De årliga kostnaderna för förluster på grund av cyberattacker är numera högre än för mer traditionell terrorism, om man nu kan uttrycka sig så. Aktiviteterna är särdeles intensiva i länder som Nordkorea, Iran, Kina, Ryssland och andra i det tidigare Sovjetblocket. Och, förstås, USA, menar Perlroth, som efter Snowdenläckan noterade att hon till skillnad från många andra inte var förvånad över att amerikanska spioner spionerar.

Det finns ingen anledning att tvivla på Nicole Perlroths konstaterande om att hon oftast är den enda kvinnan på konferenser med cyberspecialister, antingen de är hackare eller underrättelseexperter i någon typ av förklarad. I sammanhanget kan nämnas att Perlroth finns med i ett särskilt avsnitt i en studie från tankesmedjan Wilson Center om näthat mot kvinnor. När hon rapporterade om de ryska trollen 2016 (återkommer även i boken) utsattes hon för fler påhopp än de manliga reportrar hon skrev artiklar tillsammans med. Gemensamt drag var grova antydningar om att hon inte är tillräckligt begåvad för att förstå de här komplexa frågorna. Det bestående intrycket av boken blir att hon mycket väl förstår både IT-infrastrukturen, hoten och hackarna. Men en del strykningar kunde ha gjorts utan att något skulle gå förlorat, låt säga från 493 till 375 sidor.

Slutligen ett råd från Nicole Perlroth: Byt lösenord. ✱

Karin Henriksson



THIS IS HOW THEY TELL ME THE WORLD ENDS THE CYBER-WEAPONS ARMS RACE
NICOLE PERLROTH
Bloomsbury Publishing 2021



En plats i solen: strålarna har färdats i åtta minuter.

FOTO: ISTOCKPHOTO

någon plats inom seriös fysikforskning som syftar till att representera verkligheten i tid och rum.

Fenomenet, som nu efter otaliga experiment är vedertaget och bekräftat inom fysiken, innebär, något förenklat, att ett par partiklar – till exempel fotoner eller elektroner – som har delat samma kvanttillstånd, fortsätter att vara sammanlänkade även om man separerar dem från varandra över ett godtyckligt avstånd. Det spöklika är att sammanflätningen gör att när en egenskap hos den ena elektronen mäts så rättar sig den andra elektronen omedelbart efter detta, som om den ”vet” vad som händer med den andra elektronen direkt, trots avståndet. Det är som om utbytet av information mellan elektronerna sker snabbare än ljusets hastighet, vilket borde vara omöjligt. I praktiken betar sig de sammanflätade partiklarna som en enhet.

Även om Einstein själv var skeptisk var Wolfgang Pauli, putslustigt kallad Zweistein och omnämnd av Einstein som sin spirituella efterträdare, desto mer öppensinnad för sammanflätningens märkliga effekter. Han var en av pionjärerna inom kvantfysiken och erhöll Nobelpriset i fysik 1945, efter en nominering från just Einstein, för sin utveckling av den så kallade uteslutningsprincipen, eller Pauliprincipen, som beskriver under vilka förutsättningar två partiklar kan befinna sig i samma kvanttillstånd.

Pauli var, trots sin notoriska tendens att kritisera och slå ner andras teorier, i hemlighet också intresserad av parapsykologi, numerologi och det ockulta. Så när han 1932 träffade och lärde känna Carl Gustav Jung, som samtidigt hade närt ett växande intresse för fysiken, var det inte konstigt att de fann varandra på ett intellektuellt plan. Pauli tyckte att det saknades någonting eteriskt i fysiken, någonting som kunde ta hänsyn till medvetandet och själen. Jung, å sin sida, såg ett behov av att komplettera sina psykologiska teorier med någonting mer handfast och konkret. Det var efter det att Pauli fått rekommendationen från sin far att börja i terapi hos Jung för att komma till bukt med den personliga kris han genomgick vid tillfället – som bland annat yttrade sig i ett omfattande drickande – som dessa två giganter till tänkare träffades.

Under terapitimmanerna fick Pauli upp ögonen för det kollektivt undermedvetna och arketypteorin som Jung använde sig av för att analysera Paulis drömmar, och Jung fick genom Pauli värdefull insikt om drömvärlden och vad den har för betydelse

Spöklika effekter på avstånd

IDÉHISTORIA

Den klassiska fysiken säger att påverkan inte kan ske på distans utan måste ske lokalt. När jag slås av värmen från solen när jag kliver utanför min dörr sker detta inte omedelbart utan först efter att solens infraröda strålning har färdats i ungefär åtta minuter för att möta min hud. Solen upplevs visserligen värma på distans, men effekten sker lokalt. Det är fotonerna som, när de väl har kommit fram, med hjälp av sin energi får mig att känna värme. I teorin går det dessutom att spåra varje enskild foton över tid och rum; effekten är helt och hållet kausal och deterministisk.

Kunskapen om vår fysiska omvärld, inklusive ljusets hastighet och beståndsdelar, kan spåras långt tillbaka i tiden, vilket också Paul Halpern, doktor i teoretisk fysik vid University of the Sciences i Philadelphia, gör i boken *Synchronicity*. Halpern behandlar alla de mest tongivande tankarna och forskarna gällande fysikens fundamentala lagar ända tillbaka till antiken. Redan Empedokles, född omkring 490 f Kr, hade sina misstankar om att ljuset hade en begränsad hastighet – även om det skulle dröja fram till 1800-talets Armand Hippolyte Fizeau och Jean-Bernard-Léon Foucault innan hastigheten kunde bekräftas och mätas med någorlunda precision.

Ännu mer huvudbry för forskare har gravitationskraften skapat under århundradena. Isaac Newton lade fram sin gravitationslag och sina rörelselagar i slutet av 1600-talet, och med dem kunde allt ifrån planeternas elliptiska omloppsbanor till tidvattnets rörelser förklaras och förutspås. Detta revolutionerade vetenskapen och utgjorde stommen till den klassis-

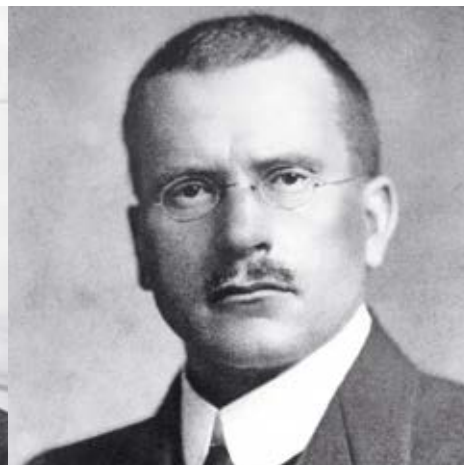
ka mekaniken. Men frågan kvarstod länge hur gravitationen från solen kunde ha en till synes omedelbar inverkan på jorden.

Newton själv såg det som absurt att gravitationen utan ett medium att propagera inom kunde utgöra en kraft på distans. Men han kunde inte göra annat än att acceptera detta mysterium, och inom den klassiska mekaniken betraktades därför gravitationskraften av praktiska skäl som omedelbar, det vill säga: med en oändlig hastighet. Först med Einsteins allmänna relativitetsteori och teorin om gravitationsvågor 1916 – som 2015 för första gången kunde observeras direkt – fick gåtan sitt svar. Gravitationsvågor breder ut sig i ljusets hastighet i rumtiden, likt krusningar på vattnet, och effekten av stora astronomiska händelser miljarder ljusår bort, till exempel de som involverar svarta hål som kolliderar, kan vi märka av här på jorden genom att detektera dessa vågor.

Med Einsteins insikter verkade det därmed som om saken var avgjord. Lokal påverkan är den enda möjliga. Men detta visade sig snart bara gälla den makroskopiska skalan. När kvantfysiken – läran om fysiken på atomär och subatomär nivå – utvecklades under första halvan av 1900-talet blev det tydligt att mikrokosmos inte följer samma lagar som makrokosmos. Det kanske mest uppmärksammade och omdebatterade fenomenet inom kvantfysik – som tillsammans med synkronicitet utgör ett särskilt fokus i Halperns bok – är så kallad *quantum entanglement*, eller kvantsammanflätning på svenska. Fenomenet går stick i stäv med klassisk fysik och ifrågasattes av Einstein (med flera) som kallade sammanflätningen för ”spöklika effekter på avstånd”. Han menade att detta inte har

delse för det mänskliga psyket – Pauli var exceptionellt bra på att minnas sina drömmar i detalj och var alltså engagerad i analysen av dem. En vänskap växte fram mellan dem även utanför terapin. De brevväxlade, utbytte idéer med varandra och Pauli uppmuntrade Jung att utveckla sina tankar om synkronicitet. Det var där deras intressen möttes. Pauli, som den rigorösa vetenskapsmannen som han var med intresse för kvantfysikens märkliga natur som antydde att det fanns mer än bara kausalitet och lokal verkan; och Jung, psykiatriker och grundaren av analytisk psykologi (och begreppen extroversion och introversion, skuggan, animus, anima och persona), som var lika övertygad om att verkligheten omfattar mer än bara det vi uppfattar med blotta ögat. Tillsammans gav de ut boken *The Interpretation of Nature and the Psyche* med en essä av Jung om synkronicitet och en essä av Pauli om arketypernas betydelse för Johannes Keplers vetenskapliga upptäckter.

Jungs synkronicitetsbegrepp syftade till att förklara meningsfulla sammanträffanden som saknar kausala samband. Enligt Jung skulle detta begrepp utgöra motsatsen till och komplettera en kausal verkan. På samma sätt som kausal verkan kan skapa mening och kunskap om vår psykiska och fysiska verklighet, menade Jung att det icke-kausala likväl var av



Wolfgang Pauli & C G Jung: sökte dolda samband.

FOTO: GETTY IMAGES, ALAMY

varandra samtidigt, eller att drömmen jag har blir till verklighet dagen efter. Likheterna är stora med den dolda kopplingen mellan två sammanflätade partiklar – till synes åtskilda men ändå sammanbundna som om de vore ett. Paul Halpern påpekar sobert att det inte finns något som helst vetenskapligt stöd för att sammanträffanden av de slag som Jung redogör för skulle vara objektivt meningsfulla. Människan har dessutom för att gynna sin överlevnad utvecklats under evolutionen för att uppmärksamma mönster i sin omgivning – dessvärre ofta där de inte

till poängen. Först runt sidan 170 kommer bokens huvudattraktion. Och när berättelsen om Jung och Pauli avhandlas på ett 20-tal sidor följer av redogörelser för den moderna kvantfysikens växer misstankarna om att författaren helt enkelt inte haft tillräckligt mycket material för en bok om det tänkta ämnet.

Det blir också tydligt under läsningen var författarens huvudsakliga sympatier ligger – Halpern håller av Pauli långt mer än Jung och har ibland svårt att dölja det. Istället för att se Jung som en värdefull humanist tycks han se honom som en oseriös vetenskapsman som tyvärr fallit för lockelsen att lägga fram tveklaktiga teorier om människan och världen utan vetenskapligt stöd. En förställd kritik måhända, särskilt från en akademiker skolad i fysikens rigorösa metoder, men sett från det perspektivet kommer inte Jung till sin rätt. Intressantare hade varit att läsa en redogörelse av dessa två inflytelserika tänkare där de betraktas som jämlingar – om än representanter för olika epistemologiska ansatser – så som de verkade se varandra. Icke desto mindre är boken läsvärd. Särskilt om man tar den för vad den är: en idéhistorisk översikt av de upptäckter – från antiken till modern tid – som har lett fram till kunskapen om kvantsammanflätning och icke-kausala samband, med viss tonvikt på Wolfgang Pauli och C G Jung. ✨

Thomas Wedérus

”Det är denna dolda ordning som genomsyrar hela vår verklighet och gör att jag och min barndomsvän tänker på varandra samtidigt, eller att drömmen jag har blir till verklighet dagen efter.”

betydelse. Synkronicitet förekommer ofta i vardagliga sammanträffanden som vi finner meningsfulla. Om jag till exempel tänker på en gammal barndomsvän som jag inte haft kontakt med på årtal och denne ringer i nästa ögonblick, kommer jag förmodligen få en instinktiv känsla av att detta på något sätt är betydelsefullt, att det finns en mening med detta eller att det tyder på en oförklarlig koppling till någonting djupare.

Synkronicitet är, enligt detta synsätt, resultatet av en förbindelse mellan den mentala världen och den yttre, fysiska världen, vilket även förklarar till exempel sanndrömmar. Tillsammans med Pauli utforskade Jung möjligheten att en dold underliggande ordning, *unus mundus* – en värld – låg bakom såväl mentala som fysiska händelser, vilket tar sitt uttryck i synkronicitet. Det är denna dolda ordning som genomsyrar hela vår subjektiva och objektiva verklighet och gör att jag och min barndomsvän tänker på

finns. Oavsett vad man tror eller tycker om Jungs synkronicitet har den moderna fysikforskningen i allt högre grad börjat tillämpa kvantsammanflätningens effekter i praktiken, till exempel i de kvantdatorer som nu utvecklas. Det som Einstein såg som spöklikt är därmed snart nog en del av vår vardag.

Synchronicity är en bred och lättillgänglig bok om människans försök att förstå den värld hon lever i. Det är intressant att läsa om det föga uppmärksammade samarbetet mellan Jung och Pauli och deras gemensamma intresse för icke-kausala samband. Den väldiga bredden innebär dock att Halpern särskilt i början av boken tappar tråden något. Boken är marknadsförd som en redogörelse för just Jung, Pauli, synkronicitet och kvantsammanflätning, varför jag efter de första 100 sidorna (av bokens totala 260) börjar undra när författaren egentligen ska komma



SYNCHRONICITY
THE EPIC QUEST TO
UNDERSTAND THE
QUANTUM NATURE OF
CAUSE AND EFFECT
PAUL HALPERN
Hachette 2020



Ensamma tillsammans

ANTROPOLOGI

För drygt 15 år sedan började jag självskanna i matbutiken. Jäktad i livet som jag var fann jag en möjlighet att spara tid genom att inte behöva plocka upp mjölkpaket, konserver och havreknäcke i långa rader på ett band – för att sedan bara plocka ned dem i en kasse igen. Allt det slapp jag. Allt jag behövde göra var att klicka på varorna med en liten bärbar maskin, och sedan betala. Ibland krånglade maskinen. Ibland blev det en kontroll: då måste alla varor plockas upp, slås in, och plockas ned igen, allt med hjälp av alltid lika vänlig kassapersonal. Men det inträffade sällan, och den tid jag vann översteg krånglet – som dessutom var trevligt krångel eftersom jag då fick tillfälle att småprata med personalen.

Numera är självskanning i olika varianter mycket vanligt. Och när den ökar, minskar antalet bemannade kassor. Butikerna själva säger ofta att skälet inte är att dra ned på personal utan ge kunderna mer hjälp ute i butiken istället. Hur det förhåller sig med den saken kan bara

butikerna själva veta, men oavsett hur mycket pengar som de spar, så spar jag som kund tid – tror jag i alla fall.

Självskanning är ett av många exempel på hur vår värld verkar göra allt den kan för att begränsa vår kontakt med andra levande människor. Självskanning är också ett exempel på hur vi som individer, genom de val vi gör, medverkar till att driva på denna process. Självskanning är också ett exempel på hur utvecklingen inte sällan rör sig i små steg, där vart och ett inte behöver betyda så mycket, men där de sammantaget innebär en genomgripande förändring av våra livsbetingelser. Och som gör att vi blir mer och mer ensamma.

En genomgång av vår tids ensamhet finns i den brittiska ekonomen Noreena Hertz bok *The Lonely Century*. Hertz tecknar med penseldrag breda som ladugårdsdörrar. Det är den här typen av lättuggad bok som brukar säljas på flygplatser, ett Netflix i bokform. Den är i vissa stycken både ytlig och mångordig i överkant. Men om man står ut med det, så ger *The Lonely Century* också en läsvärd exposé över vår tids ensamhet, och den rymmer många intressanta betraktelser.

Ett skäl till bredden (och möjligen

Kontorslandskap: vi söker skydd.

FOTO: ISTOCKPHOTO

ytligheten) är att Hertz avviker från den gängse definitionen av loneliness. Encyclopedia Britannica, till exempel, definierar begreppet på följande vis: *"distressing experience that occurs when a person's social relationships are perceived by that person to be less in quantity, and especially in quality, than desired. The experience of loneliness is highly subjective; an individual can be alone without feeling lonely and can feel lonely even when with other people."*

Hertz menar tvärtom att ensamhet inte kan begränsas till en subjektiv upplevelse, utan vill se den som ett betydligt bredare socialt fenomen: vi kan vara ensamma även om vi inte själva inser att vi är ensamma. Hon skriver: *"Loneliness is not just a subjective state of mind. It is also a collective state of being"*. Det här innebär att ensamhet kommer att omfatta betydligt mer än själva ensamheten. Till de sociala fenomen som Hertz lyfter in under ensamhetsbegreppet finns utanförskap, bristande demokrati, diskriminering, fattigdom, dålig arbetsmiljö, bostadslöshet och arbetslöshet. Hon snuddar mer eller mindre uttalat vid såväl Karl Marx alienation som Emile Durkheims anomie. Ensamheten är enligt hennes synsätt strukturell.

Utan att förringa ensamhetens betydelse kan man konstatera att om man, likt Hertz, definierar ensamhet som några av de största samhällsproblem som finns, är det inte så märkligt att ensamheten, vilket hon alltså hävdar, leder till några av de största samhällsproblem som finns. Med en definition som omfattar så mycket blir ensamhetens konsekvenser självfallet långtgående: miljontals döda varje år, enorma kostnader för världsekonomin och ett hot mot demokratin.

Snart sagt varje samhällsproblem kan enligt Hertz på något sätt knytas till ensamhet. Till och med klimatfrågan finns med – inte minst som bärandes ett frö till lösning på ensamhet (mer specifikt då arbetslöshet), genom de nya arbetstillfällen som skall springa ur vindkraft, elbilar och de andra tekniska lösningar som är tänkta att rädda klimatet. Någon analys av de nya miljöproblem som förorsakas av dessa arbetsmarknadspolitiska åtgärder, mot ensamhet för klimat, gör hon inte. Exemplet är talande för de drag av ytlighet som finns i resonemangen. Ytligheten är delvis en konsekvens av de breda penseldragen, delvis en konsekvens av att såväl hennes problembeskrivningar som lösningar är så tydligt ideologiskt färgade. De stora hoten mot vårt samhälle ligger enligt henne i nylibe-

ralismen tillsammans med högerpopulismen. Nyliberalismen är, enligt Hertz, en viktig förklaring till ensamheten, medan högerpopulismen är en av dess konsekvenser.

Även om Hertz gång på gång betonar att skälen till ensamhet är flera, så är det en destruktiv form av nyliberal kapitalism som hon förefaller lägga störst vikt vid (och det skall nämnas att hon här pekar på att detta destruktiva inflytande inte är lika stort i alla länder). För att lösa problemen krävs enligt henne betydligt mer av åtgärder från det allmänna både offentligt finansierade insatser (från fler bibliotek till en mer aktiv bostadspolitik), och tvingande regler som sätter gränser för rovkapitalismen. Det är inte svårt att finna exempel på marknadstänkande utan känsla för samhällsansvar (exempelvis de sociala medieföretagens cyniska metoder för att göra sina plattformar så beroendeframkallande som möjligt), men som läsare hade man önskat en mer grundlig analys här, inte minst av individens eget ansvar. Nyliberalismen tenderar ibland att bli ett närmast reflexmässigt svar på de samhällsproblem hon identifierar. Och *mindre nyliberalism* är lösningen.

På motsvarande sätt gör Hertz ideologiskt färgade perspektiv att hennes lösning på högerpopulismen framstår som mer av önsketänkande än saklig analys. Högerpopulismen är enligt henne alltså till stor del en följd av ensamheten och människors känsla av att inte bli

”Än värre är hur mobiltelefonen påverkar oss när vi är med dem vi bryr oss om, eller i alla fall borde bry oss om: familj, släkt, vänner, arbetskamrater.”

lyssnade till. För att komma till rätta med det här behöver politiken stiga ned från sina höga hästar och lyssna mer till människors oro och missnöje, och samtala mer med dem som känner sig svikna av den etablerade politiken. Men det frågekomplex som gång på gång visat sig vara en av de starkaste drivkrafterna till högerpopulismens framgångar – migration och mångkultur – varken bör eller behöver diskuteras, menar Hertz. Oavsett om man delar hennes synsätt i dessa frågor eller inte, förefaller det svårt att lösa det problem hon vill lösa – människors känsla av att inte bli lyssnade till – om man på förhand slår fast ett antal områden där man inte bör lyssna till dem.

Det skulle ha varit intressant att se vad Hertz skulle ha funnit om hon istället för övergripande politiska resonemang valt att borra djupare i frågan om vad den



Sociala medier: elakheten blir svår att undkomma.

FOTO: ISTOCKPHOTO

där mer begränsade, subjektivt upplevda ensamheten gör med oss, som både individer och kollektiv. Hon saknar verkligen inte tydliga exempel: kontorslandskap som gör att vi söker skydd bakom hörlurar och sänkt blick, kärleksrobotar, köpta vänner, okända grannar och ogästvänliga parkbänkar. Det är när hon med både klokhet och antropologisk blick går in på dessa områden som boken blir som mest intressant.

Ett av de intressantare kapitlen har den träffande titeln: *Our Screens, Our Selves* och det handlar om all den ensamhet som vår skärmtid framkallar, i synnerhet via de avancerade hypnotiska kalejdo-

Än värre är hur mobiltelefonen påverkar oss när vi är med dem vi bryr oss om, eller i alla fall borde bry oss om: familj, släkt, vänner, arbetskamrater. Blicken som snabbt vänds bort, om än aldrig så flyktigt, vittnar om att det finns något som i alla fall för stunden är intressantare och angelägnare än den vi har mitt framför oss. Även i sällskap med andra är vi för oss själva, ensamma. *Alone together.*

Och är vi på tu man hand gör vi även den andre ensam, även om den andre själv har en egen mobiltelefon att finna skenbart – virtuellt – sällskap i. Även i mer distanserade sociala kontakter påverkas vi av mobiltelefonerna på ett sätt som gör oss direkt ohövliga. Man kan föreställa sig hur exempelvis servicepersonal känner sig när kunden inte ser dem, och än mindre sitt eget hänsynslösa beteende, fullt sysselsatta som de är med att tala i telefon eller scrolla Facebook.

Och det saknas tyvärr inte exempel på dessa apparaters kraft att dra vår uppmärksamhet från det som inte bara är viktigt, utan livsviktigt. Hertz hänvisar till ett antal fall där små barn har avlidit på grund av att de vuxna som skulle se till dem istället såg till sina mobiler. Man kan fråga sig hur den uppväxande generationen påverkas av sina mobiltittande föräldrar, och känslan av att det hela tiden finns någon som är viktigare än deras eget barn.

Samvaro med andra är en tämligen komplicerad aktivitet, som rymmer mycket mer av subtila nyanser än vi alltid tänker på. Hertz pekar här på den självförstärkande effekt som ligger i ensamheten. Ju mer ensamma vi blir, desto mindre träning får vi i att vara tillsammans med andra människor, och desto mer krävande uppfattar vi därmed samvaron med andra, och desto mer sluter vi oss inom

>>

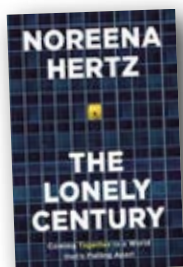
oss själva, och så vidare, i en nedåtgående spiral. Allt fler kommunicerar hellre via sms och e-post än genom telefon eller möten. Och även när vi kommunicerar med skrifttecken så gör vi det alltmer enkelt för oss: istället för att göra den ansträngning som krävs för att uttrycka en åsikt, nöjer man sig med att klicka like (eller motsatsen). Vi förlorar förmågan att vara med andra – och därmed också förmågan att känna empati. I förlängningen skadas därmed också tilliten till andra människor, och i förlängningen förutsättningarna att upprätthålla ett samhälle överhuvudtaget.

I denna del är inte minst sociala medier destruktiva. De får oss inte bara att krypa in i en bubbla där vi blir oåtkomliga för andra, även våra närmaste. Ett antal studier visar att sociala medier dessutom får oss att faktiskt känna oss mer ensamma. De fungerar dessutom som en förstärkare för det sämsta i människan. Att skriva elaka saker på Twitter ökar till exempel chansen att få sina inlägg delade och favoritade; att vara elak är med andra ord ett effektivt sätt att få den sociala bekräftelse som, inte minst, den ensamma människan behöver. Elakhet finns där människor finns, men i och med de sociala medierna blir den svårare att undkomma. Det räcker som bekant inte att stänga dörren om sig: de andra finns hela tiden närvarande, vi är sannerligen ensamma tillsammans. Vår tids människa behöver med andra ord inte vara statsminister för att uppleva känslan som Göran Persson en gång beskrev: aldrig ensam, alltid ensam.

Så hur skall man komma åt detta då? Inte lätt att säga, men själv har jag i alla fall slutat att självskanna. Det är så mycket trevligare att handla om man

samtidigt får träffa en livs levande människa, någon som dessutom aldrig någonsin tittar ned i sin mobil. 🌸

Katarina Barrling



**THE LONELY CENTURY
COMING TOGETHER
IN A WORLD THAT'S
PULLING APART**
NOREENA HERTZ
Hodder & Stoughton 2020



Zabriskie Point: Michelangelo Antonioni tar en filmtripp till Death Valley.

Trippen

IDÉHISTORIA

Allt mer pekar på att Michel Foucaults rykte som västvärldens mest inflytelserika teoretiker idag står och väger. Efter att i minst 30 år ha varit den mest citerade personen inom samhällsvetenskaperna, tycks den en gång så uppburna filosofens stjärna ha börjat dala. Det gäller inte minst inom den vänster över vilken han har utövat ett starkt inflytande alltsedan marxismens kris i slutet av 1970-talet. Sedan en tid tillbaka har Foucault återkommande blivit föremål för attacker från vänster, framförallt på grund av hans påstått

dubiösa förhållningssätt till nyliberalismen, som han avsiktligt eller oavsiktligt ska ha gett sitt stöd. I *Le dernier homme et la fin de la révolution. Foucault après Mai 68*, av den belgiske respektive australiske sociologen Daniel Zamora och Mitchell Dean, ges ett av de mer genomarbetade argumenten för den tesen.

Zamora och Dean inleder sin bok med att beskriva en händelse som i deras ögon är symbolisk för det skifte i Foucaults utveckling som de menar ledde honom på avvägar. Sommaren 1975, mitt under hippiekulturens sista darrande dagar, åkte Foucault och två amerikanska vänner ut till Death Valley i Kalifornien för att ta LSD. Platsen är den-



FOTO: GETTY IMAGES

samma där Michelangelo Antonioni spelade in de berömda scenerna i *Zabriskie Point*. Men istället för Grateful Dead och Pink Floyd lyssnade Foucault och hans vänner på Stockhausen, Richard Strauss och Pierre Boulez. I ett senare brev till Simeon Wade, som hade föreslagit resan, beskrev filosofen upplevelsen som "en av de viktigaste i [sitt] liv". Han berättade bland annat om hur de insikter han gjorde under trippen fick honom att bränna utkastet till det andra och tredje bandet av *Sexualitetens historia*, och istället ägna dessa åt subjektet och de olika "självtekniker" som har använts för att konstruera detsamma sedan antiken. Enligt Zamora och Dean utgjorde LSD-trippen för Foucault, liksom hans upplevelser på S/M-klubbar i San Francisco, en "prövning" genom vilken det mänskliga subjektet kan överskrida och därmed förändra sig själv. Detta kopplar de till hans intresse för den nyliberala ideologin som uppstod bara några år senare.

Idag är Foucaults föreläsningar vid Collège de France från 1979 om de tyska och amerikanska nyliberala tänkarna, samlade i bandet *Biopolitikens födelse*, erkända som ett av de tidigaste och viktigaste kritiska bidragen till forskningen om nyliberalism. Foucaults nyfikna och allt annat än fördömande hållning till ämnet har dock tolkats av vissa inom vänstern som ett bejakande av detsamma. För en 1980-talist som jag själv, som råkade växa upp under den period då det var just tänkare som Foucault, snarare än Marx, som stod på de kritiska humaniorakursernas litteraturlistor, har det alltid varit ett svårsmält argument. Varför skulle en filosof som har ägnat en så stor del av sin tid åt att analysera de olika sätt på vilka makt utövas i samhället ha något alls gemensamt med en grupp marknadsliberala ekonomer? Frågan visar sig dock vara mer komplex än man kan tro. Enligt Zamora och Dean måste man placera både Foucault och nyliberalismen i det historiska sammanhang i vilket deras vägar möttes för att förstå sambanden.

Foucaults förhållande till vänstern hade vid 1970-talets slut redan länge varit ansträngt. Efter två år som medlem i det franska kommunistpartiet i början av 1950-talet lämnade han det på grund av ledningens ovilja att kritisera Sovjetunionen. Redan i sitt genombrottsverk *Orden och tingen* (1966) avfärdade han marxismen som en historisk fotnot som blir meningslös när den appliceras utanför sin egen historiska kontext: "Marxismen är i 1800-talets tankevärld som fisken i vattnet: det vill säga, överallt annars upphör den att andas." Efter sin tid som lektor i Warszawa utvecklade han enligt sin biograf Didier Eribon till och med ett personligt hat mot kommunismen.

I motsats till marxismens totaliserande och vetenskapliga anspråk sökte Foucault efter nya vägar till individuell emancipation. Istället för den eviga väntan på Revolutionen strävade han efter olika sätt för individer att genomföra "molekylära revolutioner" på mikronivå. Även om han

förändringar gjorde honom mottaglig för den nyliberala skolans budskap.

Det som skilde nyliberalerna från de klassiska liberalerna var enligt Foucault deras syn på det ekonomiska subjektet som något formbart. Istället för att fokusera på individerna lade de tonvikten på dessas miljö; styrandet av människorna skulle inte ske genom att kuva dem under en byråkratisk auktoritet, utan indirekt genom att miljön i vilken de existerar förändras. Ett exempel på detta är Milton Friedmans tankar om "negativ skatt", en idé som numera går under namnet universell basinkomst och som Foucault visade stor entusiasm för. För honom utgjorde detta ett mycket mindre auktoritärt och byråkratiskt sätt att hålla arbetslösa vid liv, detta utan att tvinga in dem i arbete eller vidareutbildning som under den fulla sysselsättningens dagar. Tanken på en stor grupp "naturligt arbetslösa" som kan leva på statliga bidrag utan krav på motprestation var för honom mer önskvärd än en fullt sysselsatt befolkning som ständigt förväntades anpassa sig efter olika arbetsgivares och byråkraters anställningsbarhetskriterier.

Men samtidigt som nyliberalerna flyttade fokus från individen till miljön, var de enligt Foucault paradoxalt nog också de första att omvärdera *Homo economicus* som subjekt. Ekonomen Gary Becker, som Foucault uttryckligen uppskattade, och dennes begrepp "humankapital", innebar att arbetaren för första gången kom att uppfattas som ett aktivt ekonomiskt subjekt och inte bara som ett passivt objekt för nationalekonomerna. För Foucault innebar detta att subjektet gavs långt större frihet att utvecklas och återuppfinna sig än i de paternalistiska styrningsmodeller som såväl högern som vänstern dittills hade erbjudit.

Detta förde honom nära den grupp som i Frankrike kallades den "andra vänstern", som på 1970-talet hade uppstått i svallvågorna av 68-rörelsen runt den socialistiske politikern Michel Rocard och sociologen Pierre Rosanval-

"För Foucault innebar den nyliberala revolutionen inte statens reträtt utan den kristna, pastoral moralens reträtt."

i början av 1970-talet kunde inkorporera marxistiska koncept i sina arbeten, och i *Övervakning och straff* (1975) till och med gjorde en historiematerialistisk analys av straffens och fängelsevårdens moderna utveckling, var hans hållning till den politiska vänstern genomgående skeptisk. Detta avfärdande av vänsterns strävan efter stora, genomgripande samhälls-

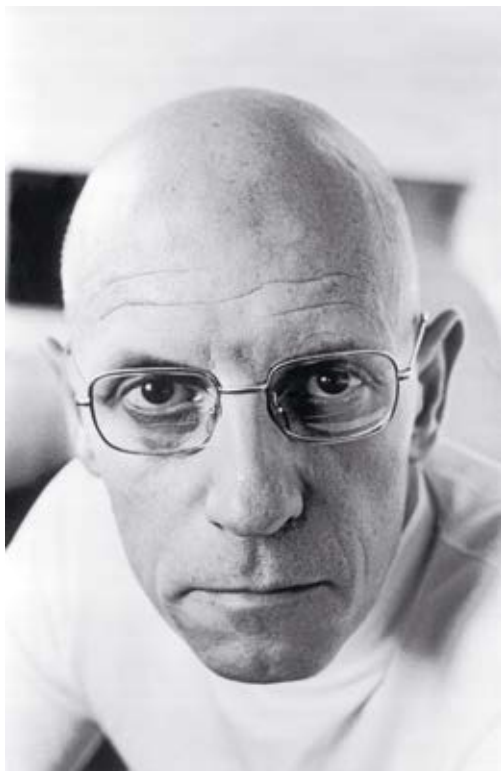
lon. Denna vänster kritiserade det man kallade den "statliga vänstern" för dess förmyndaraktiga tonvikt på socialstaten. Istället förespråkade man modeller baserade på självförvaltning och civilsamhället, i vilka individen skulle ha större kontroll över sitt eget liv. Zamora och Dean menar att man av detta skäl inte kan hävda att Foucault "förfördes" av nylibera-

>>

lismen; vad som hände var att han tillsammans med flera andra tänkare inom den andra vänstern snarare tog över delar av dess tankegods i ett försök att omdefiniera vänsterns mål. Detta ledde till att Foucault mot-satte sig alliansen mellan Socialist-partiet och Kommunistpartiet under François Mitterrands ledarskap, en politiker som han ska ha "hatat". Istället intresserade han sig för den liberale presidenten Valéry Giscard d'Estaing (som för övrigt var medlem i den nyliberala organisationen Mont Pèlerin Society) och dennes försök att liberalisera det franska samhället. Giscard's civilrättsliga reformer ifråga om aborträtten, skilsmässa, otrohet, ekonomiska migranter och fängelse-interners rättigheter tycktes bekräfta hans instinkt.

Det som föranledde Foucault att fördöma "allt som denna socialistiska tradition har gett upphov till genom historien", är att den enligt honom inte hade utarbetat någon egen "governmentalitet", ett foucauldianskt begrepp som på svenska ibland översätts som "regerandekomplex". Överallt där socialismen omsatts i praktiken har den enligt honom etablerat samma maktförhållande mellan styrande och styrda som alla västerländska samhällen har präglats av sedan kristendomens födelse. För Foucault utgör nyliberalismen det första reella alternativet till denna "pastoral" modell. Istället för att disciplinera subjekten och tvinga dem att åtlyda en serie moraliska levnadsregler och normer, är den nyliberala styrningslogiken "tolerant" och "antinormativ". Den frågar inte vem du är eller vad du gör så länge du uppfyller din roll som marknadsaktör.

Istället för att producera de subjekt som Foucault så länge hade studerat – den kriminelle, den galne, och så vidare – ger den nyliberala modellen enligt honom subjektet utrymme att utforska sig självt (och därmed även att avskaffa sig självt). I detta budskap såg han ett löfte om större frihet och autonomi för alla, inte minst för de minoritetsgrupper som blivit förtryckta och marginaliserade i det traditionella västerländska samhällets paternalistiska kultur – inklusive homoseksuala som han själv. Foucault gick så långt att han efter Giscard's valseger 1974 hävdade att det västerländska samhället för första gången sedan övergången från antiken till kristendomen stod inför ett etiskt skifte. För honom innebar den nyliberala revolutionen inte statens reträtt utan den kristna, pastoral moralens reträtt. På så sätt ligger hans intresse för nyliberalismen i linje med hans övriga arbeten – om galen-



Michel Foucault: Nu attackerad från vänster.

FOTO: JACQUES HAILLOT / TT

kratisk form av nyliberalism, alltmedan denna "vilda" nyliberalism hela tiden tar sig nya och alltmer inkoherenta uttryck.

Foucaults roll i den konservativa vändningen i det franska intellektuella landskapet har länge underskattats, inte minst av denne recensent. Det är sällan man läser en bok som helt får en att omvärdera sin syn på ett ämne. Detta är dock en sådan bok. Författarnas tes får ett närmast komiskt starkt understöd när de på sista sidan citerar en rapport om franska intellektuella skriven av CIA 1985, där den franska "nya högerens" framgångar hävdas bero på Michel Foucaults påminnelse om de "blodiga" konsekvenser som upplysningstidens rationalistiska socialteori och 1700-talets revolutioner" förde med sig.

Frågan är vad detta kommer att innebära för Foucaults fortsatta inflytande i en tid när de nyliberala recepten ifrågasätts av allt fler, inklusive USA:s president. På det anekdotiska kontot kan jag föra upp en graf jag nyligen såg som påstods visa att antalet akademiska citeringar av Foucault har minskat stadigt sedan de nådde en kulmen 2015. Med tanke på att filosofen nyligen har hamnat i blåsväder efter att en man i fransk radio har anklagat honom för att ha förgripit sig sexuellt på tunisiska pojkar under sin vistelse där på 1960-talet, bör man heller inte förvånas om han snart blir "cancelled" av inkvisitionsvänsterns domstolar. Alla stjärnor faller till slut. Samtidigt är det ett faktum att den förhatlige Marx har gjort comeback under det senaste årtiondet. Kanske var Foucault lika profetisk när han 1983, mitt under det nyliberala triumftåget, sade: "Det är säkert att Marx, även om man medger att Marx nu kommer att försvinna, en dag kommer att återuppträda." ✨

Jonas Elvander

skap, bestraffning, sexualitet – som alla förenades av ett intresse för det mänskliga subjektet och ett amoraliskt förkastande av dess villkor. I förlängningen hoppades han att idén om människan själv, med den berömda slutformuleringen i *Orden och tingen*, skulle utplånas likt ett ansikte i sanden som suddas ut av vågorna.

Zamora och Deans bok är övertygande på nästan varje punkt. Ett sista kapitel som försöker reda ut vilket inflytande Foucault har haft på vår tids samhälle är det klart svagaste. Svaret är givetvis: enormt. Men samtidigt är det vanskligt att dra direkta linjer från en filosofis intervjuer och föreläsningar till samtida dagspolitiska fenomen, vare sig det handlar om identitetspolitik, avregleringar av arbetsmarknaden eller sexualpolitiska reformer. Författarna går i en onödig fälla när de slår fast att Foucaults arbeten skulle ha lagt den intellektuella grunden för den tredje vägens (nyliberala) socialdemokrati, för att bara ett par sidor senare nyktert klargöra att de inte anser att han var nyliberal eller att hans verk bär på nyliberalismens frön. Men bortsett från det är det lätt att instämma i Zamoras och Deans diagnos av vår epoks ideologiska läge, som de menar präglas av ett nyliberalt religionskrig: politiken har i västvärlden utvecklats till ett konfessionellt inbördeskrig mellan en liberal och en socialdemo-



**LE DERNIER HOMME
ET LA FIN DE LA
RÉVOLUTION**
FOUCAULT APRÈS MAI 68
DANIEL ZAMORA &
MITCHELL DEAN
Lux Editeur 2019



Trupper i Sydsudan: inte alltid sams inbördes.

FOTO: SAMIR BOL/GETTY IMAGES

Elefanten i rummet

AFRIKA

Den 16 december 2013 inleddes en massaker i Sydsudans huvudstad Juba. Föregående dag hade den formelle andremannen i den politiska hierarkin flytt hals över huvud, anklagad för att ha planerat en palatskupp. Han undkom levande men 27 av hans släktingar mördades. Presidenten var dinka, landets största stam, medan den flyende vicepresidenten var nuer, Sydsudans näst största stam.

Dödandet spred sig över hela landet, utvecklades till ett regelrätt inbördeskrig och kom under de följande åren att skörda omkring 400 000 människoliv. Det är en konflikt som få utomstående begriper.

Vad var det som hände? Allt såg ju så bra ut bara några år tidigare. Jag var själv där och bevittnade sydsudanesernas firande av sin nyvunna självständighet. Det 22 år långa inbördeskriget i Sudan var slut, landet var delat ungefär längs den

tionde breddgraden och Sydsudan, världens färskaste land var fött. Juba dansade och log. Staden som vid mitt första besök 1976 var ett hopplöst gytter av fallfärdiga hyddor och skjul, befolkad av utblottade tiggare, stod nu skinande blank. Nybyggda solida hus av glas och betong, allt det gamla var rivet. På de breda asfalterade gatorna rattade nyblivna miljonärer sina luftkonditionerade Toyota Landcruisers och Lexussuvar.

Metamorfosen hade två förklaringar, båda lika skakigt osäkra att bygga en demokratisk nationalstat på. Olja och utländskt bistånd. Och som sagt, den 16 december 2013 rasade hela korthuset.

Enligt de uppgifter som framkom lite senare utlöstes Jubamassakern av att dinka- och nuersoldater i en elitstyrka kallad Tigerbataljonen började beskjuta varandra. Striderna hade alltså redan från början en distinkt stamkaraktär. För delar av den internationella akademiska kåren bestående av antropologer, statsvetare och freds- och konfliktforska-

re var dock den karaktäristiken som ett rött skynke. Det stämde helt enkelt inte med det rådande narrativet som fastslog att Sydsudans alla problem ända fram till självständigheten kunde härledas till den parasitära dominansen från Sudans huvudstad Khartoum. Bara en delning av Sudan och självständighet för det nya landet Sydsudan kunde lösa sydsudanesernas problem, hette det. Att spänningarna i det nya landet kanske i själva verket handlade om att dinka gjorde anspråk på total makt var en i det närmaste förbjuden tanke.

”Pratet om dinkadominans viftades bort av somliga internationella observatörer som dinkarasm och ren propaganda”, skriver Clémence Pinaud i boken *War and Genocide in South Sudan*. Pinaud är biträdande professor i internationella studier vid Indiana University, USA. Boken är resultatet av ett decenniums fältarbete i Sydsudan.

Pinaud skriver inledningsvis att de skilda förklaringsmodellerna gällande våldet i landet berodde på att nyhetsmedierna var >>

snabba med att klassa det som en stamkonflikt, vilket fick delar av det akademiska etablissemangen att mobilisera mot vad som sågs som en förenkling och missuppfattning. Det som Pinaud anser vara kärnfrågan – konflikten mellan dinka och nuer – förvandlades till en "elefant i rummet", som hon skriver. En onämnbart förklaring, helt i strid med vedertagna synsätt inom akademien, och som dessutom luktade neokolonialism och rasism. Stam-motsättningar ansågs av många forskare vara ett helt förlegat analysbegrepp.

Både Afrikanska unionen och FN har klassat våldet i Sydsudan från 2013 till 2017 som etnisk rensning men, skriver Pinaud, inget akademiskt verk har hanterat den etniska dimensionen. Hon hävdar att det är fråga om en exkluderande dinkanationalism som syftar till att undanröja maktrivaler och slutligen utplåna dem. Det handlar om folkmord, skriver hon, inte bara etnisk rensning.

Dinkasoldaterna fick snabbt övertaget i striderna i militärbarackerna i december 2013, och när nuersoldaterna hade dödat eller drivits på flykt vände sig dinkatrupporna mot civila nuer i hela Juba. Under loppet av en vecka slaktades människor på de mest ohyggliga sätt. De sköts, hackades ihjäl, brändes till döds och spärrades in i tränga byggnader där de dog av syrebrist. Desperata nuer flydde till FN:s inhägnade läger och sökte skydd.

Det var nuer som utgjorde de primära målen för våldet, men även andra folkgrupper utsattes för mordkampanjer. Till slut drabbades även de som länge trodde att de var skyddade i kraft av sin hudfärg och status i landet, nämligen utländska, vita hjälparbetare. I juli 2016 bröt sig en grupp dinkasoldater in i hotellet Terrain, som hyste ett femtiotal utlänningar. Fem vita kvinnor utsattes för gruppvåldtäkter, en sydsudanesis journalist sköts ihjäl och så gott som samtliga på hotellet miss-handlades svårt. Det fanns ett FN-läger bara ett par kilometer bort där beväpnade FN-soldater var stationerade, men de för-tvivlade nödroppen per telefon från hotellet ignorerades. Ingen kom till undsättning. Det kändes som en fasansfull repris på Rwanda 1994.

Begreppet folkmord – *genocide* – används ibland lite lättvindigt för att beteckna alla typer av krigshandlingar mot värnlösa civila, men har en alldeles egen definition. Det var den polske juristen Raphaël Lemkin som utvecklade den, och begreppet kom till användning för första gången under Nürnbergprocessen, då ledande nazister rannsakades efter andra världskriget.

Med folkmord menar man avsiktliga, systematiska handlingar ägnade att

Olja i Sydsudan: osäker grund för stabil demokrati.

FOTO: ROBERTO SCHMIDT/TT



helt eller delvis förinta en etnisk, politisk, religiös eller nationell grupp. Mest känd är Förintelsen och många minns säkert Rwanda 1994 och staden Srebrenica i före detta Jugoslavien 1995. Till dessa vill alltså Clémence Pinaud lägga Sydsudan från 2013.

Ledande företrädare för dinka hade länge odlat myten om att stammen utgjorde en överlägsen ras, skriver Pinaud, och fiendskapen mellan dinka och nuer har urgamla anor. För att i någon mån förstå den konflikt som fortfarande pågår i världens nyaste land måste man gå ganska långt tillbaka i historien.

Sudan, som landet såg ut när det erhöll självständighet från britterna 1956, var en religiös och geopolitisk anomali. Landets norra halva var muslimsk med en utpräglad arabisk profil, befolkad av mestadels brunhyade människor som gärna kallade sig nubier för att knyta an till den gamla kulturen i Nildalen. Den södra delen av landet beboddes sedan urminnes tider huvudsakligen av långa, svarta, ickemuslimska boskapsskötande folk.

I det varma och fuktiga klimatet gick de ofta helt nakna och utgjorde skarpaste möjliga kontrast till de pryda och vitklädda muslimerna i norr.

Relationen mellan norr och söder handlade om plundring, slaveri och krig. Pinaud skriver att södern betraktades som en reservoar för mänskligt material, där de svarta människorna i muslimernas ögon inte hade högre status än den boskap som vandrade över de milsvilda savannerna, sökande bete och vatten.

Vid självständigheten 1956 koncentrerades all ekonomisk och politisk makt i norr, i huvudstaden Khartoum. Den snedfördelningen utlöste det första inbördeskriget som bilades hjälpligt 1972. Bara elva år senare bröt nästa inbördeskrig ut.

Gerillan *Sudan People's Liberation Army*, SPLA, bildades. Ledare blev John Garang, dinka. Han förespråkade inte självständighet för södern, han ville se ett nytt, sammanhållet och sekulärt Sudan skapas. Han såg sig själv som en framtida president. Det var nödvändigt att involvera alla stammarna i södern i kampen mot

islamisterna i Khartoum. Riek Machar, nuer, blev en framträdande vapendragare åt Garang. Synbarligen var södra Sudans två största stammar intimt allierade i kampen.

Men dinka och nuer har en komplicerad historia av rivalitet och krig. I alla tider har de rövat boskap av varandra och boskapsrådena utvecklades ofta till små krig. Så länge vapnen utgjordes av spjut och pilbåge hölls dödsiffrorna nere. När handeldvapen, framförallt automatgeväret kalasjnikov, började spridas i stora delar av Afrika, förändrades allt.

Khartoum bestämde sig tidigt för att bekämpa upprорот i södern med lågbudgetmetoder. Det fanns så många rivaliserande stammar i landet att det enklaste och billigaste var att uppmuntra dem att slåss mot varandra. Förutom gerillan

”Det var inte på något sätt främmande att mörda andra människor därför att de tillhörde en annan stam, det var segrarens privilegium.”

SPLA bildades en mängd miliser av vilka somliga fick stöd från Khartoum medan andra gick i allians med gerillan. Det alla hade gemensamt var att de ägnade sig åt att stjäla boskap av varandra. Pinaud skriver att ett mycket stort antal män från skilda stammar i södern anslöt sig till SPLA bara för att få vapen med vars hjälp de skulle kunna skydda sin boskap.

SPLA var redan från början starkt beroende av grannen Etiopien, styrd av en stalinistisk militärjunta som stöddes av Sovjetunionen. När Sovjetimperiet imploderade 1991 föll även juntan i Addis Abeba. Det utlöste en allvarlig kris inom SPLA, då vapentillförsel och beskydd försvann över en natt. Resultatet blev att gerillan splittrades. Riek Machar försökte störta John Garang, misslyckades och utropade sig då till ledare för sitt eget SPLA. Hans nuersoldater anföll staden Bor vid Nilens strand och massakrerade omkring 2 000 dinka, både gerillasoldater och civila.

Händelsen blev en fullständig vändpunkt i relationen mellan dinka och nuer och har gång efter annan anförts som bevis på att de två stammarna aldrig kan dela på makten i Sydsudan. Berättelsen om Bor 1991 blev ett slags dolkstötslegend, en motsvarighet till slaget på Trastfältet i nuvarande Kosovo, som lade grunden till den romantiska serbiska nationalismen.

På 1990-talet kom en ny faktor in i bilden när Sudan blev ett oljeexporterande land. Oljan fanns huvudsakligen i södern och har beskrivits som det stora stridsäpplet som helt förändrade inbördeskri-

gets förutsättningar. Effekten av oljeindustrins uppkomst blev att södra Sudan för första gången uppmärksammades av omvärlden utanför Afrika. USA, Norge och Storbritannien började engagera sig i långdragna förhandlingsprocedurer som 2005 resulterade i en mycket detaljrik fredsöverenskommelse. Där stipulerades att folket i södra Sudan skulle få bestämma om de ville fortsätta att vara en del av Sudan eller bilda en självständig stat. En folkomröstning hölls där nästan hundra procent röstade för självständighet.

Pinaud är mycket kritisk till hur hela fredsprocessen utvecklades. Hon anser att människorna i södra Sudan fick freden påtvingad sig av utomstående krafter, och att avtalet favoriserade SPLA under John Garang, det vill säga dinka, medan rivalen Riek Machar och hans nuersfalang ställdes åt sidan helt. Fredsmäklarna utgick felaktigt ifrån att alla parter i södern skulle

kunna enas och samarbeta, nu när Khartoum inte längre styrde över dem.

Det, menar Pinaud, var en fullständig felbedömning.

SPLA-ledaren John Garang omkom i en helikopterkrasch 2005 och en ärrad krigare vid namn Salva Kiir – även han naturligtvis dinka – blev Sydsudans första president. Pinaud skriver att han utvecklade Sydsudan till en auktoritär partistat som förberedde sig på att långsiktigt genomföra ett folkmord riktat mot alla som inte var dinka. Hon citerar den internationella Rwandatribunalen som skrev, gällande de åtgärder som den rwandiska regeringen vidtog under våren 1994, att ”förberedelserna är helt i linje med en plan för att genomföra ett folkmord. De är även i linje med att förbereda en politisk eller militär maktkamp”. Så såg det även ut i den nya staten Sydsudan, enligt Pinaud.

Efter fredsmäklarnas påtryckningar blev Riek Machar vicepresident och därmed var det bäddat för maktkamp.

Hur kunde Sydsudan bli en stat som vände sig mot stora delar av sin egen befolkning i avsikt att utplåna dem?

Pinaud skriver att det under det andra inbördeskriget som inleddes 1983 uppstod en föreställning bland dinka om att bara de själva var kapabla och berättigade att styra landet. Alla andra var svikare och överlöpare som inte ens förtjänade att leva.

Södra Sudan hade präglats av etniskt våld under så många århundraden att det inte var på något sätt främmande att mörda andra människor därför att de tillhörde en annan stam, det var segrarens privilegium.

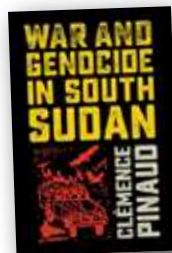
Sudans långa och blodiga historia, fylld av rasistisk exploatering och etnisk diskriminering, kom att utgöra en grund för dinkafolkets behandling av andra stammar. Att den förtryckte kan bli förtryckare är inget okänt fenomen, särskilt inte i Afrika.

Det som också finns med i bilden och som inte får glömmas bort i analysen är hur John Garang upphöjdes till hjälte i västvärlden. När islamistregeringen i Khartoum under 1990-talet härbargerade utländska terrorister, exempelvis den Osama bin Ladin som planerade sina terroråd från sin trygga tillflyktsort, blev Garang och hans SPLA sinnebild för kampen mot terrorismen. Garang förstod också att mobilisera stöd från kyrkor i västvärlden, inte minst amerikanska evangelikala samfund. Svenska kyrkan hade intima förbindelser med SPLA.

Allt detta, menar Pinaud, styrkte dinkafolket i deras övertygelse om att de utgjorde en överlägsen ras i Sydsudan och hade rätt att styra över alla andra, och till och med rätt att utplåna dem som sågs som fiender.

Det verkligt intressanta med *War and Genocide in South Sudan* är att författaren anlägger ett perspektiv som jag inte har sett i några andra publikationer som handlar om inbördeskriget och Sydsudan. Det finns ett ganska stort antal böcker och vetenskapliga artiklar skrivna av mycket tunga och renomméerade författare som Douglas H Johnson, Alex de Waal och Sharon E Hutchinson, och därutöver ett antal digra rapporter producerade av Human Rights Watch, Amnesty International, Médecins Sans Frontières och ett antal kristna lobbygrupper. Ingen av dessa fokuserar på relationen mellan dinka och nuer så hårt som Clémence Pinaud gör. Om hennes bok får genomslag och övertygar även de tongivande akademiker och andra författare som hittills har vägrat se det hon kallar ”elefanten i rummet”, då kan hela analysen av inbördeskrigen och Sydsudans tragiska utveckling komma att förändras. ✨

Bengt G Nilsson



**WAR AND GENOCIDE
IN SOUTH SUDAN**
CLÉMENCE PINAUD
Cornell University Press 2021



Henrik Kauffmann + hustru: glittrade för Danmarks räkning i den stora världen.

Vems man?

BIOGRAFI

Visst händer det att verkligheten överträffar dikten, och det dessutom med råge. De som till äventyrs tvivlar på det föreslås stifta bekantskap med den danske diplomaten Henrik Kauffmann, vilket enklast och bäst görs genom Bo Lidegaards senaste bok, som är en biografi över just denna myt och legend, detta i såväl den danska som den amerikanska utrikesförvaltningen.

Boken är en utvidgad version av Lidegaards doktorsavhandling från 1996, *I kongens navn, Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919–58*, som har dammats av, uppdaterats med färskt källmaterial och försetts med en ny avslutning. Den gick som brukligt med Lidegaards böcker direkt upp på bästsäljarlistorna i Danmark, med strålande recensioner och entusiastiska läsare.

För Henrik Kauffmanns liv och öde är det nästan för bra för att vara sant. Och berättelsen om hans liv och tid dessutom mer aktuell än någonsin.

Henrik Kauffmann var ju den aristo-

kratiska och distingerade ambassadören, som var vän med kungar och presidenter, alltid solbränd, vältränad och vänlig, och alltid på språng till nästa resa, nästa förhandling, nästa mottagning.

För det mesta var han åtskilliga steg före sina uppdragsgivare i *Udenrigsministeriet*, där många tittade surt på hans framgångar och framfart och levde kvar i den gamla världen, den som Kauffmann tidigt insåg var på väg att ersättas av en ny världsordning med USA i ledningen för västvärlden.

Kauffmann, som var en tidig mästare på *public diplomacy*, både sin egen och Danmarks, och som efter nästan tjugio år som sändebud och ambassadör i Washington DC, kände sig – och framstod – som mer amerikan än dansk. Och han stod på betydligt bättre fot med topp-tjänstemännen i det amerikanska utrikesdepartementet än med kollegerna hemma i Köpenhamn.

Hans egensinniga och självständiga agerande ledde mer än en gång till att folk ställde sig frågan om han egentligen var ”Danmarks mand” – eller USA:s?

Eller kanske var det i första hand sig själv och sina egna intressen som Henrik Kauffmann tjänade?

Det är en story som gjord för den stora duken, och en film har det också blivit om den färgstarke diplomaten, som gärna agerade utan mandat hemifrån, därav boktiteln.

På danska biografer har den gått, i alla fall fram till den senaste *nedlukningen*, under titeln *Vores mand i Amerika*, med Ulrich Thomsen i rollen som den egensinnige och stilige ambassadören, men tyvärr utan att leva upp till de höga förväntningar som boken skapar. För den internationella marknaden har filmen försetts med den träffande titeln *The Good Traitor*, och finns att se på Apple TV.

Sin långa karriär började Henrik Kauffmann i huvudstäder som Rom, Oslo och Peking, men det var i Washington DC, dit han anlant som danskt sändebud strax före krigsutbrottet 1939, som det började hända saker. Eller rättare sagt: från den 9 april året därpå, när tyskarna marscherade in i Danmark och inledde sin *besættelse* av det lilla och sårbara landet.

Kauffmann vågade att böja sig för tyskarna, förklarade sig som ”uafhængig” av den danska regeringen och dess samarbetspolitik, och inledde en ny tillvaro som ett slags frilansande representant för det fria Danmark på andra sidan Atlanten.

Det gjorde inte oväntat både tyskarna och den danska regeringen rasande, varvid Kauffmann anklagades för landsförräderi och förlorade både titel och tjänst.

När krigsvindarna vände gjorde inställningen på hemmaplan till den självständige mannen i Amerika detsamma. Efter krigsslutet hyllades han som en nationalhjälte, försågs med Storkorset af Dannebrogen, och mottogs i personlig audiens hos kung Kristian X. Honom hade Kauffmann haft hemlig kontakt med under krigsåren, med rapporter som skickades via kungens syster, prinsessan Ingeborg av Sverige.

Den nya regeringen utnämner honom till minister utan portfölj, men drömmen om utrikesministerposten går Kauffmann förbi livet igenom.

Dessförinnan har han under krigsåren helt på eget bevåg hunnit ingå en överenskommelse som gav USA rätt till militära baser på Grönland, en avlägsen del av *Rigsfællesskabet* vars strategiska betydelse – som Kauffmann insett – dramatiskt ökade under kriget när den gamla Monroedoktrinen om amerikansk kontroll av den västliga hemisfären väcktes till liv igen.

Grönland, som ju geografiskt befinner sig i Nordamerika, kunde bland annat förse det amerikanska flygvapnet med landningsmöjligheter på väg över till Europa,

Grönland: Eftertraktat.

FOTO: ULRIK PEDERSEN / TT

och den gigantiska istäckta ön blev helt central för USAs krigsföring och för västmakternas chanser att vinna kriget.

Som tack för avtalet höll USA därefter sin hand över Kauffmann krigsåren igenom, och öppnade dessutom generöst valven till Federal Reserve, USA:s centralbank, där den danska guldreserven befann sig efter att ha skickats över Atlanten strax före krigsutbrottet. Med de tillgångarna kunde beskickningen hållas öppen och familjen Kauffmann fortsätta med sin glamorösa livsstil.

Men den kontroversiella "Article X" i Grönlandsavtalet från 1941, som med en otydlig formulering kunde tolkas – och tolkades i Washington – som att USA hade rätt att stanna kvar på Grönland militärt även efter andra världskrigets slut, skapade mångårigt huvudbry för både Kauffmann och Köpenhamn.

Just Grönland går som ett ledmotiv genom såväl Henrik Kauffmanns liv som Lidegaards bok, och det är inte minst det som gör biografen så rykande relevant och aktuell.

Donald Trump var ju inte den ende amerikanske president som visat, ur danskt perspektiv, väl ingående intres-



ser i det egna landet, men sina dagar slutar han där, i rum 360 på Skodsborg sanatorium, och det med samma dramatik som han har levt sitt liv. Han och hustru Charlotte hittas döda i sitt rum; Kauffmann, som var svårt sjuk i cancer, knivmördad av sin hustru, som därefter begått självmord.

Henrik Kauffmann var en man som förmodade uträdda ett och annat stordåd, om än med emellanåt smått tvivelsamma

mer numera väl till pass när grannparet Clinton ställer till med fest.

Uden mandat är inte precis en bok man snabbbläser eller skummar – inte för att den är tung (mer än bokstavligt talat) eller svårläst, utan tvärtom, för att det är stört omöjligt att lägga den ifrån sig.

När man väl gör det, åtskilliga timmar senare, är det med många nya och fördjupade kunskaper, en del i frågor som man kanske dessförinnan inte ägnat så mycket uppmärksamhet.

"Eller kanske var det i första hand sig själv och sina egna intressen som Henrik Kauffmann tjänade?"

se för Grönland; redan Harry Truman ville köpa ön av danskarna, och även Dwight Eisenhower lär ha – mer eller mindre skojfriskt – kommit med en förfrågan.

Alla erbjudanden har vänligen avsläppts i Köpenhamn, men att danskarna inte skulle klara av att försvara vare sig Grönland eller det betydligt mindre, men nog så utsatta, Danmark på egen hand var uppenbart.

Redan under tidigt 1940-tal började Kauffmann fundera på något slags regional lösning med säkerhetsgarantier som skulle knyta ihop USA och Europa efter kriget. Och vem står väl sedan vid president Trumans sida på den klassiska bilden från Ovala rummet vid undertecknandet av Washingtontraktatet den 4 april 1949, om inte Henrik Kauffmann som representant för Natos grundarland Danmark.

Fast hans förstabud hade faktiskt varit ett nordiskt försvarssamarbete, som Kauffmann dock rätt snart insåg inte hade någon större framtid på grund av den svenska neutraliteten, som blockerade de livsviktiga vapenleveranserna västerifrån.

Henrik Kauffmann var en rätt sällsynt

medel. Men någon idealist var han inte, menar Lidegaard – snarare en slipad pragmatiker som förstod att se vart vindarna blåste, och som visste att positionera sig själv och sitt land på allra förmåligaste vis.

Det är inte att undra på att han har en speciell plats i den danska historieskrivningen – och även i den amerikanska, för den delen. Var den ena slutade och den andra började var inte alltid så solklart under Kauffmanns år i diplomatins tjänst.

I den amerikanska huvudstaden står idag den danska ambassadbyggnad som Kauffmann lät uppföra i slutet av sin långa ämbetsstid, närmast vägg i vägg med vicepresidentbostaden i The Naval Observatory, som ett stilfullt minnesmärke över en företrädare som satte lilla Danmark på den amerikanska kartan som få väl vare sig förr eller senare varit i närheten av, på gott och ont. Inklusiva poolen som Kauffmann lät bygga "till ambassadens damer". Den stora parkeringsplatsen kom-

Till skillnad från många andra tegelstensförfattare drar Bo Lidegaard dock inte iväg läsaren på ovidkommande spår, eller trasslar in sig i onödiga utvecklingar och detaljer. Sådana – detaljer – vimlar det av i hans senaste bok, för det finns knappt ett dokument som inte Lidegaard har läst och redovisar om åren kring Kauffmanns ambassadörstid. Men som nästan alltid när Lidegaard sitter vid tangentbordet blir det fångslande och fascinerande, inte tröttnande eller tungrott.

Bo Lidegaard är för övrigt en nog så imponerande person själv; hur han, som bland annat före detta chefredaktör för *Politiken* och rådgivare åt statsministern, har lyckats leverera den ena historiska bäftsäljaren efter den andra under årens lopp är en gåta. För att han gör det är vi, hans läsare, honom varmt tacksamma. ✨

Ann-Sofie Dahl



UDEN MANDAT
EN BIOGRAFI OM
HENRIK KAUFFMANN
BO LIDEGAARD
Gyldendal 2020



Simone Weil: Fascinerande sträng.

FOTO: WIKIQUOTE

Den svåraste

FILOSOFI

Det dröjde till det sista året i Simone Weils liv innan hon tillät sig att be, kanske av rädsla för att det inte skulle vara äkta. Att hon blev en av 1900-talets viktigaste och mest originella religiösa tänkare "måste ha kommit som en chock" för de fransmän som betraktade henne som något slags ortodox skribent på vänsterkanten, skriver Leslie Fiedler i förordet till den engelska översättningen av *Väntan på Gud*.

I hennes tidiga skrifter finns ingenting som antyder att hon skulle komma att sträcka sig mot religiösa erfarenheter, men när hon började göra det utvecklade hon en röst man bara måste lyssna till, på samma gång irriterande och inspirerande. Allt hände under de sista fem åren.

Få tänkare är "så opraktiska och ändå så övertygande", skriver Robert Zaretsky i sin nyutkomna studie *The Subversive Simone Weil*. Han listar motsägelserna i hennes personlighet – hon är en hängiven katolik som föredrar antikens Grekland, rebellisk och konservativ, mystiker och fackföreningsaktivist, hon betonar män-

niskans behov av rötter och varnar för nationalismens korrupperande inverkan. Ändå är det inte alltför svårt att ana hur paradoxerna från hennes eget håll kunde framstå som en logisk och konsekvent hållning.

Zaretsky, som är professor i moderna och klassiska språk vid University of Houston, gör inte anspråk på att konkurrera med de biografier som redan finns. Han tar upp fem karaktäristiska teman i Weils tänkande och vill visa att de fortfarande är aktuella: lidande, uppmärksamhet, motstånd, rötter och godhet. Tyvärr är boken inte lika subversiv som titeln utlovar.

Weil växte upp i en sekulär judisk läkarfamilj i Paris. Hon antogs till det franska elituniversitetet École normale supérieure, där hon snart fick rykte om sig om att vara en hyperbegåvad och besvärlig elev. Efter att ha rökt på den förbjudna, manliga sidan av skolgården blev hon avstängd en vecka. Simone de Beauvoir, som också gick där, blev nyfiken på henne, men Weil avfärdade henne med kommentaren: "Det syns att ni aldrig har gått hungrig."

När tyskarna anföll Frankrike flydde familjen till Marseille. Där lärde hon kän-

na dominikanermunken Joseph-Marie Perrin, som kom att bli hennes viktigaste samtalspartner i religiösa frågor. Efter andra världskriget har Frankrike fått samma moraliska status som de övriga segrarmakterna; det gör att den franska antisemitismen har försvunnit ur bilden. I Vichyregimens Frankrike fick judar inte skriva i tidningarna; därför medverkade Weil under pseudonym. Själv uppfattade hon sig inte som judinna – hon hade inget gemensamt med "dem som levde i Palestina för två tusen år sedan".

1942 inbjöds hon att arbeta för de Gaulles exilregering i London. Han blev förmodligen inte tacksam när hon, alltid lika ointresserad av att göra vad som förväntades, skrev att Hitlers ockupation av Frankrike kunde jämföras med Frankrikes koloniala framfart i Asien.

Weil avled i England 1943, i en kombination av tuberkulos och självsvalt, 34 år gammal. Läkaren som behandlade henne på slutet sade att hon var den svåraste patient han någonsin haft. Hennes religiösa skrifter har till största delen publicerats postumt, bland annat av Albert Camus, som beundrade henne och såg till att ge ut henne när han var redaktör på Gallimard.

"Den starkaste frestelse som livet rymmer", skriver hon, "är att upphöra att tänka, vilket är det enda sättet att hålla lidandet ifrån sig." Detta ska inte läsas som ett teoretiskt resonemang; det skrevs när hon var dödstrött av fabriksarbete. "Att vara fri och självständig som tänkande varelse i en timmes tid eller två, och slav under resten av dagen, innebär en så plågsam själslig tudelning att det är nästintill omöjligt att inte förkasta tänkandets högsta nivåer."

Weil är fascinerande sträng, men strängheten är förenad med en sällsynt klar blick för existentiella frågor. Just för att hon är sträng kan hon se klart, och just för att hon vill se klart blir hon sträng – mot sig själv mest av alla.

Att be, säger hon, är att koncentrera sin uppmärksamhet på Gud. Vad menar hon med koncentration? Ger man en klass skolelever i uppgift att koncentrera sig på ett problem, fortsätter hon, rynkar de pannan och svettas. Efteråt är de trötta, och eftersom de är trötta tror de att de har arbetat – men de kommer inte ihåg vad de skulle koncentrera sig på. Tröttheten ger en illusion av arbete, men koncentration är ingen muskelansträngning. Den är motsatsen: att öppna sig, att lämna plats för något annat än du själv. I den detaljen märks hennes vilja till klarhet; om hon bara var sträng skulle hon ha varit nöjd med att tvinga dem att svettas hårdare.

Hennes stränghet är inte kopplad till

fundamentalistisk tvärsäkerhet, utan till ett kompromisslöst sanningssökande. Eller för att använda hennes eget uttryck: "intellektuell hederlighet". Intellektet "kräver total frihet, inklusive rätten att förneka allt".

Hon vänder hellre ryggen till kyrkan än kompromissar med sin strävan efter intellektuell hederlighet. Den gemenskap som katolicismen erbjuder – allt det som i vår tid kallas "identitet" – är hon likgiltig för. Den är bara ett hinder: "Det är fel att vara ett 'jag', men det är värre att vara ett 'vi'." Hon läxar upp Perrin: du är emotionellt knuten till kyrkan på samma sätt som en nationalist till ett land, detta band måste du klippa av.

Tradition, liturgi och kyrka har hon inget behov av. I sina brev till Perrin förklarar hon utförligt varför hon – liksom Gud – inte anser det nödvändigt att hon blir döpt. Läsaren får själv avgöra om det är hennes ödmjukhet eller hennes överlägsenhet som utgör det tyngsta argumentet. Ingen regel utan undantag: "Fader vår" älskar hon, och har skrivit en

"Just för att hon är sträng kan hon se klart, och just för att hon vill se klart blir hon sträng – mot sig själv mest av alla."

utmärkt essä om bönnens innebörd, men det ska givetvis vara den grekiska originalversionen.

Jag, som inte är troende, kunde önska litet mer andlighet av hennes slag i det samtida kulturlivet. När det bråkas om religion handlar det alltför ofta om aborter, slöjor, darwinism och delade badtider, det vill säga: om makt över andra medborgares vardagsliv, och alltför litet om att ställa existentiella krav på människan.

Hennes ord om Hitler är en fullträff. "Man talar om att straffa Hitler. Men man kan inte straffa honom. Han önskade en enda sak, och den har han fått: att komma in i historien." Även om man dödar honom kommer det inte att ta ifrån honom hans roll som en av historiens svartaste skurkar. "Framför allt kommer det inte att om tjugo, femtio, hundra eller tvåhundra år hindra en liten drömmande och ensam pojke, av tysk eller annan nationalitet, att tänka att Hitler var en storslagen varelse med ett från början till slut storslaget öde, och att av hela sin själ önska sig ett liknande öde." Det enda som kan förhindra det "är en så total förvandling av vår storhetsuppfattning att han blir lämnad utanför." Denna förvandling väntar världen fortfarande på.

I Weils universum finns det två viktiga riktpunkter. Den ena är perfektion,

den andra är lidande. Perfektionismen är en av de fallor som lurar på det mänskliga tänkandet. Tanken rusar alltför lätt iväg till en abstraktion, en idé om det absoluta. Är det något fel att ha ideal? Inte alls, de är användbara som navigationshjälpmedel. För att orientera sig behöver man en nordpol, men syftet med nordpolen är inte att alla genast ska resa dit och stanna där; med dess hjälp kan man spänna ut ett koordinatsystem över planeten, vilket gör navigation möjlig.

Med lidande menar Weil något värre än kroppslig smärta. Hon menar erfarenheten av en skada som är så stor att allt motstånd du kan uppstå, allt som överhuvudtaget är du – minnen, språk och vilja – knäcks och trampas sönder. Det kan drabba dig i familjen, på grund av arbetslöshet eller av andra skäl, effekten är densamma. Lidande av det här slaget är svårt att uttrycka eller förklara, därför är det, ovanpå allt annat, också en förnedring. Hos andra människor väcker det bara förakt eller avsmak, skriver Weil.

Alla läsare som någon gång har gjort denna erfarenhet vet vad hon menar,

trots att hon använder det relativt oskyldiga ordet "olycka" (malheur). Därför vet de också att det som kan låta som abstraktioner i hennes texter syftar på mycket konkreta erfarenheter. Lidandet, och sällsynta ögonblick av nåd, rinner som ett blodomlopp genom orden. Den smärta som alltid är närvarande i hennes texter gör att jag lutar på henne, hur bisarr hon än kan bli.

Hon avskyr detta förintande lidande. Samtidigt eftersträvar hon det, när det kommer tillbaka genom en annan dörr, i form av religiöst hängiven utplåning. Det finns ett starkt självdestruktivt drag hos henne, som tar sig in i läsaren lika förföriskt som alkohol. Hon tar kontroll över den ständigt hotande utplåningen genom att förvandla den till ett religiöst ideal.

"Jag kan inte föreställa mig att gud skulle kunna älska mig, när jag känner så tydligt att den tillgivenhet som människor visar mig enbart kan vara ett misstag från deras sida", skriver hon. Andra människor kan däremot få kontakt med guds kärlek om de träffar någon som "i fullkomlig lydnad" har raderat sig själv för att ge plats åt gud. "Jag måste dra mig tillbaka så att gud kan få kontakt med de människor som slumpen placerar i min väg och som han älskar. Min närva-

ro är taktlös, som om jag befann mig mellan två älskande eller två vänner." Hennes mål är att det egna jaget ska försvinna, så att Gud kan "älska sig själv genom en varelse som tömmer sig själv och förvandlas till ingenting".

Hos Weil är självdestruktiviteten grann med ett imponerande och ibland dumdrigt mod. I England vägrade hon, trots läkarnas uppmaningar, att äta mer än de ransoner man fick i det ockupera-



Norénuppsättning; alltför fashionabel.

FOTO: IMDB

de Frankrike. Ingen får befinna sig längre ner än hon.

En tid försökte hon arbeta på fiskerbåt, men fiskaren förklarade att hon inte behövde göra det, hon var ju "dotter till rika människor". "Det är min olycka", svarade Weil. "Jag önskar att mina föräldrar hade varit fattiga." Det är en replik som får mig att associera till Lars Norén, som sagt att han känner sorg över att inte vara jude.

Hennes medlidande med de fattigaste och de utstötta skulle, som hos Norén, lätt kunna kantra över i fetischism. Till skillnad från honom föredrog hon kroppsarbete framför haute couture. Hon fnös åt marxister som aldrig har levt som de människor vars rättigheter de påstår sig kämpa för, och hoppade av sitt lärarjobb för att börja arbeta på bilfabriken Renault. Hon demonstrerade tillsammans med arbetslösa och ordnade kvällskurser om det grekiska kulturarvet, övertygad om att arbetare kunde förstå svåra klassiska texter bättre än sina förmän.

Det som räddar henne från abstraktioner och fetischism är att hon – trots att alla som skriver om henne betonar att hon var hopplöst klumpig när det gällde praktiska ting – är genuint praktiskt inriktad. Hennes resonemang har alltid fötterna i leran även om huvudet ibland försvinner ur sikte bland molnen.

Klumpigheten är för övrigt legenda-risk. Hon distribuerade förbjudna tidningar åt motståndsrörelsen, men tappade väskan, så att tidningarna flaxade iväg över trottoaren. Hon deltog på anarkisternas sida i spanska inbördeskriget – ”Lyckligtvis är jag så närsynt att det inte är någon risk att jag skadar människor, även om jag siktar på dem” – och hämtades hem av sina föräldrar när hon, på grund av närsynheten, hade trampat i ett fat med kokande olja.

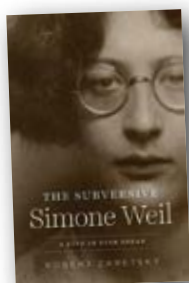
Direkt efter den djupaste inlevelse med fattiga brottslingar som saknar ordförråd när de står inför domstolen kan hon påstå att en dödsdom som utdöms i Guds anda är mindre grym än sex månaders fängelse i det nuvarande gudlösa rättssystemet. Och kort därefter växlar hon över till att tala om världen som ett underverk. Det är konstigt att kristendomen har haft så litet att säga om världens skönhet, tycker hon. ”Hur kan kristendomen kalla sig katolsk [det vill säga universell] om universum utelämnas?”

Zaretskys bok visar vad som händer när en person utan jobbiga komplikationer skriver om en person med jobbiga komplikationer. Han hade behövt göra större motstånd mot Weil; hon tål det. När hennes fabriksarbete får henne att blicka ner i en avgrund av existentiellt lidande uppfattar han det mest som ett arbetsmiljöproblem.

Som bäst blir det när han kopplar ihop hennes krävande föreställning om koncentrerad uppmärksamhet med vår tids infostress och sociala medier. Talar man om uppmärksamhetsekonomin borde det vara omöjligt att förbigå Weil, skriver han, men här liksom på andra ställen hade han tjänat på att följa sina egna tanketrådar längre.

Jag saknar, kort sagt, glasskärvorna i margarinet. Visst, de skulle vara svårsmälta och obehagliga, men de gnistrar också. ✨

Håkan Lindgren



**THE SUBVERSIVE
SIMONE WEIL
A LIFE IN FIVE IDEAS**
ROBERT ZARETSKY
The University of
Chicago Press 2021



2015: Människor på marsch norrut.

FOTO: TT

Vandring ut och in

HISTORIA

De folkströmmar som under de senaste 200 åren har flödat från Europa till Nord- och Sydamerika, Nya Zeeland och Australien, har satt sin omisskännliga prägel på såväl utvandrings- som invandringskulturer. För Europas del innebär det att dess länder identifierar sig som typiska utvandringsländer. Den gamla världen var något man lämnade, inte något man uppsökte. För t ex Nordamerikas del har det på omvänt sätt inneburit att landet har uppfattat sig om en invandrarkultur – en värld som alltid är stadd i förändring, och som är inställd på att suga upp och tillgodogöra sig nya impulser.

Under de senaste decennierna har utvecklingen vänt. Idag har Europas gamla utvandrarländer blivit invandrarländer, och med det följer en djup mental omställning – en omställning som utmanar hela den traditionella europeiska självsynen, som huvudsakligen vilar på nationalstaten som sådan. I processen från utvandrare till invandrareland uppstår ett omvandlingstryck med starka politiska spänningar.

Den senaste migrationsvågen når visserligen inte på långa vägar upp till den omedelbara efterkrigstidens, som bland annat berörde över tolv miljoner fördrivna tyskar. Men tillräckligt många för att kasta om i det politiska landskapet. Om migrationen till Europa handlar boken *The Unsettling of Europe* av den brittiske historikern Peter Gatrell. Boken är ency-

klopedisk till sin karaktär då all immigration till Europa (läs Västeuropa) beskrivs, kartläggs och presenteras. Den är kronologisk och uppdelad i fem perioder. Gatrell är apologet för att dagens Europa borde omfamna såväl fortsatt immigration som mångfald i en tid då ett flertal europeiska länder, däribland Frankrike och Tyskland, har fler utlandsfödda invånare än någonsin tidigare. Han är en sann idealist med en viss förmåga att blunda för de politiska realiteterna.

Gatrell delar upp bokens kapitel i en kronologisk sekvens av fem tidsperioder under efterkrigstiden. Att använda ett slags epoker över tid kräver en blick för vad som utmärker en period. Alltså, varje tidsintervall kräver på sitt sätt en början och ett slut, en bestämning av vad som utmärker de olika faserna av sju decenniers invandring till Europa, förändring och kontinuitet. För att skapa något slags ordning i en så bred ansats som immigration till Europa utgör, krävs en mer finstämd ambition än vad som är för handen hos Gatrell. En omfattande detaljenomgång utan skarp tematik för varje avsnitt kan i så många fall dränka bokens tydlighet och skärpa. Ibland dirigeras upplägget av migration som sådan, det vill säga: folkgrupper som korsar en gräns fram och tillbaka, och inte sällan lyfter han också fram den omfattande urbanisering som följde efter andra världskriget. Det blir för läsaren viktigt att hålla tungan rätt i mun för att få ett klart grepp om den europeiska allmänna utvecklingen i allmänhet och migrationen i synnerhet.

Den första fasen innefattar de stora folkomflyttningar som sker under och efter andra världskriget, inte bara de redan nämnda miljonerna etniska tyskarna som fördrivs i samband med de omfattande gränsjusteringar som sker när Tyskland flyttas västerut, utan även de tio miljoner så kallade *displaced persons* som skickas åter till sina hemländer. Dessa "personer" var icke-tyskar med ett förflutet i den tyska rustningsindustrin. En del vägrade och utgjorde så småningom kärnan i UNHCR:s skyddsprogram, som startade i början av 1950-talet. UNHCR:s flyktingdefinition från 1951 är alltså basen, en konstruktion från kalla krigets dagar, som formar vår syn på vem som är flykting. Således en anakronism, då den är påtagligt tidsbunden. Vilket inte är något som Gatrell ägnar någon större uppmärksamhet.

Mitten av 1950-talet inleder Gatrells andra period. De västeuropeiska länderna är i full gång med modernisering och uppbyggnad av välfärdsstaten, och vi kan iaktta en omfattande arbetskraftsvandring från södra Europa och Nordaf-

"I processen från utvandrar- till invandrarland uppstår ett omvandlingstryck med starka politiska spänningar."

rika till industriländerna i Nordvästeuropa. I huvudsak följer migrationen en axel från söder till norr som är ett trenderbrott i förhållande till den tidigare öst-västliga axeln. Nu är det primärt fråga om gästarbetare/arbetskraft, medan öst-väst axeln dominerades av fördrivna och flyktingar. Ett nytt (Väst) Europa tar form där också de gamla kolonialländerna ser sig som hemvist för medborgare i de forna kolonierna. Gatrell lägger på ett förtjänstfullt sätt stor uppmärksamhet på det senare.

Faserna tre och fyra följer den europeiska utvecklingen i stort. Konflikten i Mellanöstern och den därpå följande oljekrisen och recessionen i början av 1970-talet begränsar importen av arbetskraft. Företagen och fackförbunden är restriktiva och upphör med den aktiva rekryteringen i Sydeuropa. Tillflödet består vid denna tid av anhöriginvandring och flyktingar som lämnar konflikter för en fristad i Europa. Samtidigt med att den europeiska gemenskapen successivt nedmonterar de interna europeiska gränserna, ökar trycket på den gemensamma yttre gränsen. Påfyllnaden av människor från andra kulturer, först internt europeiskt och senare även utomeuropeiskt, får diskussionen om det europeiska nationella homogena kontra det multikulturella samhällsbygget att sakta ta fart. Naturligtvis ser dessa diskussioner



Ellis Island: när européer migrerade.

FOTO: TT

olika ut beroende på vilket europeiskt land vi följer. Men grundtonen är dock satt och bollen är i rullning.

Detta bekymrar Gatrell, och med rätta. Men först den fjärde perioden som inleder slutet på kalla kriget och början på det nygamla Europa. Många egenartade migrationsrörelser inleds. Tyskland och Israel möts till exempel i Tel Aviv i början av 1990-talet för att diskutera hur de båda länderna skall hantera återvändandet av etniska tyskar och judar från Sovjetunionen och Östereuropa till sina "hemlän-

der". Till historien hör att inga av dessa hemvändande har någonsin varit i vare sig Israel eller i Tyskland. Det är i många fall flera hundra år sedan förfäderna utvandrade österut. Till Tyskland återvänder något mer än två miljoner människor och till Israel något över en miljon. Hur är detta möjligt? Både Tyskland och Israel har i sina konstitutioner en klausul om rätten till återvändande av bröder och systrar utanför moderlandet – enligt devisen *Samla nationen* – som nu aktiveras genom att östblocket faller samman. Och de nytilkomna påverkar på många sätt den interna utvecklingen i sina "nygamla hemländer", särskilt i Israel.

Gatrell berör den här "etnonationella migrationen", men han gör det på ett individuellt plan. Det är de individuella människooödena som fångar hans intresse och som han genomgående låter bära fram i boken för att åskådliggöra en viss typ av migration. Det är ett ymnighetshorn av detaljer som Gatrell ger oss, berättelser som det är lätt att identifiera sig med som läsare. Ta exempelvis Emma Neumann, som lämnar byn Friedental i södra Ural för en framtid utanför Hamburg. Hon anser sig

ha två hemländer men har svårt att acklimatisera sig i sitt nya. Hon hamnar i ett svävande mellantillstånd. Detta är ett av många hjärtnipande levnadsöden som Gatrell ger oss. Det är gott och väl, men överblicken går förlorad.

Men åter till det som bekymrar honom mest och som är bokens huvudpoäng. I det sista kapitlet och likaså i den senaste fasen diskuterar Gatrell effekterna av 2015 års omfattande immigration till Europa. Han oroas över att de europeiska politikerna tycks ha glömt kontinentens förflutna med ett Europa med öppna svängdörrar. Strängt taget försummar vi den ödmjukhet som borde följa på den europeiska erfarenheten vad gäller människor på flykt och i nöd. Författaren sätter likhetstecken mellan det europeiska gemensamma projektet och mänskliga rättigheter. Förintelsen där många europeiska länder deltog direkt eller indirekt, inte bara Tyskland, är det korrektiv som alltså borde styra vår samsyn.

En sak är dock säker. Den politiska striden om det etniskt homogena europeiska samhället har idag udden riktad mot nuvarande och framtida migrationsströmmar, och det råder en konsensus om att bygga ut och cementera det europeiska huset. Det är en utveckling som enligt Gatrell skulle få Gemenskapens grundlagsfäder att rotera i sina gravar. Han har en poäng. Men han har tolkat tidsandan helt fel.

Med en sådan utgångspunkt infinder sig frågan om huruvida den universella, inkluderande svenska välfärdsstaten med mänskliga rättigheter och internationell solidaritet som stolta honnörsord nu är ett minne blott. Sverige måste finna sitt eget *modus vivendi* och förena hög moralisk svansföring med hardcore realpolitik. Sverige vill inte sitta med svartepetter en gång till och tvingas laga efter läge. En anpassning har redan skett i och med politikernas senaste aktstycke om den framtida migrationspolitiken. Det är praktisk politik. Något som Gatrell borde ägnat mer tid i en annars imponerande bred, överväldigande detaljrik och emotionellt rik framställning av migrationen till Europa efter andra världskriget. ✨

Hans-Åke Persson



**THE UNSETTLING
OF EUROPE
THE GREAT MIGRATION,
1945 TO THE PRESENT
PETER GATRELL
Allen Lane 2019**

Spelar roll

JAG HAR JUST läst på om växten parkslide och är därför ganska skräddad.

Den kan konkurrera ut andra växter och skapa "monokulturer", vilket låter som en kultur jag inte önskar mig. Den förändrar livsmiljöerna för groddjur, kräldjur, fåglar och däggdjur. Den ska lämnas in i plastsäck på återvinningscentralen. Parkslide sprider sig via jordstammar (rhizom) i marken. Långdistansspridning sker via flytt av jordmassor, där rhizombitar så små som 0,7 gram kan växa upp till nya plantor.

Om du letar sommarstugor ska du upptäcka att frågeformuläret där säljaren svarar på om det finns något lurt med stugan, om rökgången läcker eller vattnet i brunn-
nen fått anmärkningar, numera utökats med en fråga om det finns parkslide på tomten.

Man kan bli paranoid för mindre.

Monokulturen rycker allt närmare.

Det finns en språklig motsvarighet till parkslide, och det är ett litet ord på fyra bokstäver som enligt ordlistan har två betydelser:

"1. Karaktär i teaterpjäs eller film vars egenskaper tecknas genom repliker och agerande.

2. Visst (förväntat) sätt att vara och bete sig i ett socialt sammanhang."

Det finns även en tredje betydelse:

"Rörelse vid avancerad flygning som innebär att planet roterar ett helt varv kring sin längdaxel."

Men den kan vi tills vidare lämna därhän.

Det handlar alltså om ordet "roll".

JAG MINNS EN svunnen tid när folk fick ämbeten, uppdrag, tjänster, platser, anställningar, befattningar, yrken, poster, eller jobb, rätt och slätt.

Alla dessa arter har numera trängts undan av parkslidet "roll".

Såna här språkliga invasioner sker inte utan orsak. De kan inte genomföras utan att de svarar mot djupt liggande behov, undertryckta önskningar eller strömningar i samhället.

Jag kan tänka mig två sådana orsaker, med stöd av ordlistans definitioner, och har svårt att avgöra vilken som är mest nedslående.

Alla mellanchefer och högdjur som utgjuter sig om hur de ser fram emot sin nya "roll" har insett att det inte har så stor

betydelse vad de faktiskt kommer att utträtta på sin nya tjänst, plats, anställning, et cetera, utan att det avgörande är hur de kommer att vara och bete sig i det nya sociala sammanhanget.

Det handlar alltså inte om kompetens och idéer, utan om gångkläder och frisyrrer, om att ha järnkoll på floskler som signalerar att här har vi schvung i stegen och vind i ryggen. Det handlar om att ha en bakgrund, ett namn och ett kön – eller ännu hellre en könsuppfattning – som väcker vissa förväntningar, och som uppskattas av så kallade röststarka grupper som retweetar snabare än sin egen skugga.

Den andra orsaken till ordets utbredning är att det lånar status och stjärnglans från film- och teatervärlden.

MAN ÄR MINSANN ingen vanlig löneslav som lommar från det ena kneget till det andra, för att gno ihop till den dagliga lunchkorven. Nej, man är en skådespelare som engageras för den ena rollen efter den andra. Och skådespelarens yrke består i att låtsas vara olika påhittade personer, och att göra det så skickligt att vi sitter där framför våra skärmar och fascineras av att Carl-Gustaf Lind-

stedt är Willy Loman. Men tji fick vi, för i nästa ögonblick studsar han upp ur en låda i Hylands Hörna med narrbjällror dinglande från skallen, och är lika trovärdig då.

Men vem är han egentligen, bakom alla sina roller?

Det är ovidkommande. Skådespelaren har gått vidare till nästa roll, och griper sig an den med själ och hjärta.

Eller?

Står han bara i strålkastarljuset och säger dramatikers repliker, följer regissörens scenerier, utför koreografens danssteg och gör bruk av scenografens väggar, bord och stolar medan han tänker på något annat?

Det vet vi inte. Skådespelaren är oåtkomlig i sin roll. Ingen kan hålla honom ansvarig för vad rollen gör. Den åskådare som stormar upp på scenen och kastar sig över Peter Stormare för att hindra honom från att sticka ihjäl den tjuvlyssnande Polonius bakom skynket gör sig till en löjlig figur som har missat överenskommelsen att alltsammans bara är en låtsaslek.

Men rollen är ingen ofarlig manöver. Risken är stor att man störtar till marken.



Bengt Ohlsson

Förstå vad som händer. Innan det händer. Upptäck Fokus!

Beställ på fokus.se/axess



Ge bort till dig själv
eller en vän:

8 nr 299:-

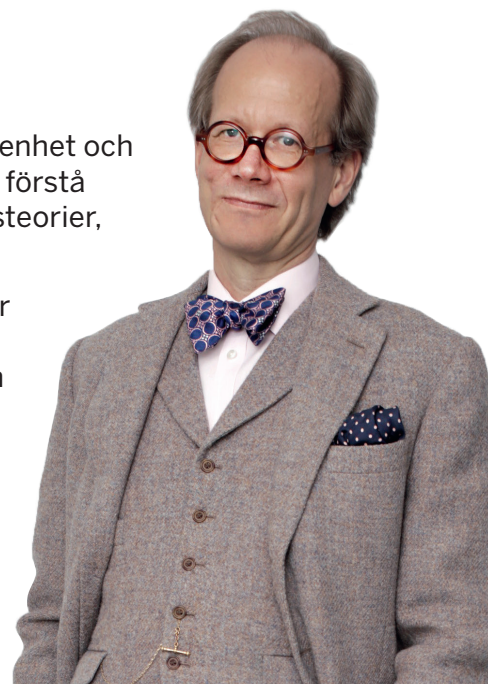


Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben på fokus.se/axess

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Fokus/FPG Media AB

SVARSPOST

204 720 55

c/o Flowy AB

110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 15/7 2021 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se



THE GMT-MASTER II

Developed for transatlantic pilots in 1955, the GMT-Master II continues to evolve for the modern traveller, with a patented Cerachrom bezel and ever-increasing standards of precision.

#Perpetual



OYSTER PERPETUAL GMT-MASTER II
IN 18 CT WHITE GOLD